

Harmadik rész
A KÖZPONTI TÍPUS

E típus lakossága a Balkán-félsziget központi részét foglalja el: a kosovo-metohijai és vardári területeket, valamint a környező vidékeket. A terület Kosovótól Ihtiman városáig terjed, amely az Isker és Marica vízvásztójánál található, azután Ništól Szalonikiig. Ehhez a típushoz tartozik tehát Dél-Szerbia lakosságának egy része, akárcsak Nyugat-Bulgária és a piroti vidék és a szerbiai Zaglavak vidékének šopjai is.

FÖLDRAJZI ÉS ETNOLÓGIAI ADOTTSÁGOK

E típus elterjedése nagyrészt megegyezik a Rodopei-hegyrendszer területével, mely többnyire kristálypalából, gránitból és eruptív sziklából áll; de a különböző sziklából álló fiatalabb gyűrődések területeire is áttérjed. Az utóbbi geológiai időszakban az egész terület hasadékok szabdalták. Ezért tehát geomorfológiai szempontból tekintve medencék jellemzik, melyek közül néhánynak a kiterjedése eléri a 2000 négyzetkilométert. Hegytömbök választják el őket egymástól, melyek csak egymás mellett sorakozó fennsíkoknak hatnak. A medencék víz alatt álltak, ennek következtében többségükben tavi hordalék található. A medencék aljzata és az oldalukon fokozatosan emelkedő régi tavi teraszok igen alkalmasak a földművelésre. A történelmi idők folyamán ezek voltak az emberek letelepedésére legalkalmasabb helyek, és itt fejlődött ki leginkább a központi típus.

Ezek közül a medencék közül néhányban maradtak fenn a Balkán-félsziget legnagyobb tavai (Ohridi, Prespai, Osztrovói). Halban igen gazdagok lévén, e tavak már a legősibb időkben biztos megélhetést nyújtottak a lakosságnak. Már Thuküdidész is említést tesz a Prazijas-tavi (Dojrani-tó) peon cölöpépítményes településről, és igen jövedelmező halászatáról. A fennsíkokon található erdők és tágas legelők ugyancsak igen jelentősek voltak, az Égei- és az Adriai-tenger közelsége pedig megkönnyítette a félszigetnek ezen a részein a legjelentősebb állattartói mozgásokat.

A domborzat világosan elkülönülő részei kihatottak a lakosság elkülönülésére, és ez a kerületi élet kialakulásához vezetett. Az egymástól magas és terebélyes hegyekkel elválasztott nagy medencék annál is inkább alkalmasak voltak a különélés megjelenéséhez, mert a közlekedési útvonalak valamikor igen nehezen járhatóak voltak, és csak az utóbbi időkben kezdtek javulni. Emiatt itt kifejezettebben jelentkeznek a nagy etnikai tarkaság, a nyelvjárások, a viselet és szokások különleges sokszínűsége, mint a Balkán-félsziget bármely más részén. Ezeken, a vidékekhez és medencékhez kötődő etnikai különbségeken kívül azonban más, mélyrehatóbb különbségek is jelentkeznek. Ez annak következménye, hogy a csoportokat, a vidékeket magas, masszív hegyláncok választják el egymástól: ezek a nagy területek egymástól éghajlatukban, sőt még inkább közlekedési irányaikban, földrajzi és kereskedelmi kapcsolataikban különböznek. Ennek következtében sajátos életmód fejlődött ki, és a kulturális hatások terén is érezhető különbségek vannak. Ilyen például a Kosovo-Metohija, melyet a többi vidéktől a Šar-hegység választ el, Nyugat-Macedónia, a bitolai vidék a nagy tavaival, a keleti oldalról a Vardar jobb partja felett emelkedő Babuna és Jakupica sáncaival körülhatárolva; Dél-Macedónia, az igazi Macedónia a Vardári-szorostól (melyet Ciganska Klisurának, Čingave Debrentnek hívnak) délre; a sop vidék a Vardártól keletre, az Isker folyásának nagy részét magába foglalja; végezetül ezek a különböző területek között van néhány medence a Vardar és Dél-Morava mentén a moravai-wardári vidéken. E területek lakossága között fellelhető különbségek akkorák, hogy megbízható alapot nyújtanak abbéli próbálkozásunkban, hogy a központi típust variánsokra osszuk.

Ezt a vidék a dinárinál kevésbé homogén, különböző népek keveredése és keresztelkedése jellemzi. Említettük már a két nagy török oázist, a Kajlárít, az Osztrovói-tótól délre, és a török lakosságnak a Dojrantól Szkopjeig megszakítás nélkül húzódó hosszú övezetét, amely a századok folyamán a többnyire šopokból álló keleti csoportokat a központi típus nyugati csoportjaitól elválasztotta. Az oszmánok mellett az albánokat is meg kell említeni, akik a török időkben keletre hatolva sok délszlávot magukba olvasztottak. A délszlávokra kifejtett nyomásuk itt sokkal nagyobb volt a török nyomásnál. A szlávokra gyakran sorsdöntő hatással voltak a görögök és cincárok vagy aromunok, annál is inkább, mert ugyanahhoz a pravoszláv hithez tartoztak, és a bizánci civilizáció hatása alatt álltak. Minden városban, itt-ott még a falvakban is az aromunok és görögök a századok folyamán a kereskedők rétegét képezték; az egyház és a papság görög volt: görög volt az egyház és a kereskedők nyelve is: ez volt az egyetlen irodalmi nyelv, mely Bizánra és Hellászra emlékeztetett. Ezért a központi típus számos délszlávját beolvasztotta magába a görög nép; ettől pedig csak még többen támogatták őket. A XIX. sz. közepe táján azonban fordulat következett be, és az elgörögösödött délszlávok visszatértek szlávságukhoz, magukba olvasztva sok aromunt is. Ezek az idegen hatások és a különböző etnikai összeolvadások főleg a városokban voltak érezhetőek. Mély nyomokat hagytak a központi típus pszichológiájában.

Kilencedik fejezet

LÉLEKTANI JELLEMVONÁSOK

Archaikus és ősbalkáni jellemvonások. – Rája jellemvonások. – Az erkölcsi mimikri (alkalmazkodás) hatásai. – Az uraságok utánzása. – Az elnyomás és erőszak közvetlen hatásai. – A legfontosabb lélektani jellemvonások. – Realisztikus vonások. – Gyámoltalanság, tapintat és önuralom. – Szellemi képességek. – Alkalmazkodási és tökéletesedési képesség

A dinári típusra jellemző patriarchális állapot ezen a vidéken nem terjedt el, egyes hegyvidéki területeket kivéve, ahol ezek a szerveződések valamennyire fennmaradtak. A központi típus nem vett részt teljességgel abban a fejlődésben, mely a dinári típust magával ragadta. A központi típusnak nincs saját irodalmi nyelvezete és saját irodalma. Általánosságban napjainkig sem annyira sajátja önmagának, nem talált magára úgy, mint a dinári típus.

Amikor a központi típus lakosságát a többi délszlávhoz hasonlítjuk, leginkább, ősszláv vagy délszláv, azután régi balkáni és török–bizánci szokásaik archaikussága a szembetűnő. Ehhez az archaizmushoz kötődnek és ebbe olvadnak bele más vonások is, az elnyomott osztályok jellemvonásai is. Mindezeket a vonásokat átszővi a lélek egy különösen realisztikus vonása, a központi típus alapvető sajátossága.

Archaikus és ősbalkáni jellemvonások. – E típus területein törzsi berendezés uralkodott, és törzsek elnevezései területjelzőkként funkcionáltak – Jezerci, Brsjaci, Dragovići stb. – melyek már a középkor elején gyakran megjelennek. Ez a szerveződési forma valószínűleg a bizánci igazgatás hatására szűnt meg, mivel ez a terület és a Marica folyó környéke hosszabb ideig volt bizánci igazgatás alatt, mint a többi délszláv vidék. Hozzá kell ehhez tenni a szerb és a bolgár állam befolyását, mely államok Bizánccal váltakozva uralkodtak ezen a vidéken. Mára egyedül csak a Brsjakok törzsének a neve maradt fenn, de a patriarchális berendezés minden nyoma nélkül.

Bár a törzsek eltűntek, a zadrugák majdnem mindenhol léteztek, és úgy tűnik, meg is erősödtek a török uralom alatt. Kosovón, Metohijában, a tetovói környéken, Porečben, Prespában stb. találkozunk velük, akárcsak a šop vidékeken. Valahol a slava szokása is fennmaradt. A zadrugák és slavák a központi típus keleti határán ritkábbak, Ihtimantól és az Iskertől keletre pedig már teljesen eltűntek. Mégis, a központi típus zadrugája nem ugyanaz, mint a dinári típus zadrugája. A bensőség és melegség a zadrugák tagjai közötti kapcsolatokban nem olyan élénk, ezzel együtt pedig más különbségek is jelentkeznek.

A központi típus lakossága nem fejlődött úgy, mint más délszláv típusok (különösen a dinári és pannon típus) fejlődtek a középkortól máig. A középkori történelem nem hagyott mély nyomokat nemzeti tudatukban. Ez a történelem nem kristályosodott ki a szájhagyományok, érzelmek és népi gondolkodás útján, és ha fenn is

maradt, az csak jelentéktelen mennyiségben van jelen, és a nemzedékek egymástól elsősorban a fizikai tulajdonságokat öröklik. Az archaikus szláv tudat maradt fenn. És amíg a dinári típus nyelvezete sok régi formát elhagyott, hogy újakat alkothasson, a központi típus nyelvezete archaikus maradt: megőrizte régi szavait és a régi szókapcsolatokat. Mégsem maradt teljesen változatlan, ez is módosult az idegen nyelvekkel való érintkezés következtében.

Hogy a típus mennyi archaizmust hordoz magában, ez érzelmeik kifejezésekor és gondolkodásmódjukban, különösen pedig népdalaikban nyilvánul meg. Ez jobban szembetűnő az asszonyoknál, mint a férfiaknál. A nők megőrizték régi viseletüket, mely régi hímzéseivel és gazdag díszítésével kelti fel a figyelmet. A délszlávok tömegében a szemlélő könnyen felismerheti a központi típus emberét, ha nem is kinézése, de nyelvének archaikus vonásai és mentalitása alapján. Észrevehető, hogy ebben a típusban van szláv érzelmesség, igaz kicsit határozatlan, de vitathatatlanul van. Ez egy jelentős életerővel rendelkező, erőteljes típus, kinek szláv alapját nem kezdték ki annyira az idegen hatások és etnikai hatások, mint a keleti vagy pannon típusét.

Ennél a típusnál észrevehetőek még a régi bizánci civilizáció maradványai, néha nagyon megkövesedve, keveredve azokkal a török-keleti hatásokkal és erkölcsi felfogásokkal, melyek a török uralom alatt jelentkeztek. A következő oldalakon gyakran fogjuk őket emlegetni.

A bizánci civilizáció lakosságra kifejtett hatásai legjobban a központi típus vidékein és a Marica torkolatánál érezhetőek. Ennek különböző okai vannak. Elsősorban, mint ahogy láttuk, ezek a területek a középkorban hosszabb ideig voltak közvetlen bizánci igazgatás alatt, mint más területek. Továbbá, ezen a területen haladtak át a hosszirányú utak, és ezek vannak legközelebb Konstantinápolyhoz és Szalonikihez, a bizánci civilizáció régi központjaihoz. A macedón városok teljesen elgörögösödtek, ezért itt található meg még a török időkben is néhány olyan központ, melyben fennmaradt a régi balkáni életforma: Szérez, Njeguš, Voden, Muskopolje, valamennyire Ohrid stb. Ezek olyan balkáni vidékek, melyeken, különösen a városokban a legtöbb bizánci vagy elgörögösödött görög-romun, a romejek leszármazottai megtalálhatók. Végezetül, a török uralom alatt ezeknek a területeknek a közlekedési és más, szabad és változatos kapcsolatai szakadtak meg a leghosszabb időre a nyugati civilizációval.

Rája jellemvonások. – A török elnyomás következtében ebben a típusban egy elnyomott és alacsonyabb rendű osztály jelent meg: a rája. Igaz, ennek az osztálynak a jellegzetes tulajdonságai nem etnikaiak, nem állandóak: fokozatosan eltűnnek, ahogy a központi típus egyes vidékei a keresztény balkáni államok alkotórészévé válnak. Ezek a tulajdonságok azonban annyira mélyen gyökereznek, hogy több nemzedéken át fennmaradnak, mindaddig, míg teljesen el nem tűnnek.

Tény, hogy a rája jellemvonás nem csak a központi típus sajátossága. Nyomai megvannak a dinári, sőt a pannon típusnál is. Legkifejezettebbek azonban a központi és a keleti típusnál. Ezek a területek hosszabb ideig voltak igen erős török elnyomás alatt. A dinári és a pannon típussal ellentétben a törökök itt a városokban a népesség többségét alkották. Emellett ez a félsziget egyetlen olyan része, ahol a török lakosság a falvakban is tömegesen letelepedett. Hozzá kell tenni, hogy itt erőteljesebben volt érvényben a jobbágytartó gazdasági rendszer, mint bárhol másutt. A parasztok az agák és bégek földjein uraik teljes elnyomása és felügyelete alatt éltek. Végezetül, e

típus két változata, a Kosovo-metohijai és a nyugat-macedón, az iszlám hitre tért albánok hatása alatt állt. Egy olyan nép uralkodott felettük, mely kegyetlenebb, az elnyomásra és erőszakra még hajlamosabb volt, mint az oszmánok.

Az erkölcsi mimikri (alkalmazkodás) hatásai. – A központi típus számos rája jellemvonása közül azok a legfeltűnőbbek, melyek az erkölcsi mimikri (alkalmazkodás) következményei. Ez alatt az uraságok kegyetlenkedésének és erőszakgyakorlásának a lakosság mentalitására kifejtett hatásait értjük, vagy az uraságnak való behódolás-megalázkodás következményeit. A rabszolgák alázatossága és abbéli igyekezete, hogy uraik kívánságának és elvárásainak megfeleljenek, ezen alkalmazkodás legfontosabb összetevői voltak.

Feltételezve, hogy mit várnak el tőlük, és hogy mi lenne számukra hasznos, a jobbágyok minden egyes alkalommal rájai lelkületet alakítottak ki magukban, vagyis elnyomott és aláztos lények lettek. Az erkölcsi alkalmazkodás a központi típus minden területén jelentkezik, különösen néhány olyan medencében, ahol a lakosság az albánokkal volt érintkezésben.

Az alkalmazkodás első jele ezeken a területeken az albán viselet felvétele volt. Ezután mozdulataik, viselkedésük és nyelvük átvétele következett, úgy, hogy az úton és a piactéren nem lehetett megkülönböztetni a szerbeket az albánoktól. Ha ismeretlen ember érkezik a metohijai szerb házába, a házigazda albánul kezd el vele beszélni, hogy származását fel ne fedje. Az azonban, aki ismeri ezt a szokást, könnyen rájön, hogy szerbhez tért be, ha másról nem, a megőrzött, régi női népviseletről. Néhány metohijai szerb olyan messzire jutott, annyira tökéletesítette magát minden albán dologban, hogy még albán házba is befogadták és szállást adtak neki, anélkül, hogy az albán gazda sejtette volna, hogy szerbet engedett be.

Ezzel a külső alkalmazkodással a lakosság a kínzásoktól és az erőszaktól védte magát. Ez azonban közvetlenül az iszlám felvételéhez és az elalbánosodáshoz vezetett. Vannak olyan családok, melyek csak félig albánosodtak el (Peć környékén, Prizren mellett), ahol a férfiak felvették az iszlám vallást, a nők pedig pravoszlávok maradtak. Ismertek előttem olyan esetek is, ahol csak az idős asszonyok maradtak pravoszlávok, míg a család minden többi tagja felvette az iszlám vallást.

Magától értetődik, hogy amint a szerb muzulmánna válik, megszűnik az alkalmazkodás szükségszerűsége, sőt, a már bemutatott lélektani okok következtében testvére legvadabb, legmérgezőbb elnyomójává válik. Azt is elmondhatjuk, hogy ezek a hitehagyottak járultak hozzá leginkább, hogy a rája az elnyomatottság legalacsonyabb fokára süllyedjen.

Az erkölcsi jellemvonások közül az alkalmazkodás következtében legelőször a bégek iránti, majd általában az elnyomók iránti, minden mohamedán és végül minden nem rája iránti alázatosság fejlődött ki. A rája mindinkább hozzászokott ahhoz, hogy egy alacsonyabb rabszolgarend tagja legyen, melynek hajlongania és hízelegnie kell, hogy az uraság kegyeibe férközhessen. Ezek az emberek letörtté, alattomosá, bizalmatlanokká és galáddá válnak, rászoknak a tettetésre és alávalóságra, mert ez segíti túlélésüket, és megóvják őket az erőszaktól. A jobbágyok megszokták, hogy agájukat becsapják és a neki járó földműves termékek harmadát vagy negyedét ellopják. Egyes vidékeken a keresztény nők és a törökök közötti konkubinátus (itt testi kapcsolat) nem volt nagyon szégyenletes. Marijovóban (Marihovo), Bitolától nem messze megszokottá vált. A

központi és kelet-balkáni típus minden területén a konkubinátus ezen, többé-kevésbé egyedi esetei kihatással voltak a szláv lakosság faji tulajdonságaira. Más eset, amikor a mohamedán egy keresztény nőt rabol el, vagy ha a keresztény nők otthonukat elhagyva mohamedánokhoz szöknek, felveszik annak vallását; de ezek a szokások nem voltak a szláv lakosság etnikai összetételére semmilyen hatással.

Az erkölcsi alkalmazkodás főleg néhány olyan városban fejlődött ki, amelyek az albán erőszaknak és jogtalanságnak voltak kitéve, mint például Đakovica és Debar. Miután a hiten kívül minden török és albán tulajdonságot felvett, a szerb lakosság az igazi páriák szintjére süllyedt. A szerbek az albánok nélkül nem hagyhatták el a várost, nem lehetett saját legelőjük vagy szőlőjük, sem jobb házuk vagy boltjuk; nem viselhetek jobb ruhákat, és csak olyan alantas szakmát űzhetnek, amelyekkel a törökök vagy albánok nem akartak foglalkozni, mint amilyenek a kovács, a gölöncsér, a kőműves, a köteles, a papucsos és a gyertyaöntő. Az utóbbi török időkben, 1912-ig ezek a városiak úgy néztek ki, mint azok a régi városi szekták, melyek a keleti (elő-ázsiai) városok legeldugottabb részein élnek: a legalacsonyabb társadalmi és gazdasági szintre süllyedt nép utolsó stádiumát képezték.

Az uraságok utánzása. – A jelenség főleg a városokban fordult elő, ritkábban a falvakban. Az utánzás abból állt, hogy a török életmódot elfogadták, természetesen csak egyes elemeit, mivel a rája nem viselkedhetett úgy, mint az uraság.

A török hatások a városokban megszámlálhatatlanok. Akárcsak a mohamedán házak, a keresztény házak is általában az utca vonalától beljebb épülnek, és az utca felől vályogfallyal vagy kőfallyal elkerítettek. A házak belső elrendezése a törökökéhez hasonló: balkonjuk (*doksat*) van, a szobában heverők (*minderluk*) állnak, a falban szekrények (*dolap*) találhatóak stb. Minden nő bő nadrágszoknyát (*šalvare*) hord. Ritkán hagyják el a házat és a kertet, különösen a lányok. Török-keleties mintákat hímeznek az ingre és kendőkre, a népi mértani mintákat közönségesnek tartják. A mohamedán asszonyokkal (*bulák*) barátkoznak, sokan közülük törökül beszélnek. A férfiak természetesen még gyakrabban beszélnek törökül. A keresztények sok török szokást is felvettek.

Akárcsak a törökök, a pravoszlávok is néha átadják magukat a szórakozás különös módjának, a *kefnek* vagy *cefnek*. A néhány tehetősebb gazdaságban is a törököket követi. Másoknak megint török urasági természete van, és az uraság és elnyomó zsarnoki szokásait is felvette. Ez 1912-ben, a felszabadulás után is megmutatkozott, mivel sok keresztény emlékezett a török uralomra és török módszerekre, és ők maguk is ennek szellemében kezdtek viselkedni.

Az elnyomás és erőszak közvetlen hatásai. – Abban nyilvánul meg, hogy szinte minden kereszténynél fejlett a félelem és a zaklatottság érzése. Ha valamely területen mohamedán erőszakoskodók és rablók jelennek meg, egész vidékek rettegnek, gyakran hónapokig. Vannak olyan területek, ahol a keresztény lakosság a születéstől haláláig rettegésben élt. Macedónia egyes vidékein nem arról fognak mesélni, hogy harcoltak a törökök vagy albánok ellen, hanem hogy sikerült előlük elmenekülniük, vagy valamilyen ravaszsággal bőrüket menteni. Macedóniában mondták nekem: „Mi álmunkban is a törököktől és az albánoktól menekülünk.” Igaz, néhányan húsz évvel ezelőtt elhagyták ezeket a félelmeiket, de ez a szélesebb néptömegekre nem jellemző. Még az 1912-beli felszabadulás után is sok keresztényen érezhető, hogy nem érti teljesen új helyzetét, arcáról még mindig félelem olvasható le.

Ugyanezekből az okokból kifolyólag fejlődtek ki a rája kifejezett jellemvonásai: az őszinteség és a nyíltság kifejezett hiánya, és a hősiesség és vitézi szellem hiánya. Az életért való nehéz küzdelem következtében a rája körében kifejlődött az irigység, gyűlölködés és néha a gonoszság is. Nem kell azonban élesen bírálni ezeket a valóban meglevő hiányosságokat; ezek nem a lakosság alapvető jellemvonásainak eredményei, hanem annak a kegyetlen uralomnak, melyet kénytelenek voltak elviselni. A leigázottság és rabság mindenhol ilyen következményekkel járt.

Az így kialakult mentalitás mellett azonban gyakran kiütköznek a valódi nemes érzelmek is. A rája közötti kölcsönösség, az elnyomottak között jelentkező kölcsönösség formájában, a rája között észlelhető rejtett és elfojtott büszkeséggel, mely az áldozat büszkeségéhez hasonló. Léteztek erkölcsileg jobb és erősebb vidékek, különösen, mikor ezekben magasabb erkölcsű típusok, ún. *selokrepacok* (a falusi erények őrzői) jelentek meg.

Már az utóbbi néhány év folyamán jelentős változások észlelhetők e tekintetben. Ezeket a nem csupán a külsőségekben megnyilvánuló változásokat különösen a kosovói, a metohijai és a nyugat-macedóniai fiatalembereken lehet észrevenni. A valamikor meghajlott emberek ma egyenesebben járnak, az arcuk vidámabb, tekintetük világosabb. Sokat mozognak, és úgy tűnik, több van belőlük, mint a háború előtt. Nyíltabbak és szabadabbak, magukra találtak; fegyvert viselnek és lovat nyergelnek. Megszűnt a házba való bezárkózás, különösen a városokban, és így kezdett lassanként megváltozni a poshadt és elsorvadt városi élet. A szerb igazgatást érik bírálatok is, és ezek gyakran jogosak. Különösen a hadseregben szolgálókra hatott kedvezően a régi határokon élő emberekkel való érintkezés, és tőlük ezek a katonák igen hamar vitézi szemléletet és magasabb érzelmeket sajátítottak el. E fiatal emberek képesek voltak derekasán és hősiesen életüket áldozni az 1914–1915-ig tartó háborúban.

Alapvető lélektani jellemvonások

Az archaikus, az ősbalkán és a rájai jellemvonások mellett néhány különleges jellemvonás is megjelenik, melyek ennél a lakoságnál igen elterjedtek, ezek közül első helyen a realizmus áll.

Realisztikus vonások. – Ez a központi típus legjellemzőbb jellemvonása. E típus emberének egész életén keresztül legfontosabb jellemvonása a *rabota*. A *rabota* nem csak a fizikai munka fogalmát fedi, mert kereskedést, eladást vagy vásárlást, megegyezést, szerződést, üzleti csalást is takar, egyszóval mindent, ami kereset-hez és haszonhoz juttatja az embert. A *rabota* olyan módszereket is magába foglal, melyekkel elkerülik a nehéz és kínos munkát. Ezek az „üzletemberek” mindig saját érdekeiket tartják szem előtt és gyorsan fel tudják mérni, hogy tudják a munkát saját érdekeiknek megfelelően nyélbe ütni. Úgyesen ki tudnak siklani a kellemetlenségek alól; gyakorlatiasak és találékonyak: mintha csak a haszon megszerzésére termettek volna. Gyorsan, gondolkodás nélkül belevágnak a munkába; sokan közülük aktív és üzleties temperamentumúak. Az „üzlet” úgy áthatja őket, akárcsak a montenegróiakat az „Obilicék hite”. Az üres, céltalan beszéd és kötözködés szabály szerint ellentétben áll természetükkel. Nem sok időt pazarolnak a képzelődésre (*mečtanija*), meg az elképzelt helyzetek megteremtésére és ápolására. Nagyon ritkán énekelnek guzlicakísérettel, és

azt is csak a Kosovo-metohijai és néhány moravai–vardári népesség variánsa teszi. A többieknek az éneklés külön foglalkozás, mellyel meghatározott emberek, a *pevacok* foglalkoznak. A központi típus e vérmérsékletének valódi képviselői, azok, akik keveset beszélnek, és röviden felelnek, szinte felhördülnek, ha mesékről és énekekről kérdezik őket. Ezzel azt bizonyítják, hogy számukra ez időfecsérlés és bolondság, mivel ez nem „üzlet, munka, rabota”, vagyis nem az ember igazi tevékenysége.

Még e típus lírai dalaiban is gyakori a realiztikus érzet. A szépség (*ubavica*) saját szépségével dicsekszik, de a cár fiához szeretne férjhez menni (*muži se*)¹⁸⁵, „aki éjjel-nappal kincset számol”¹⁸⁶. És amikor az ifjú „szerelemtől beteg”¹⁸⁷, azt mondja, hogy „Strugában szeretne boltot, Strugában szeretne boltot, hogy a boltajtóba kiüljön”¹⁸⁸, és a szépség elstáljon boltja előtt.

E dalok gyakran túlzottan szabadosak és érzékiek. Az vehető észre, hogy ezeket az érzéki dalokat a nagyvárosok környékén éneklik. És egyre több van belőlük kelet felé haladva, még a falvakban is. A szép leány például imígyen szól kedveséhez: „Nem vagyunk mi rokonok?” Amire a kedves: „A magas fának árnyéka nincs, szép leánynak rokonsága nincs, én elveszlek téged.”¹⁸⁹ A bitolai környék egy másik dalában a legény így szól a lányhoz: „Apád és apám két testvérek, anyád és anyám sógornők, mi két testvér vagyunk, jer szép leány, nincs rokonságod, a maszületett báránynak bűne nincsen”¹⁹⁰. Van olyan dal, ahol a fiatal menyasszony az idősebb menyecskéknek panaszkodik vőlegényére: „Az unokád, az én legénykém, nem tud csókolni” „Tvoj vnuče, moje momče, ne zna da ljubit”. E dalokban gyakran érezhető a keleties érzékiség hatásai: „*Ti ćeš pominiš kraj mene, so će mi legniš do mene, Stameno, lelej, polje šareno, izgoref jagnje za tebe, duri da se spavam do tebe, de mori Jano dej, kazali jagnje bre.*”

Bár a realiztikus vonások a központi típus teljes elterjedési területén érezhetőek, nincsenek mindenhol egyformán kifejlődve. Eddig a legnagyobb üzleti aktivitást a prizreniek és a Morava–vardári variáns emberei tanúsították, különösen a Leskovac és Velesz között élők, azután a nyugat-macedón variáns egy része, elsősorban Prilep, Resan és Mavrovo lakosai. Erről azonban mégsem alkothatunk végső ítéletet, mert e típus sok területének üzleti ösztöne és érzéke nem tudott eléggé kifejlődni azok miatt a kedvezőtlen körülmények miatt, melyeknek az ország 1912-ig ki volt téve.

Az már nagyobb biztonsággal állítható, hogy üzleti tehetségüket nem jellemzi túl széles látókör, náluk gyakran kisebb a merészség és a heves lendület, mely igen-csak jelentkezik azoknál a hercegovinai, kelet-boszniai és szerbiai, dinári típusbeli testvéreiknél, akiknél az üzleti aktivitás tehetsége megvan. A központi típus szel-

¹⁸⁵ A *muži se* „férjesedik”, „házasodik” értelemben csak ezen a területen van alkalmazásban. Érdekes, hogy e szó megjelenik még Dušan *Törvénykönyvében* (XIV. század), a 154. szakaszban: Senki közülük ne nősüljön és férjesedjen... (ni da se kto od njih muži ni ženi).

¹⁸⁶ „Danju noću hazna brojit.”

¹⁸⁷ „Bolan od merak (od bolesti)”

¹⁸⁸ „...milo i drago na Struga dućan da imam, na Struga dućan da imam, na čepencite da sedam.”

¹⁸⁹ Tako npr. Kad „ubava moma” kaže dragome: „Ne li sme pusta rodnina?”, on odgovara: „Visoko drvo sem nema, ubava mom rod nema, jaze ću tebe da zemam”. Bela falu Kočan mellett.

¹⁹⁰ „Tatko ti tatko dva brata, majka ti majka jetrva, mije dva braćedi, dej đudi mome ubavo, ubavo mome rod nema, jagnje sugare gref nema”

leme felaprózódik, mert szüntelenül a közvetlen tevékenységre összpontosít. Ennek eredményeként üzleti aktivitásuk többnyire rövid életű, kicsinyes, gyakran szinte felmorzsolódott, nemritkán szőrszálhasogató, kis munkákra, kis keresetekre irányuló. Sokan ezek a közül a „munkálkodók” közül soha nem jutnak gazdagsághoz. Mások, bár gazdagok, úgy tesznek, mintha semmijük sem lenne, az élet értékeiből keveset éreznek és élveznek. Az nem mondható el, hogy a központi típus gazdag emberei nem élnek jobban, mint azok, akiknek nincs semmijük, de szintén kétségtelen az is, hogy nem mutatnak szinte semmilyen érdeklődést a magasabb életörömök iránt, mint ahogy ez a gazdagabb dináriakra rendszerint jellemző. A dinári típus embe-reinél ritkábban töreksenek arra, hogy az ő házuk legyen a legszebb és legjobban felszerelt, hogy házközösségeik tagjai jobban öltözöttek legyenek, kivéve, ha egy-egy nő kivételes esetben nem tudja ízlését rájuk kényszeríteni. Épp ellenkezőleg, a gazdagok gyakran igen rosszul öltöznek, néha még otthon is rongyokban járnak. Kevésbé vagy egyáltalán nem értékelik a szépen és jól felszerszámozott lovat, nem érzik a külső csillogás szükségét, mint a dinári emberek. Kétségtelen, hogy az ilyen tulajdonságainak kifejlődésében a törökök alatti rabság is hozzájárult.

A típusnál jelentkező realiztikus vonások ellenére sem jellemző rájuk az a nyers és kegyetlen kapzsiság, amely a kelet-balkáni típusra jellemző. Életükben kevesebb a közönségesség. Úgy tűnik, hogy ők ebben a tekintetben a középen állnak a dinári és a kelet-balkáni típus között.

Kötöttség, tapintat és önuralom. – Földrajzi helyzete alapján a központi típusnak déliesnek és expanzívnek kellene lennie. Ők azonban valójában teljes lelki életükben valamilyen kötöttségről és visszafogottságról tanúskodnak. Ez a típus soha nem tudja lelki értékeit olyan teljességgel kifejleszteni és kifejezésre juttatni, mint a dinári típus. Csak a Kosovo-metohijai és a moravai–vardári variáns emberei képeznek e tekintetben kivételt.

Ezek miatt nehéz a központi típus embereinek valódi szellemi és erkölcsi értékeit felbecsülni. Még nehezebb valódi belső érzelmeiket felismerni. Világosan látszik azonban, hogy sok passzív bátorsággal rendelkeznek, bátorsággal ahhoz, hogy túrjenek és kitartsanak. Magukba húzódnak, felelőtlennek, közömbösnek és érzéktelennek tűnnek az őket érő rossz iránt. Emellett igen fejlett pszichológiai érzékeléssel rendelkeznek: fel tudják mérni az embereket, ezek tulajdonságait és szenvedélyeit; de míg a dinári típus emberei gyakran hangot is adnak értékelésüknek, ezek ezt csak kivételesen teszik meg.

Nehéz a bizalmukba férközni. Lelkük azonban megnyílik, és szinte kivirágzik a szabad élet hatására, mely után évszázadok óta vágyakoznak. Nagy érzelmességről tanúskodnak, ami eddig főleg az otthoni életre korlátozódott. Úgyszintén észrevehető náluk egy meleg és megható különleges szívélyesség, mely félszegnek és kezdetlegesnek tűnik. Bár akaratauk elsősorban személyes érdekek megvalósítására összpontosul, néha mégis – gyakrabban, mint ez tőlük várható lenne – felül tudnak ezen kerekedni, és mások, valamint a közösség érdekeit is figyelembe veszik. Úgy tűnik azonban, hogy köztük azokból van a legtöbb, akik erkölcsileg semlegeseznek nevezhetők.

A központi típus emberei igen tapintatosak és előzékenyek. A délszláv területek bármelyike közül az emberek ezen a vidéken sértegetik egymást a legritkábban, és itt viselik el legbékésebben a szóbeli sértéseket. Mások hiányosságait és gyengéit nem említik, és gyakran a komolyabb erkölcsi hibák felett is átsiklanak, ha azok az

„üzletet” érintik. Tudnak uralkodni magukon: meg tudják állítani érzelmeiket és vágyaikat, meg tudják gondolni magukat, és fontolóra venni a dolgokat; ritkán fordul elő meggondolatlanság, szinte mindig előzékenyek és figyelmesek.

A központi típusban így kevesebb van abból az erőszakos, határozott és erőteljes temperamentumból, amely nehezen tűri az igazságtalanságot. Ebből a nyugat-macedóniai és Kosovo-metohijai variánsban van nagyobb számban.

Szellemi képességek. – Valójában azt kellene felmérnünk, milyenek ennek a típusnak a szellemi képességei a többi délszláv típushoz képest, de ehhez nincs elegendő eszközünk, mivel a többiektől eltérően ennek a típusnak nem volt elegendő alkalmunk ezt kimutatni, különösen olyan területeken, ahol ez a tehetségnek nagyobb mértékben kell kifejezésre jutnia. Számunkra nem maradt más hátra, mint legalább tehetségük népdalaikban jelentkező legjellemzőbb vonásait megvilágítani. Ezenkívül abból vonjunk le a következtetéseket, ahogy ezeket az embereket területeiken vagy a szabad balkáni államokban megfigyeltem.

A népdalok alapján – úgy tűnik – a következőket lehet megállapítani:

A lírai dalokhoz több a tehetségük, mint a hőskölteményekhez. A hősköltemények ritkábbak, mint a dinári vidékeken, és a kosovóiakat kivéve nincs meg bennük az a lendület, erő és érték, mint a dináriakban; még kevésbé jellemző rájuk az az átszúrt, kristálytisza és világos nemzeti erkölcs. Mégis, kétségtelen, hogy sok szerb hősköltemény macedón eredetű! Többet elárulnak lírai dalaik, különösen a Nyugat-Macedóniából és Kosovóról valók. Az a benyomásom, hogy ez a két terület volt a dalok többségének keletkezési területe, és hogy innen terjedtek el a központi típus más vidékeire. E lírai dalok gyakran mély érzelmekről szólnak, általában szellemesek, dallamvezetésüket tekintve pedig olyan lendületesek és erőteljesek, hogy Mokranjac „rukovetjeihez – kalangyáihoz” hasonlóak (ugyanazok a dalok, Mokranjac szerb zeneszerző által művészi formába átalakítva). Ám e dalok legjobbjai is gyakran kidolgozatlanok és elfojtottak tűnnek. Ezenkívül nyelvjárásuk jellemzői miatt, tompa hangzói és archaikus formái következtében nincs bennük elég érthetőség, jó hangzás (eufónia) és kifejezett erő. E lírai dalok többsége ugyanazokat az érzelmeket énekl meg és ugyanolyan módon, mint a dinári lírai dalok. Amiben mégis különböznek tőlük, azt már a realizisztikus vonások leírása folyamán említettük.

Lírai dalaik áriái többé-kevésbé különböznek más délszláv típusok lírai dalaitól. A dinári dallamok leggyakoribb jellemzője a szentimentalizmus, melyből egyre nagyobb és nagyobb határozottság válik ki és tör fel, hirtelen és szenvedélyesen emelkedve; van azonban elég sok olyan szentimentális dallam, mely melankóliába csap át és fokozatosan lelohad. A központi típus áriáit, különösen a nyugat-macedónt, a ritmus, a dinárihoz hasonló szentimentalizmus, és egy mindent elárasztó, beszínező keleties színgazdagság jellemzi. Gyakoriak a dallamos török refrének: *of, aman, aman-aman*, vagy az aromun *oj, bo, bo, bo*.

Közvetlen megfigyeléseim alapján tehetségükről a következőket állapíthatom meg. Kétségtelen, hogy a központi típus emberei éleseszűek és gyors felfogásúak. Mindig minden érzékük és szellemük birtokában vannak, majdnem mindig higgadtak. Nincs köztük szellemileg lomha, kivéve egyeseket a šop variánsban. Intelligenciájuk is leggyakrabban az anyagi és személyes érdekeik megvalósítása felé irányul. Ahogy szemük is állandóan a körülöttük történő dolgokat kémleli lesve és figyelve, bizalmatlanul és

tapogatva, úgy egész szellemük természete is arra irányul, hogy megóvja őket a csalá-soktól. Emiatt igen éles eszűek és alkalmazkodóak. Úgy néz ki, ez a mentalitás egyre élesebben nyilvánul meg dél felé, a görög határig haladva, ahol már elhatalmasodik.

A kosovói, moravai–vardári és nyugat-macedón variánsban gyakran csendes, figyelmes, szolid emberekkel találkoztam, akik mélyen éreznek és észlelnek. Elmondható, hogy ők a természetes értelmiségieket, e típus legértékesebbjeit képviselik. Ritkán városiak, főleg falusi családokból és eldugott vidékekről valók. Néhányan közülük igen műveltek, és sikerrel tevékenykedtek a szerb tudomány és művészet területén.

Sokan vannak, akik Szerbiában, Bulgáriában vagy külföldön iskoláztatják magukat. Majdnem mindig gyakorlatias és intellektuális szakmákra képezték magukat, különösen orvosnak, gyógyszerésznek, mérnöknek. Sokan politikusok lettek, mások magas rangú adminisztratív, közigazgatási és katonai tisztségviselőkké, néhányan pedig miniszterekké váltak. Míg Szerbiában ezek az emberek alkalmazkodtak az ország általános szelleméhez, a többiekkel kiegyenlítődték és nem váltak ki osztályként, addig Bulgáriában az őslakosoknál szellemileg felsőbb rendűeknek érezték magukat, osztályként kiválnak, ami többek között politikai merészségéről és kalandvágyról tanúskodik.

Alkalmazkodási és tökéletesedési képesség. – A központi típus emberei könnyen alkalmazkodnak a legkülönbözőbb társadalmi környezethez is. Ez is kétségtelenül lelkük realiztikus vonásaival és a gyakorlatias dolgok gyors belátásával van összefüggésben. Az is lehetséges, hogy bennük nincs meg az az ellenállási erő, mely a régi népi hagyományokból ered.

Igen gyorsan elfogadják az anyagi kultúra vívmányait és a civilizáció külső jegyeit. Ezzel külsőleg többé-kevésbé kiegyenlítődtnek azzal az igen civilizált környezettel is, melyben magukat találják. Mozgékonyak és fürgék, az új környezet gondolkodásmódjához és körülményeihez könnyen alkalmazkodnak és elfogadják azt. Igaz, itt is akadnak különbségek. Úgy tűnik, legjobban a moravai–vardári variáns emberei alkalmazkodnak, akik ma többieknél könnyebben és teljesebben átveszik a sumadijai és európai öltözködést és más, külsőséges szokásokat. Ők érzik át legteljesebb mértékben a másmilyen erkölcsi és szellemi vívmányokat és fogalmakat. Ismert a leskovaciak és vranjeiek alkalmazkodási és tökéletesedési képessége. Ezzel ellentétben, felfigyeltem arra, hogy a központi típus mijakjai nehezebben alkalmazkodnak az újdonságokhoz vándormunkájuk során. Mint valami kincset, úgy őrzik szokásaikat és a falusi élethez való visszatérés után vágyakoznak. Azok az asszonyok, akik embereikkel vándormunkára indultak, bűnnek tekintik az új dalok hallgatását, mely dalok felháborítják és lázítják őket. A šop variáns emberei még a többieknél is nehezebben fogadják el az újításokat. Mégis mindannyian, még a šopok is, jóváhagyják és elfogadják azokat az anyagi, erkölcsi és szellemi újításokat, melyek megkönnyítik életüket és hasznot hajtanak. Ez a könnyű alkalmazkodás biztosan hozzájárul ahhoz, hogy a központi típus jellemvonásai gyorsan megváltozzanak.

Mivel a központi típus embereinek többsége azt a nyelvjárást beszéli, mely átmenetet képez a szerbből a bolgár nyelvbe, ők igen gyorsan megtanulják a szerb vagy a bolgár irodalmi nyelvet. Igen meglepett, mikor megfigyeltem, hogy a nyugat-macedón variáns emberei – még azok is, akik nem jártak szerb iskolába – milyen gyorsan felváltják nyelvjárásukat a szerb irodalmi nyelvvel, már a szerb uralom 2-3 éves időtartama után is.

Tizedik fejezet

AZ ÉRZELMEK ÉS GONDOLKODÁS KIFEJEZETT ÁRAMLATAI

Az etnikai összeolvadások hatása. – Érzelmi és erkölcsi vonások. – A foglalkozások és a foglalkozások változtatásának hatása. – Hagyományok és nemzeti tudat. – A kifejezéstelen (amorf) szláv tömeg és a balkáni lélek. – A nemzeti tudat nyomai. – Újabb hatások

Míg az előző jellemvonások az egész központi típushoz kapcsolódnak, vannak olyan jellemvonások is, melyek szintén igen specifikusak, de még sajátosabbak. Ezek vagy itt-ott jelentkeznek, vagy egyes foglalkozásokhoz kötődnek, vagy meghatározott csoportokra, társadalmi rétegekre jellemzőek. Azokról a jellemvonásokról beszélünk majd, melyek az újabb keletű etnikai összeolvadás eredményei, és azokról, melyek a városokban keletkeztek és csak később terjedtek el a falvakban. Ugyancsak meg kell említenünk azokat a változásokat, melyek a pásztorélet, a fuvarozás és vándormunka következményei. Végezetül: helyenként történelmi emlékekre is bukkanhatunk, és teljesen új nemzeti érzelmek is jelentkezhettek, melyek a propaganda és az újabb történelmi események hatására kezdtek kialakulni.

Az etnikai összeolvadások hatása

Nem régi keletű etnikai összeolvadásokról van szó, melyeknek a lakosság lélektani jellemvonásaira kifejtett hatása csak elméletileg bizonyítható. Végeredményben ezekre mi már utaltunk az elmúlt fejezetekben. Csak az újabb keletű és frissebb összeolvadásokat kell megvizsgálnunk, azokat, melyek a szemünk előtt mennek végbe, vagy biztosan nyomon követhetők. Különösen jelentős az aromunok szlávok közé történő beolvadása, mely nagyobb arányban ment végbe. Ezzel ellentétes folyamatként néhány szerb csoport sok aromun jellemvonást vett fel. Van továbbá ebben a központi típusban számos szláv csoport, amely többé-kevésbé kiegyenlítődött az albánokkal, görögökkel vagy törökökkel, nem sorolva ide azokat, akik teljesen beolvadtak a törökök, görögök vagy albánok közé, ezért nem tartoznak többé a délszlávokhoz. Ilyen összeolvadások szinte egyáltalán nem fordultak elő a dinári típusban, mert az régtől fogva egységes egészet alkot, a pannon és kelet-balkáni típusnál pedig ritkább és más jellegű összeolvadásról kell beszélnünk. Az összeolvadás ilyen módja csak a központi típusra jellemző. Ezzel magyarázható az egyensúly bizonyos fokú hiánya a típus egyes területein.

Különösen Nyugat-Macedóniában lepődtem meg, mikor olyan szláv falvakra és házakra bukkantam, melyek teljesen megegyeztek az aromun falvakkal és házakkal, bár a közelben nincs aromun, akiktől ezt átvehették volna. Ezek a szláv falvak elzárt és nehezen megközelíthető hegyes vidékeken vannak. Elkerülik a völgyeket, és a falvak rendszerint 800 méteres magasságon felül helyezkednek el a hegyek oldalain

vagy magas fennsíkokon. Házaik kétszintesek, kőből épültek, habár ez erdős vidék. Egymásra támaszkodnak, egymás mellé épültek, akárcsak a városi házak.

A házak körül nincs sem szántó, sem legelő, sem gyümölcsös. Az emberek nem azokból a termékekből élnek, melyeket a körülöttük levő földek nyújtanak, hanem csak itt laknak. A vándormunkából tartják el magukat: mindannyian útra kelnek kenyérkeresetük után, a 12 éves gyerekektől kezdve az 50-60 éves férfiakig, és nem csak egy nyárra vagy rövidebb időre, mint a többi délszláv, hanem több évre.

A vándormunkán nem foglalkoznak apróbb, alacsonyabb rendű munkákkal, mint a környező szlávok (pék, forró mézes kosborlékészítő vagy törökmézes), hanem boltosok, kocsmárosok, leggyakrabban fűszeresek vagy kereskedők, építészeti vállalkozók és bankárok lesznek. Maguk tervezik meg és készítik el a felvállalt házak tervrajzait. Néhányuknak különös tehetsége van a fafaragáshoz és ikonfestéshez. Többnyire fejlettebb intelligenciával rendelkeznek, mint a környező szláv lakosság.

E megfigyelések alapján arra a következtetésre jutottam, hogy ezek a macedón szlávok a szlávok és aromunok keveredésével jöttek létre. Később alkalmam adódott arra, hogy kivizsgáljam e csoportok közül néhánynak az eredetét, és meggyőződjek arról, hogy az állattartó vagy esetleg vándormunkás aromunok a szláv tömegbe való beolvadása következtében keletkeztek.

Például ez történt a Vardar folyó forrása fölött, a Bistra- és Vlahinica-hegy között, a Radika folyó forrásánál élő *mavrovói lakossággal*. A Bistra-hegyen még hatvan évvel ezelőtt is aromun pásztorok éltek. Egy mavrovói családot *Vlahovcinak* hívnak, és ők tudják magukról, hogy aromun származásúak. A családfő tud még egy keveset aromun nyelven, és Pandilnak hívják. Ezek igen sötét bőrű állattartók, apró termetűek és cincár lelki alkattal rendelkeznek. Majdnem minden mavrovói cincár jellemvonásokat vesz fel, mikor megöregszik. Nyelvükön kívül semmiben sem különböznek a régi cincár kocsmárosoktól, akikkel a városokban és a fő balkáni útvonalak melletti falvakban találkozunk. A Bistrán és Gornja Rekában sok aromun név fennmaradt, mint amilyen Mavrovo, Ničpur, Petilep, Mališor stb.

A másik ilyen csoport a *mijakok csoportja* Mala Rekában, a Radika folyó bal mellékfolyóinál, Debar közelében; ide tartoznak Galičnik, Lazaropolje és Rosoka falvak lakói. E falvak a központi típus legnagyobb szláv falvai közé tartoznak (800 házilag csoportonként). E falvak elhelyezkedése, típusa és a házak felépítése teljesen aromun jellegű. Bárki, aki nem tudja, hogy a falvak lakói szlávul beszélnek, aromunoknak hihetné őket. A legrégebb galičniki család némelyikéről tudják, hogy aromun származású. Őseik nyáron a környező hegyeken legeltették nyájaikat, télen pedig a Galik folyó mellett ereszkedtek le Szaloniki vidékére. Valószínű, hogy az első aromun családok nevezték el a falut a Galik folyóról. Ebben a faluban él egy később idetelepült aromun család, *Cincarevićeknek* hívják őket. Végezetül meg kell említenünk, hogy a galičniki mijakok között legtöbb a sötét bőrű, ragyogó szemű ember, akik az aromun típusra emlékeztetnek. Rosoka faluban élnek azok a legrégebb aromun családok, akik Albániából települtek ide. Lazaropolje faluban az egyik legnagyobb nagycsaládot *Drakulinak* hívják, aromun származású, és tagjai mindannyian igen sötét bőrűek. Egyedül ők foglalkoznak állattartással, és minden évben a Szaloniki síkságaira ereszkednek le nyájaikkal. Néhányan közülük vándormunkába is mennek.

A mijak nők megőrizték az aromun népviselet egyes darabjait, melyek közül néhánynak elnevezése is van, mint amilyen a *sokaj* (fátyol) és *darpane* (fejen hordott gyapjúkendő).

Ugyanígy, a szlávok aromunokkal való keveredésének számos nyomára bukkanhatunk Golobrado területén, a Fekete-Drin bal partján, a Struga közelében levő Drimkolban – méghozzá főleg a Jablanica-hegy közelében, távolabb Prespában, Bitolától keletre Marijovóban, Prilep környékén – különösen Krapu faluban, végül Meglenben és a Bregalnica felső, hegyvidéki részein. A leírt terület egyes falvaiban az összeolvadás még nem fejeződött be. Belice faluban, Strugától nem messze az aromunok az elszlávosodás felé haladnak, néhány elköltözött családjuk pedig már teljesen elszerbesedett (a Szerbiában élő Cincar-Marković család is ilyen). Resenben és a Prespa melletti Jankovacban van néhány elszlávosodott aromun család, amelyik még tud cincárul (vlachul). Gyakori, hogy a majdnem elszlávosodott aromun családok, melyek nem tudnak már vlachul, még nem fogadták el a slavát, és a slava hiánya egyes központi típusú családnál aromun eredetükre vezethető vissza.

Itt valójában ugyanazok a világos és új keletű etnikai változások nyomainak követhető nyomon, melyek a szlávok a Balkán-félszigetre való letelepedésekor mentek végbe. Az aromunok beolvadása e folyamat az utolsó mozzanatai. A régi balkáni lakosság a hegyekbe húzódott vissza, elhagyva régi életmódját, állattartó életmódot vett fel. Az egyre szaporodó szláv tömegek fokozatosan betörték a legrejtettebb zugokba is és elszlávosították az aromunokat; egyes csoportok csak a közelmúltban szlávosodtak el, másoknál ez a folyamat még nem fejeződött be.

Már említettük, hogy a Balkán-félszigeten, a dinári vidéket kivéve, nagy számban fordult elő városi aromun lakosság. Ezek az aromunok (vagy cincárok) a görögökkel együtt a legnagyobb szerepet játszották a balkáni kereskedelemben és a bizánci kultúra fő hordozói voltak. A bizánci hatás alatt álló aromun lakosság volt a központi típusú városaikban a legtömegesebb és legbefolyásosabb. Sőt, ezen a környéken a XVII. és XVIII. sz.-ban tiszta aromun, vagy aromun-görög városok álltak, mint Muskopolje és Széresz, amelyek a Balkán-félsziget központi részeinek legfontosabb kereskedelmi és művelődési központjai voltak. Az aromunok többsége olyan értelemben görögösödött el, hogy tudtak görögül, bizánci értelemben igen hűek voltak a pravoszláv egyházhoz, és büszkék voltak a görög bölcsességre és a hellén meg a bizánci történelemre. Minden szláv, aki iparos vagy kereskedő lett, és így bekerült a céhek vagy a kereskedőnegyed, a čaršija körébe, az ősbalkán kultúra hatásai alá került, elsősorban a cincárok hatására. Ezzel egy időben a városi aromunok a házasságkötések következtében egyre jobban elszlávosodtak.

A XIX. sz. elejétől a szlávok megerősödtek, előbb az északi, majd a déli városokban is. Ez valójában az az időszak, mikor Szerbia kivívta szabadságát, mikor a szerb és bolgár nemzeti érzelmek fejlődni kezdtek, a biztonság pedig egyre jobban megerősödött a városokban.

Ilyen hatások alatt a XIX. sz. első évtizedeiben kezd megváltozni a balkáni čaršik etnikai összetétele. A vérségi értelemben elszlávosodott aromunok szellemi elszlávosodása is kezdetét veszi. A görögöket kevésbé érintette az elszlávosodás folyamata, mivel nagy múltjuk, nemzeti büszkeségük és a görög egyház konzerválta őket. Az elszlávosodás Szerbiában kezdődött és innen kezdett el elterjedni a központi

típus egész területén. Míg a XIX. sz. elején magában Belgrádban is az aromunok és a görögök voltak a legfontosabb kereskedők – még a szerb kereskedők kereskedelmi könyvelését is gyakran görög nyelven vezették – mára ezek az aromun és görög családok teljesen elszerbesedtek. A cincárok – főleg az újonnan idetelepültek – kevés kivétellel szerbökké váltak a Moravai-völgy városaiban is, ahol addig is elég nagy számban éltek. Velük együtt tűnt el a régi balkáni kultúra is.

Szerbia felszabadulása után a cincárok, akik többnyire tehetősek voltak, és elsőként tudták felmérni, mi lesz számukra a jövőben sorsdöntően fontos, gyerekeiket a szerbeknél gyakrabban iskoláztatták. Ennek következtében az első balkáni értelmiségiek köreiből sok cincár, vagy szerb–cincár (Bulgáriában bolgár–cincár) származású volt. Mindezek az elszlávosodott cincárok végeredményben a központi típus vidékeiről származnak. Szerbiában például sok politikus ilyen származású volt, és van belőlük az újabb nemzedékek között is. Több szerbiai miniszterelnök vegyes, szerb–cincár származású volt. Később népi származású értelmiségiek jelentek meg, és többnyire kiszorították ezeket a szerb–cincár és bolgár–cincár nagycsaládokból (rod) származókat.

A központi típus városaiban az aromunok elszlávosítása igen gyorsan végbement. Azonban még ma sem fejeződött be teljesen ez a folyamat, különösen Nyugat-Macedóniában nem, ahol a városokba állandóan érkeznek új aromunok a környező falvakból.

Ezek közül az elszlávosodott aromunok közül egyesek a szláv mellett aromun nyelven is beszéltek, mások csak szlávul, de egyiküknél is, másikuknál is az életmód és lélek szinte tisztán aromun maradt. A többiek a szláv–aromun keverékek (a mavrovói csoport és a mijakok), akik nyelvükben tisztán szlávok, de bennük aromun nyomok és hatások érezhetők, a falvak típusától kezdve, a házakon és népviseleten keresztül, a fiziognómiáig és lélektani jellemvonásokig. A többi délszlávnál mindig jobban jellemző ezekre a szláv–aromun amalgámokra a nomád állattartás. Igaz, hogy maguk a szlávok is rászoktak volna az ilyen jellegű állattartásra az éghajlati körülmények miatt, de valószínűbb, hogy az aromunoktól vették át, akik a központi típus legrégebbi nomád állattartói. Ugyanez érvényes a vándormunkára és más, jellegzetes foglalkozásra. Ezek tehát valódi szlávok, de olyan szlávok, akiknek lelke és élete igen megváltozott.

Az aromunok pszichikai befolyásának hatásai igen érdekesek, mivel ők egy igen kifejezett és meghatározó csoport. Nekik nincs saját történelmük, nincsenek saját történelmi emlékeik, nemzeti szempontból szellemük teljesen üres. Ezek olyan emberek, kiknek féltékenysége szinte közmondásossá vált. Valójában évszázadokon keresztül rettegésben tartották őket a Balkán-félszigetre betörő római hódítók, majd a középkorban végig a szlávok, és újabban a török uralom, amíg meg nem bukott. Lelkükben megmaradtak a félelem nyomai: bizalmatlanok, és az elnyomottak kicsinyes erkölcsével áthatottak. Az egyetlen, ami lelküket kitölti, az eredmények utáni törekvés és ennek következtében a megállás nélküli munka. Nincs olyan eszköz, melyet ők megengedhetetlennek tartanak, ha ez haszonszerzést eredményez, szinte az is elmondható, hogy a szabálytalan és rejtelmes utakat és módokat helyezik előtérbe. De gyakran a bátorság hiánya akadályozza meg őket abban, hogy ezen az úton továbbhaladjanak. Többnyire kegyetlen uzsorások. Mindannyian végtelenül zsugoriak és fősvények. Évtizedeken keresztül megtagadtak maguktól és a hozzátartozóiktól mindent, hogy pénzre és vagyona tegyenek szert. Amint egy szabad országba te-

lepednek le, ezek a tulajdonságok valamennyire enyhülnek, de léteznek egy lélektani jellemvonás, melyről a nyilvános életben azonnal felismerhetők az elszlávosodott aromunok. Ez az üres cincár hiúság, mely a kitűnésre törekszik, arra, hogy a felszínen legyenek, és beszéljenek róluk. Ez a pszichikai vonás jellemük ingatagságával van összefüggésben. Egyébként élénk szelleműek, és e tekintetben a balkáni lakosság egy különleges csoportját alkotják.

Az előzőleg említett elszlávosodott aromun csoportok mindezeket a tulajdonságokat birtokolják, de náluk kevésbé kifejezettek, mint az igazi aromunoknál. Náluk jobban fejlett az a kifinomult, görög-aromun ízlés, a szép, a tökéletes, és különösen a korszerű iránt, mint a többi szlávnál. Nemzeti érzelmük azonban meghatározatlan és sekélyes, nem vezéri – mint ahogy ez általában jellemző – a nemzeti ösztön. Gyakran észrevehető ez azoknál is, akik csak 2-3 nemzedékkel ezelőtt szerbesedtek vagy bolgárosodtak el. A jelentős történelmi pillanatokban igen határozatlanok, ha valamit tesznek, az is gyakran ügyetlen és körültekintés nélküli.

Bár ezek a majdnem elszlávosodott csoportok felvettek vagy megőriztek sok aromun jellemvonást, nyelvük archaikus délszláv maradt. Azonban ebben is megtalálható az aromun nyelv hatása. A nyugat-macedón nyelvjárásokat még nem vizsgálták módszeresen ebben a tekintetben. Engem, mint hozzá nem értő szemlélőt, megleptek a román nyelvszerkezetre utaló jelek, mint: „van látott, hallott, értett” (láttam, hallottam, megértettem). Felfigyeltem továbbá egy toldalék látszólag nem következetes alkalmazására is, mely a mutató névmás szerepét tölti be. Végül feltűnő az igen gyors beszéd, a különösen rövid hangsúlyozással.

Lehet, hogy az aromunok beolvadása és az, hogy a szlávok utánozták őket, kihatással volt a pszichikai jellemvonások fejlődésére, melyek egységesek a központi típus összes népénél.

A félsziget központi részének aromunjai, akiket először félig romanizáltak, majd a bizánci hatások változtatták meg őket, különböztek a dinári vidékek régi román lakosságától, akiket ezek a hatások elkerültek.

Ezen a központi vidéken azonban, melyet néhány nép keveredése jellemez, más hatások jelentkeztek. A nőkön keresztül a szlávokba török és albán vér vegyült. Ezért közöttük török és albán fizikumú típusokkal is találkozhatunk.

A szlávok elgörögösödtek és elalbánosodtak. A megegyező vallás – különösen a városokban – megkönnyítette az elgörögösítést, ami békés úton ment végbe. Az elalbánosodás viszont mindig az erőszak következményeként jelentkezett. Vannak azonban olyan elgörögösödött és elalbánosodott szlávok, akiken még felfedezhetők a szláv vonások. Vannak továbbá olyanok is, akik az elgörögösödés és elalbánosodás folyamatának átmeneti fokán állnak. Ezek a változások mégis csak az egyes, periférikus csoportokat érintik, és így természetes, hogy ezekben a vegyes csoportokban a nemzeti érzés igen gyenge.

A szlávok elgörögösítése csak a déli területeken ment végbe, ott, ahol a szlávok a népes görög lakossággal érintkeztek. Ennek oka nem az, hogy a görögök egy erősebb és termékenyebb nép, mivel a szlávok az erősebbek és termékenyebbek, hanem a görög civilizáció hatása volt a döntő: a görög egyház, a görög kereskedelmi szellem és mondhatnánk, a görög bölcsesség. Ugyanígy, sokban hozzájárult ehhez az elgörögösítéshez az éghajlat és az életmód is.

Ha nem vesszük figyelembe a teljesen elgörögösödött szlávokat, mivel ezek ebből kifolyólag nem kerülnek bele megfigyelési körünkbe, a többiekben a következő változások észlelhetők:

Az emberek a szláv–macedón nyelvjárás mellett a görög nyelvet is ismerik, és szinte görög a mentalitásuk; az asszonyok csak szlávul beszélnek, és alig vannak érintkezésben a görög hatásokkal. Az ilyen szlávokat Karataštól nyugatra, Gramatika és Katranica falvakban, Szaloniki és Ostrovo között, és itt-ott a széreszi vidék falvaiban volt alkalmam megfigyelni. A másik eset, mikor a szlávok nem tudnak görögül, vagy csak néhány szót ismernek; de patriarsiszták, azaz a görög párt tagjai és többé-kevésbé görög a mentalitásuk. Ilyenekből sok van Szaloniki és Ser környékén, még Bitola körül is. Az ilyen elgörögösítés hatására a dél-macedón variánsnak néhány különös lélektani jellemvonása lett, ezek a jellegzetességek különbözővé teszik a típus többi variánsától.

Érzelmi és erkölcsi tulajdonságok

A nagyszámú, viszonylag népes városok a központi típus területén először a régi bizánci kultúra központjai voltak; később pedig a török–keleties hatások alá kerültek. Megtartották azokat a kereskedelmi hagyományokat, melyeket az aromunoktól, görögöktől, törököktől örökölték.

Van azonban néhány olyan város, mely különleges tulajdonságokkal bír, ami a földrajzi helyzetének és a lakosság összetételének a következménye. Ismert például az ohridiak szelídsége, nyíltsága, vidámsága és gyakran szellemessége; valamint Ser régebbi vállalkozó szelleme és élénk kereskedelme, mivel itt tartották a Balkán-félsziget legnagyobb vásárait. Még ma is megfigyelhető a prilepiek fürgesége, mozgékonyága és kereskedelmi hajlama. Prilepben is nagy szeptemberi vásárokat tartottak, és a čaršik jelentős része még ma is erre van berendezkedve. A Prespai-tavon található Resna városka lakosait is értelem és vállalkozó szellem jellemzi. Mindezek a városok felsorolt tulajdonságaikkal jótékonyan hatottak környezetükre.

Ezekon kívül, a központi típus városaiban olyan különleges erkölcsi és érzelmi tulajdonságokkal is találkozunk, melyek más délszláv típus városaira nem jellemzők.

A központi típus városi lakosságánál észrevehető, hogy az elfojtott érzelmességet, jámborságot és szerénységet felváltja a szenzualizmus, a kedélyállapottól függő harag és az elragadtatottság. Úgy tűnik, ezek a lelki tulajdonságok különböző eredetűek.

Ezek a város lakó szlávok mély érzelmeiket gyakran halálukig magukban tudják tartani. Csendes szomorúsággal és mélabúval képesek elviselni a szenvedést, kint, a belső gyötrődést és fájdalmat anélkül, hogy ennek bármi külső jelét adnák. Megtörnek, életerő nélkül maradnak, gyakran tönkreteszik további életüket. Valóban olyan mély ez az érzékenység, vagy át tudja lépni azt a kritikus pontot, amely mögött a kitörések és akciók következnek? Ellenkezőleg, valószínűbb az, hogy az érzelmkitörések a régi kultúra és az alázatos vallásosság korlátai közé vannak szorítva.

Olyan szégyenérzettel találkozhatunk náluk, mely a dinári nőkéhez hasonló, de itt nemcsak a szerelmi érzelmeket érintik, hanem az egész életüket áthatja, megmutatkozik megütközésükben, féltékenységükben és a felelősségtől való félelmükben is, és mindezeknek egyenes következménye az aktivitás hiánya.

Ezek a jellemvonások ellentétben állnak a dinári típus jellemvonásaival, akik bánatukban és örömeikben egyaránt utat engednek érzelmeiknek: beszélnek, elmondják minden kínjukat, énekelnek és ujjonganak, hujjogatnak és harsognak, bosszút állnak és fel is áldozzák magukat.

Bizonyos körülmények között azonban az említett visszafogottság egy csapásra eltűnik: a szerelmi szenvedély nyilvánosan és visszafoghatatlan érzékiséggel nyilvánul meg. A szerelmi vágyódás igen erőteljes, a szerelmes szenvedély pedig a végtelenségig és a betegségig burjánzik.

Az ünnepségek és vendégségek alkalmával, melyeket igen szemléletesen és erőteljesen írt le Borisav Stanković, ők először visszafogottan, majd fokozatosan felmelegedve, végül pedig szenvedélyesen és vadul adják át magukat a testi örömeknek és szerelmi érzelmeknek. Lehet, hogy ezek a buja dáridók a régi balkáni konyha zsíros, erős és fűszeres ételeinek hatásával magyarázhatók meg, mert a nagyobb ünnepek alkalmával minden ház zsírtól illatozik. Ebéd után mindannyian lustálkodnak, a heverőkön és a földön alszanak a *mangala* (nyitott tűzterű vaskályha) és a kályha körül. Este, vacsora után kezdik kilazítani öveiket és levetik felső ruháikat, melyek ekkor már zavarják őket. Sokat isznak, bemelegszenek, szellemük eltompul, ezután pedig valószínűs érzelmű erupciók következnek be. Elkezdnek rázkódni, dobálják magukat, és az ebédlőasztalon (*sovra*) keresztül kezüket nyújtogatják a csörgődobok (*daire*) után. Lábaikkal a földet döngölik, táncolnak, és a szerelmi lendülettől vonaglanak.

Ugyanezeket az élénk kitérőket figyeltem meg a legjámborabb és legnyugodtabb lakosságnál is, a cincároknál Trnovóban 1910 húsvétján. A vendégség után a cincárok ujjas alsóruhában vagy európai öltözékben kolóba kapaszkodtak, és ezek az emberek, akik minden sajátjukat rejtegetik és számon tarják (jednako računaju), táncoltak, ugráltak, durrogtak, rákényszerítették a nőket, hogy velük táncoljanak. Végtelen jókedvük kerekedett (*ćef*) és szerelmi mámorba estek (*sevdah*). Az utcára tódultak és ott táncoltak, csábítóan és vadul a teljes végkimerülésig.

A buja, érzékiséggel teli, nyílt és feltárt balkáni élet, a szerelmi bánat (*dert*), valamint vidámság és kedv, melynek teljesen átadják magukat egyes elragadtatott emberek, oda vezet, hogy elisszák és tönkreteszik vagyონukat, egészségüket és életüket. Önkívületben, homályban élnek, egész életükben csak sóhajtoznak és a szerelemről, a lélekről (*pamukban*), a rózsáról énekelnek. Sokan közülük balkáni költők, vagy a régi balkáni élet megéneklői. Jellemző, hogy még a legféltelenebb lelkesedésükben is érezhető a mindent mázként elborító bánat és mélabú lehetővékony fátyla. Az élvezeteknek nem tudnak ellenállni, a végtelenségig gyengék, tönkremenésüket és nyomorúságos életüket idős korukban a sors, a *k'smet* rovására írják.

E városi lakosság másik tulajdonsága a bizánci vagy görög pravoszlavizmus. A hit itt nagyobb szerepet játszott, mint más balkán területeken. Ez különösen a vallásosság külső jeleiben nyilvánul meg: a templomban élénken és erőteljesen hajbókolnak, a törökökhöz hasonlóan. Egyesek olyan hevesen hullnak térdre, hogy a padló belemereg. A nőket a bűntől való félelem fűti át; halálosan félnek a túlvilági büntetéstől, nemcsak elkövetett bűneik, hanem bűnös gondolataik miatt is. Gyakran gondolnak az ember eredendő bűnére, Ádámnak a paradicsomból való kiűzetésére, és úgy gondolják, imával és böjtöléssel meg tudják őt váltani. Számukra isten és a hit valójában idegen a világtól, ezek urak, szinte ellenségek, akik a büntetéseket szabják ki és jutalmaznak is.

A szentek is szörnyű lények, akik iránt hódolatot és rettegést éreznek. A vak odaadás és a hitnek való passzív megadás az első és legmagasabb erkölcsi kötelezettségük. Az embereket átítatja egy fajta megadás és alárendeltség, amely mindent a hittől vár el és a hittől remél, és innen származik a gyenge akarat, a kezdeményezés és a dolgok és körülmények merész és világos belátásának hiánya.

Míntha mindezekben a középkor és a korai bizánci vallásosság nyomai lennének megtalálhatók.

A központi típus ezen pravoszlavizmusa világosan különbözik a dináritól, mely dogmatikusságát tekintve szintén bizánci, de amely a népelet hatására jelentősen megváltozott. A dináriak számára a hit nem idegen, hanem a sajátjuknak tekintik. A hithez erősen kötődnek, mert más hazai szenteken kívül Szent Száva is képviseli őket, aki közel áll hozzájuk, és Istennél és Krisztusnál őket képviseli. Majdnem minden Nemanjić szent, azután Lazar cár, Milica cárnő és sok szerb érsek is az. Az ő pravoszláv vallásuk „szent hit”, Szent Száva pravoszláv vallása, akit védőszentjüknek és segítőjüknek tartanak. Köztük is megjelennek a vallási alázatosság példái, de ezek nagyon ritkák. Az esetek többségében a hit nem köti őket nagyon, csak a templomi szertartások alkalmával. Mégis meg vannak győződve arról, hogy a hitre támaszkodhatnak. A „pópáknál” nincs és nem is volt jelen – ritka eseteket kivéve – az az időseket megillető túlzó alázat, mely máshol észlelhető. Sokan közülük már régóta egyek voltak ruházódásukban és életmódjukban a világi emberekkel. Ők voltak nemcsak a legokosabbak, hanem gyakran a leghősiesebbek is. Ez egy valódi népi papság, mely a néppel együtt harcolt a közös eszméért. A dinári pravoszláv hit olyan, amilyennek a nép érzi és tartja, egy kevésbé formális, kevésbé egyházhoz kötött, szabadabb vallást jelent. A dinári típus számára központi típus városi pravoszláv hite az egyház és papság zsarnokságát jelenti (a papság nemrégén még többnyire nem népi volt). A dináriak úgy tekintenek erre, mint egy olyan hitre, mely ugyanúgy leigazza a népet, mint az idegen hatalmak.

A központi típus városi pravoszláv hite néhány alapvető jellemvonását tekintve a pannon délszlávok katolicizmusára emlékeztet, de közöttük különbségek fedezhetők fel. A délszláv katolikusok többsége számára bűnnek számít tisztességtelennek lenni az életben és a munkában. Általában tisztességesek, és az ember megbízhat szavukban. Ezzel ellentétben a központi típus emberei különválasztották az üzleti tevékenységet, a *rabotát* az egyházi előírásoktól: nem érzik magukat bűnösnek, ha üzleti kapcsolataikban csalnak. Az erkölcs azonban, szűkebb értelemben véve, a férfiak és nők közötti kapcsolatokat tekintve erősebb a központi típus pravoszlávjainál, mint az említett katolikusoknál. A dinári pravoszlavizmusban egyik és másik erkölcs is valamilyen kapcsolatban áll a vallással: ezek számukra inkább világi, mint vallási fogalmak, ezek a társadalmi és kulturális körülményektől függően különböznek egyes területeken.

A foglalkozások és a foglalkozások változtatásának hatásai

Léteznek olyan területek, ahol központi típus nemzedékeken át, teljesen vagy részben olyan meghatározott foglalkozásokat űzött, melyek bizonyos lélektani tulajdonságok megjelenését teszik lehetővé. Ilyen foglalkozások a nomád állattartás, fuvarozás és a vándormunkásság.

A XIX. sz. első évtizedeiben az állattartás igen fejlett volt, különösen Nyugat-Macedóniában és a Šar-hegységben, minden szláv zadrugának, ugyanúgy, mint minden aromun csoportnak gyakran több ezres juhnyája volt. Ezzel a fejlett állattartással párhuzamosan valódi rablógazdálkodás is kezdett kifejlődni. Mivel a háborúk ritkák voltak, az albánoknak nem volt alkalmuk arra, hogy katonának menjenek, vagy hogy *krđžaliják* (szabadcsapatok, rablóbandák) tagjaivá váljanak. Az albánok száma egyre növekedett, és egyre többen választották életformának az állattartó rablógazdálkodást, mellyel már eddig is foglalkoztak, csak kisebb mértékben. Az albán rablógazdálkodás legjelentősebb övezete a központi típus Albániához közeli, nyugati vidéke volt. A rablók nyáron könnyen átkeltek a Fekete-Drinen, és az elrabolt jószággal az albán hegyekben rejtőztek el. A Fekete-Drintől nyugatra eső területen a Miriditi-hegyektől kezdve Lurjén és Maton át, az Ohridi-tóig mindenütt ezekből a rablásokból éltek. Az ott élő albánok rablóbandákat hoztak létre, ezekhez a Fekete-Drin jobb oldalán élő ljumaiak is társultak, akik e vidéket nagyon jól ismerték, és mindannyian együtt indultak rabolni. Szinte mindig ugyanazokon az utakon jártak, melyek az erdős övezet felső peremén, az erdőket és alpesi legelőket határoló területeken át vezettek. A szláv állattartók ismerték ezeket az utakat, és elkerülték azokat. A rablóhadjáratokat főleg ősszel indították, mikor az állatok már jól fel voltak hizlalva. Így gondoskodtak az albánok a télirevalóról. A pásztorokat gyakran megölték, a gazdag állattartókat pedig zsarolták. Bandáik gyakran vakmerően a falvakba is bemerészkedtek.

Emiatt a jószágok száma állandóan csökkent. A lakosság nem tudott többé úgy megélni az állattartásból, mint eddig, és fuvarozással kezdett foglalkozni, és szinte ugyanebben az időben vándormunkára is indult. Ezek a pásztorok már előbb is, a téli legeltetésből visszajövet, a déli városokban, Elbasanban és Szalonikiben vásárolták meg a legszükségesebb termékeket, többek között a sót és olajat, majd ezeket az északi falvakban és városokban eladták. Így váltak kereskedőkké, hordárokká és fuvarosokká. Ez miatt vált szükségessé, hogy nagyobb számú öszvért és lovat tartsanak. Fokozatosan áttértek a hordárságra és fuvarozásra (egyedül ezzel foglalkoztak). Az albánok azonban rablásaikat a fuvarosokra is kiterjesztették, akiktől árujukat, állataikat és pénzüket is elvették. Ekkor a szláv állattartók, úgy tűnik, a cincárokat követve, még egyszer foglalkozást változtattak, és vándormunkásokká lettek. Ezt a változást azonban más okok is kiváltották, melyekről a későbbiekben szólnunk. Különösen a XIX. sz. elejétől voltak gyakoriak a foglalkozásváltoztatások.

Az ilyen életkörülményeknek köszönhetően, a nyugat-macedón állattartók különös jellemvonásokkal rendelkeznek. Ők is nyers, erős emberek, arcukon éles, kifejezett vonásokkal. Ők általában erősebbek és etnikailag frissebbek a környező földművelő lakoságnál. Csak azoknál észlelhető lassúság, valamilyenfajta lustaság, akik fuvarosok lettek, míg a többiek – még a dinári pásztorokkal összehasonlítva is – mozgékonyabbak és fürgébbek. A tenger mellé felé történő téli mozgások alkalmával egy másfajta életmódhoz is hozzászoktak, és nem ritkán törökül és görögül is megtanultak. Falvaikba visszatérve újításokat hoztak magukkal, ennek köszönhetően a falvak kezdtek megváltozni. Az albánokkal való érintkezés egyáltalán nem fejlesztett ki bennük harcias jellemvonásokat. Volt köztük olyan ember is, aki fel merte venni a harcot az ellenséggel, és rablásaiknak útját állta. A többiek pedig túrték, hogy kirabolják őket. A foglalkozás megváltoztatása kedvezően befolyásolta a már leírt

üzleti élénkség kifejlődését. Különösen a vándormunkásság tette őket mozgékonyra és szellemileg fürgévé, de emiatt kíméletlenebbek is lettek.

A vándormunkásság hatása jelentősebb, mint az állattartásé és fuvarozásé. E két utóbbi foglalkozás fokozatosan elszorvad, a vándormunkásság pedig az egész lakosságot felölő foglalkozássá válik. Nincs olyan terület, egyes vidékeken nincs falu, és szinte nincs olyan ház a faluban, melyből nem indulna valaki idegenbe kenyérkereset után. Néhány éve már a nők is egyre sűrűbben követik férjüket a vándormunkába, különösen, ha ezek a balkáni országokba indulnak. A délszláv államok egyikében sem olyan általános és régi keletű ez a jelenség, mint a központi típus területein.

Ennek földrajzi, gazdasági és szociális okai vannak. Ezek a területek – néhány medencét kivéve – nem annyira bőven termők, mint az északi balkán országok. Mikor a lakosság annyira elszaporodik, hogy az élet egyre nehezebbé válik, megjelenik a szinte szükségszerű ideiglenes kitelepülés: vándormunkára indulnak, hogy dolgozzanak, pénzt keressenek és vagyona tegyenek szert. Szem előtt kell tartanunk a jobbágytartó gazdasági rendszert is. Sokan vannak olyanok, akiknek nincs saját földjük. A jobbágyok nem érdekeltek abban, hogy egy tökéletesebb fölművelési rendszert fejlesszenek ki. Még a legtermékenyebb medencékben is, mint amilyen a Tetovói, Seri, Megleni, a lakosság igen nehezen tudna megélni vándormunka nélkül: e medencéket ideiglenesen elhagyják, hogy idegenben kapják meg azt, ami ezeken a területeken elérhetetlen. Ennek az elvándorlásnak azonban a földre igen kedvezőtlen hatása is van: egyre kevesebb a munkaerő, és egyes vidékeken a föld parlagon hever.

Tudjuk, hogy az állattartók vándormunkába a bizonytalanság és az ezt eredményező elszegényedés miatt kezdtek indulni.

Elég sokan vannak olyanok is, akik mások példáját, különösen az aromunokét követve indulnak vándormunkára.

A legősibb az aromun vándormunka. A török uralom teljes időtartama alatt végigkövethető, de lehet, hogy már a középkorban is létezett. Úgy tűnik, hogy az akkori szállásadó gazdák és a fogadósok cincárok vagy görögök voltak. A cincárok közül a mijakok (különösen azok Galičnik és Lazaropolje falvakból) és a mavrovói csoport lakosai kezdtek el először vándormunkába járni. Minden más szláv vándormunkásság későbbi ennél, és ezek falvai megőrizték a fölművelő települések jellegét. A tetovóiak különösen a mavrovóiaktól tanulták el a vándormunkásságot, a tetovóiak először a mavrovóiak segédeként indultak el, csak később kezdtek el egyedül is, saját kezdeményezésre vándormunkába járni. A vándormunka később fokozatosan, a magasabb fekvésű falvakból, az alacsonyabb fekvésűekig elterjedt a brsjakok ősi törzsének vidékein is. Az utóbbi évtizedekben világosan nyomon követhető a vándormunkásság szabályos fejlődése. A vándormunkások egyre inkább távolodnak saját vidékeiktől, és olyan országokba indulnak, ahol eddig nem jártak.

A szerb–török háborúig, 1876-ig, a központi típus vándormunkásai főleg az európai Törökország különböző vidékeire indultak. Legtöbbszer Szerbiába mentek, amely, bár vazallusa volt Törökországnak, 1815-től valójában szabad volt. 1878 után nagyobb számban indultak Bulgáriába is. A központi típus területeiről a balkáni országokba való kiköltözés jellemző erre az időszakra. 1880-tól azonban a görögök és a cincárok mellett, a központi típus lakosai is elindultak a kis-ázsiai tenger mellékre, különösen Szmirnába és Bruszba, később Egyiptomba (Miszirbe) is eljutottak, de a Balkán-félsziget országaiban sem hagytak fel a vándormunkával. Ebben a második időszakban

a vándormunka, mely továbbra is folyik a Balkán-félszigeten, tovább terjed a Földközi-tenger ázsiai és afrikai országaiban. A vándormunkások egyes csoportjai ebben az időszakban Romániába is eljutottak. A XIX. sz. vége felé, a nagy európai migráció példáit követve, a központi típus vándormunkásainak nagy tömegei indulnak Amerikába, és ezek között is elsők a dél- és nyugat-macedóniaiak voltak. A központi típus albánjai azonban továbbra is a balkáni vándormunkához ragaszkodtak.

A vándormunkások eleinte apróbb és kevésbé jövedelmező munkákkal foglalkoztak, és csak fokozatosan tértek rá a jövedelmezőbbekre. Sokan közülük még ma is forró mézes kosborlékésítők, cukrászok és közönséges építőmunkások. Mások már előreléptek és fűszeresek, kocsmárosok lettek. Az albánok főleg az első három munkánál maradnak, vagy fát aprítanak a városokban. Egyes vándormunkások azonban, főleg azok, akik a szabad balkáni országokban építési és hídépítő vállalkozók vagy kereskedők és bankárok lettek, meg is gazdagodtak. A moravai–vardári és a nyugat-macedón variáns emberei tűntek ki így, ez utóbbiak közül különösen a mijakok, mavrovóiak és resaniak: ritkábban foglalkoznak apróbb, kevésbé jövedelmező munkákkal, a fűszerességet és kocsmároságot kivéve.

Az újabb idők egyetlen körülménye sem változtatta meg annyira a központi típus embereit, mint a vándormunka, annál is inkább, mert változtatták munkavállalás helyszíneit, annak irányát, és más körülményekkel bíró, új országokba indultak. Ez a változás először viseletükön, életmódjukon és munkamódszereiken volt észrevehető, és ezzel együtt fokozatosan változott mentalitásuk is. Azok, akik vándormunkájuk során meggazdagodtak és visszatértek szülőföldjükre, falujuk és egész vidékük gazdagságát lendítették fel. Újításokat vezettek be a munkába és a mesterségekbe is. Sokan megváltoztatták lakásukat, ruházkodási és étkezési szokásaikat. Különösen a vándormunkásokból kezdtek eltűnni a rájai szokások. Sokukból eltűnt a tettetés, az alattomoság és a ravaszság, mert nem, vagy csak sokkal kevésbé volt rá szükségük új környezetükben. Nyitottabbakká és közvetlenebbekké váltak. Eltűnt a zártság és a korlátoltság, elveszett a velük született rettegés és félelem, amint valamennyire azt érezték, hogy semmi sem veszélyezteti életüket és vagyonukat.

Íme e módosulások néhány példája.

A Vardar forrása felett, Mavrovóban és Nićiforban való tartozkodásom alatt három olyan helybeli társaságában voltam, akik több évig Belgrádban éltek, egyik kocsmárosként, a másik mészárosként és hússzállítmányozóként, a harmadik egyszerű kőművesként. Ők majdnem minden nyáron rövidebb időre visszatérnek falujukba. Belgrádban középosztálybeli emberekkel és a saját, nagyszámú földijükkel van dolguk, akik ugyanilyen, vagy hasonló foglalkozásokat űznek. A harmadik közülük, a kőműves, még megőrizte mavrovói viseletét. Mindhármukat az a józan életszemlélet jellemzi, amely a munkára és vállalkozásra irányul, és amely a szerbiai városi középosztályra jellemző. Jelen van továbbá az az érdeklődés, és az érdeklődés és felfogás módja, amely e rétegeket Szerbiában a nyilvános ügyletek végzésében jellemzi. Minden jelentősebb fővárosi embert ismernek. Magukévá tették a legerőteljesebb szerb nemzeti eszméket. Annyi nemzeti lelkesedés volt bennük, hogy minden veszélyt és áldozatot felvállaltak volna ezekért. Ugyanezzel a mentalitással találkoztam néhány tresonče-i mijaknál, aki Belgrádban kőművesként dolgozott.

Ebben a mijakok lakta faluban (Tresonče) közelebről ismertem egy „amerikást”, vagyis egy olyan embert, aki több évet töltött munkásként Amerikában, az utóbbi

időben pedig Belgrádban él, és mint vállalkozó dolgozik. Szerteágazó ismerete van a munkára vonatkozó újítások tekintetében az üzletben jelentkező módszerek változtatását és szülőföldje gazdasági fellendülését illetően is. Mindezek mellett nem vesztette el a falusi élethez, a népszokásokhoz, valamint földijeinek népszokásaihoz való érzékét. Szereti Szerbia demokráciáját, de nem tetszik neki, hogy túl sok ember él „az államtól származó haszonból”. Ugyanebben az időben ismertem meg egy másik „amerikást” a tetovói Vratnice faluból. Ő is vállalkozó; jó ivóvizet hozott a faluba és a falu központját is rendbe tetette. Mivel Amerikában bányában dolgozott, itt is érceket keres és kutat, és abban a hiszemben él, hogy vidékének jövője a bányászatban rejlik. Mindkét embert boldoggá teszi, hogy szülőföldjük szabad lett, és hogy nyílt pályává vált a szabad munkára és versengésre.

A debrcai Botun faluban, Struga és Ohrid közelében vannak néhányan, akik rövidebb időt Bánság szerb részében töltöttek. Egyikük több évig élt ott, és az 1914-ben kitört háború előtt jött vissza. Ez az ember teljesen megváltozott, lehet, hogy azért, mert nagyon fiatalon ment el. Gondosan megborotválva, bánsági viseletben inkább bánságinak vagy szlávóniainak néz ki, mint macedónnak. Amellett, hogy kizárólag irodalmi nyelven beszél, még „el is nyújtja” beszédét, mint a bánságiak.

Az utóbbi időben sokan mentek Bulgáriába vándormunkára vagy iskolába, hogy tanítónak vagy papnak tanuljanak, és a bolgár propaganda hatása alá kerüljenek. Bulgáriában sokan törökmézesek, és erjesztett cukros kukoricalé-készítők (*boza*) lettek, akik a törökmézet vagy a bozát boltokban árulják. Ezeket a boltokat még a magasabb rétegbeli emberek is látogatják. Ők többnyire kapcsolatba kerültek bizonyos komitácsi szervezetekkel, és át is vették mentalitásukat. Szerintük Macedónia iskoláival és egyházával eléggé felkészült már arra, hogy csatlakozzon Bulgáriához, amit mielőbb el kell végezni, még mielőtt a szerb propaganda túl erőssé válna. Ezt a csatlakozást pedig *vstanija* (felkelés) kirobbantásával, erővel és erőszakkal kell végrehajtani, hogy Európa figyelmét felkeltsék. Semmilyen eszköztől sem kell visszariadni, gyorsan kell dolgozni, és nem kell tekintettel lenni semmire. Azok a vándormunkások, akik valamilyen műveltséggel rendelkeznek, magukévá tették ezeket az eszméket. Néhányan fel is áldozták magukat a bolgár ügyért. Mások a *dejceket* (vezetőket), a komitácsi szervezeteket és a bolgár államot használták fel személyes érdekeik megvalósításához. Végezetül: azokat, akik ellenálltak a komitácsi szervezeteknek, zsarolták is.

Több olyan embert is ismertem, akik hosszú éveket töltött Romániában boltosként és kocsmárosként, különösen azt a két embert, akik közül egyiknek a Kárpátokhoz közeli Tîrgu Jiuban volt boltja, a másiknak pedig Đurđevóban, a Dunán. Az első mavrovói, a második pedig galičniki mijak. A románok külső jegyeit vették fel, európaiasan viselik magukat és románul is beszélnek. Bár a szerb hazaszeretet terén versengenek, lelkesedésük felületes: úgy tűnik, számukra ez divat kérdése. Arra panaszkodnak, hogy a háborúk miatt nem mehetnek vándormunkába, és hogy ilyen hosszú ideig kell ilyen eldugott, kultúrátlan falvakban élniük. Az utóbbi közülük, még kisgyerekként apjával ment el, román általános iskolát fejezett be – ami egyébként ritkább eset – és dühös az apjára, mert mint érett embert visszahozta őt ide. Úgy gondolja, Romániában szebben és könnyebben lehet élni. Szerinte szinte nem létezik olyan kellemetlenség, bármilyen jellegű legyen is az, ami alól ott az ember megvesztegetéssel nem tudna kibújni (egy olyan eszköz, amivel Törökország-szer-

élnék az emberek). Mintha ezek a Romániából visszatérők lazább erkölcsi felfogásúak lennének, mint a többi vándormunkás.

A központi típus emberei közé a vándormunkásság különböző, sokszor teljesen ellentétes életfelfogásokat hozott, munka-, érzelmi és gondolkodási szokásokat eredményezett. Ez néhol egész sor rendellenességeket okozott.

A hagyományok és a nemzeti tudat

Az amorf szláv tömeg és a balkáni lélek. – Prilep, Szaloniki és Mesta között (lehet, hogy még távolabb is keleti irányban) a központi típus megőrizte az előző nemzedékektől örökölt fizikai és lelki jellemvonásokat. Itt általában megmaradt az archaikus típus, az amorf tömeg, amely helyenként megőrizte a szerb hagyományok nyomait.

A városokban és egyes falvakban azonban a primitív délszlávokat annyira áthatotta az ősbalkáni civilizáció, hogy náluk, akárcsak a többi kereszténynél a XIX. sz. elején megfigyelhetők a balkáni lélek kialakulásának első jelei. A központi típus számára, akárcsak a bizánci császárságban, a hit szorosabb kapcsolatot jelentett, mint a nemzetiség. Ugyanazzal az erkölcsi felfogással és az anyagi kultúra ugyanazon fokán, minden városi keresztényt a pravoszláv hit és általános elnevezése, a *risjani* kapcsolta össze, és igen határozott egységet képezett a törökök ellen. Megegyeztek egyházi kerületeik, céheik és gyakran érdekeik is.

A városokban gyakoriak voltak a görögök, aromunok, pravoszláv albánok és szlávok között kötött vegyes házasságok. Még a görögök – akiknek hazafias érzelmei elég erősek voltak – sem nyilvánították ki ezeket elég világosan ebben az időben. Ilyen helyzet uralkodott még 1860 körül is, és az idős emberek ezeket az időket mint az egységes vallás idejét emlegetik (a mi egy hitünk, a risjan embereké). A kosovo-metohijai vidéken, és ettől távolabb Prilepig ezeknek az embereknek nem volt külön nemzeti elnevezése a népdalokban: ők csak risjanok voltak. Ezt a lelki állapotot lírai dalaikban a következőképpen ábrázolják: „Risjánkának születtem, risjánkaként fogok meghalni, török életemben nem leszek.”

Az utóbbi néhány évszázadban tehát nem létezett olyan erős külső hatás, ami ezeknek a délszlávoknak nagyobb részét a szomszédos délszláv törzsek egyikéhez kötötte volna (a szerbekhez vagy a bolgárokhoz). Mégis kimutathatók bizonyos nyomok, a nemzeti tudat valamilyen ősmaradványai, melyeket a régmúltból örököltek. Melyek ezek a nyomok? Van-e e tekintetben valamilyen különbség a központi típus egyes etnikai csoportjai között?

A nemzeti tudat nyomai. – Ismert, hogy a bolgárok – akik török-tatár származásúak –, miután elfoglalták a mai Bulgária északi részét, megalapították az első katonailag szervezett szláv-bolgár államot a Balkánon, majd beleolvadtak a szlávokba, akiket korábban leigáztak. A szerb államnál közelebb lévén Konstantinápolyhoz, a középkori bolgár állam sokkal előbb vette fel a harcot Bizánccal. Bulgária Simeon (893–927) vezetése alatt a központi típus szinte teljes területe felett uralkodott, és ekkor e típus szlávjai a szláv-török amalgám hatása alá kerültek. A bolgár állam szétesése után egy trnovói hatalmas nemes a központi típus nyugati variánsainak területén (Prespa és Ohrid környékén) új államot hozott létre, mely Samuilo uralma

alatt minden területet felölelt egész a Dunáig. Miután a XI. sz. elején ez az állam felbomlott, a bolgárok központi típusbeli szlávokra kifejtett hatása is majdnem megszűnt. E típus területein nem maradt fenn a bolgár időkből származó anyagi kultúra semmilyen lényegesebb nyoma sem. A helyszínen való kutatásaim során győződtem meg arról, hogy ennek a bolgár történelmi múltnak nincs emléke. Az a feltételezés, hogy a központi területek és Bulgária közös történelmi múltja hagyott valamilyen nyomokat és szorosabb kapcsolatokat, teljesen önkényes, alaptalan találgatás.

A szerb állam később ugyanezeket a területeket tudhatta magáénak, különösen Milutin király és Dušan cár ideje alatt a XIII. sz. végén és a XIV. sz. elején. Ekkor a szerb állam és Bizánc között hatalmi harc alakul ki a Balkán-félsziget birtoklásáért. Ebből az időszakból származnak a központi területek legjelentősebb emlékművei, különösen a templomok és kolostorok. Legismertebbek a kosovo-metohijai Gračanica, Dečani és Banjska; ezenkívül a szkopjei vidék templomai és kolostorai, melyeket a Nemanjić uralkodóház uralkodói emeltettek; a lesnovói kolostor Kratovótól délre, melyet Dušan cár nagy nemese, Oliver emeltetett; a Kumanovo körüli nagoricai (nagoričanske) templomok, a Treskavac kolostor Prilepnél stb. Ezen a területen található meg a Nemanjićok idejének székvárosai is: Szkopje, Prizren, Priština. Ezekben a városokban, akárcsak Serben, a szerb állam „száborait”, vagyis a „szerb száborokat” tartották. Dušan uralkodása alatt legalább tíz száborot hívtak össze. Ezekben a száborokon törvényeket hoztak, mely törvények eleinte a bizánci egyházi törvények vagy „nomokanonok” fordításai voltak, bizonyos változtatásokkal. Később ezekben a törvényekben az említett államokban érvényes, a népszokásokon alapuló, és más, a népi jellemvonásoknak és társadalmi körülményeknek megfelelő jogszabályok is belekerültek (V. Bogišić). A legteljesebb és legeredetibb Stefan Dušan szerb cár törvénykönyve, melyet először Szkopjében 1349-ben a szerb nemesség és papság nagy száborán hoztak meg, majd a szerb 1359-es száboron bővítettek ki. Dušan törvénykönyvének legrégebbi átiratát az Ohridi-tónál, Strugában találták meg. A központi típus népében még ma is tartják magukat egyes jogszabályok, melyek Dušan törvénykönyvéből kerültek a nép közé, vagy fordítva, a nép köréből kerültek a törvénykönyvbe (St. Novaković). E típus népi nyelvében még sok, Dušan törvénykönyvbéli szó található, mint: *mužiti*, *pristan*, *podložnik*. Végezetül megemlítjük, hogy a kolostorok körül még a török időkben is tartottak népi száborokat, és hogy ezeken a vidékeken a nép nagyon odaadó az egyház és a szerb nemesség iránt, itt jobb magatartással, és egy különös szelídséggel találkozhatunk.

Kétségtelen, hogy a középkori szerb kultúra maradványai, a szerb uralom e friss emlékei és a török hatalom elleni harc következtében e területek népében fennmaradtak a szerb történelmi hagyományok. Ez ugyanakkor a központi területek egyetlen történelmi hagyománya is. Azonban nem minden vidéken őrizték meg egyformán, egyformán élénken, néhol szinte teljesen eltűntek.

Legerősebben és legjobban a Kosovo-metohijai variánsban maradtak fenn, azután a Felső-Moraván (Gnjilane környékén), majd Niš és Vranje környékén, a szkopjei vidéken, Szkopjétől keletre Kratovó felé, nyugatra Debar felé, délre pedig Prilep felé. Különösen mesék találhatóak – a dalok ritkábbak – a kosovói csatáról, a Nemanjićok idejéről, Lazar cárról, silen Dušanról és Kraljević Markóról.

A szerb népi hagyományokat főleg a prilepi *pevci*, koldus dalosok terjesztették, akik guzlicakísérettel énekelték meg a szerb történelem fontos eseményeit: Dečani

építését, a kosovói ütközetet, Kraljević Marko szerb hős tetteit. Prileptől délre a szerb történelmi hagyományok egyre halványabbak. Mégis, a Bitolai-medencében még ismerik a szerb „királyi énekeket”, és megőrizték a kosovói ütközet emlékeit, ahol *terádig gázoltak a vérben*. Ezek az emlékek még Preszpában is fennmaradtak. E dalok a slavákról, névnapokról és e területek régi, tisztán szerb szokásairól szólnak. Meg kell említenünk, hogy egy Karađorđeról és az 1804-es szerb felkelésről szóló dal egész Nyugat-Macedóniában és a moravai–vardári vidéken is igen elterjedt.¹⁹¹

Újabb hatások. – A lakosság körében a nemzeti tudat ilyen állapota főleg a XIX. sz. első évtizedéig, sőt egészen 1870-ig tartott. Ebben az időben a Vardar mente városai, sőt még Ser is igen szoros kapcsolatokat tartottak fenn Szerbiával. A macedónoknak Belgrádban pamuk- és darócraktárai (sajaposztó) voltak, és Belgrádon keresztül Pesttel és Béccsel kereskedtek. A régi macedón családok többsége (Veleszből, Prilepből, Ohridből stb.), akik Szerbiában éltek, mindig is szerbnek érezték magukat. Soraikból nem csak híres kereskedők, hanem miniszterek, miniszterelnökök, generálisok is kikerültek.

A központi típus sok városában, így Prilepben, Veleszben, sőt a falvakban is szerb iskolákat nyitottak. A macedóniai szlávok annyi ilyet kértek a szerb államtól, hogy az nem teljesíthette minden kérésüket. Mikor 1898-ban először jártam Szalonikiben, olyan régi kereskedők mesélték nekem, akiknek gyerekei bolgárok lettek, hogy ők személyesen voltak 1870 körül Belgrádban a helytartónál, és kérték, hogy szerb tanítókat és tankönyveket küldjenek nekik. Kérésüket elutasították. Éppen ebben az időben érkeztek meg a bolgár tanítók, akik bolgár iskolákat alapítva a szlávok és a görögök közötti ellentétek kiélezésén fáradoztak. Abban az időben szinte semmilyen ellentét nem volt a szerb és bolgár tanítók között. Épp ellenkezőleg, egy általános törekvés uralkodott egy közös, szerb-bolgár állam létrehozása érdekében.

Minden megváltozott azonban akkor, mikor Oroszország érdeklődést kezdett mutatni a bolgár kérdés iránt. Oroszország 1782-ben egy olyan szerződést kötött Ausztriával, mely alapján az orosz érdekszféra a Balkán-félsziget szinte teljes keleti oldalára kiterjedt, míg a fennmaradó rész Ausztria érdekeltsége maradt. E két övezet határa azonban nem volt pontosan meghatározva, és mindkét állam arra törekedett, hogy területeit itt szélesítse ki. Ettől az időtől kezdődnek e két állam nézeteltérései a Balkánon.

Saját érdekeiket szem előtt tartva, illetve, hogy a török uralom alatt élő szlávok kívánságát teljesítse, Oroszország diplomáciai hadjáratot indított azzal a céllal, hogy egy olyan szláv egyház megalapítását érje el, mely a görög püspökségtől független. A Porta ebbe 1870-ben beleegyezik, és ez az önálló egyház a bolgár exarhátus elnevezést kapta. Az egyház alapításával párhuzamosan a bolgárok az iskolák alapításának jogát is megkapták. Ezzel a két hatékony eszközzel a bolgárok elkezdték „megdolgozni” a túlnyomórészt amorf szláv tömeget, természetesen bolgár értelmezéssel.

Kitört az 1877-es háború, és a győztes Oroszország a San Stefanó-i egyezményvel egy új állam megalakítását eszközölte ki, melyhez a mai Bulgária és a szinte teljes központi területet belekerülne. Ez a „San Stefanó-i Bulgária” a berlini kongresszuson nem kapott jóváhagyást. E háborúk tartama alatt és a berlini kongresszus idején

¹⁹¹ Kraj Morava bel čadore, Kara-Đorđi, Karađorđija bre, pod čadore stb.

az orosz hivatalos képviselők állandóan azt hangoztatták, hogy az orosz érdekek megegyeznek a bolgár érdekekkel.

Az oroszok folyamatosan arra törekedtek, hogy a Szerbiának szánt területeket lecsökkentsék, és Bulgáriához csatolják.¹⁹² Miután úgy tartották, hogy Szerbia Ausztria érdekszférájához tartozik, ők Szerbiát egyáltalán nem kérdezték. Végeredményben minden, Oroszország által a felszabadult Bulgáriában végzett tevékenység azt a törekvést szolgálta, hogy Bulgáriából orosz tartományt hozzon létre. Hogy ettől a veszélytől megóvja magát, Bulgária arra kényszerült, hogy olyan *despoták* (kényurak, uralkodók) alá vesse magát, mint amilyen Sztambulov volt.

Bár Bulgária kikerült Oroszország befolyása alól, programja ugyanaz maradt: létrehozni a San Stefanó-i Bulgáriát.

A San Stefanó-i béke egész Macedóniát bolgár befolyás alá helyezte. Ebben az irányban folyt a Szófiából indított tevékenység, a propaganda pedig még erőteljesebbé vált Bulgária és Kelet-Rumélia egyesülése után (1885). Az exarchátus ezek után csak a bolgár propaganda céljait szolgálta. A Macedóniában alapított iskoláknak is egyedüli feladata az volt, hogy az országot elbolgárosítsák. A komitácsi alakulatoknak is az volt az egyedüli céljuk, hogy erőszakkal és gyilkolással eltüntessék az útból a szerb áramlat képviselőit. Anglia támogatta Bulgáriát, hogy ezzel az oroszok elleni fegyver legyen a kezében.

Az exarchátus létrehozása előtt alapított szerb iskolákat bezűntették. Mivel saját templomaik nem voltak, a szerbek csak 1886 után kezdték őket megnyitni, még hozzá a görög püspökség védőszárnyai alatt. Az 1912-es háború kitöréséig sikerült mintegy 300 szerb iskolát felújítani ezen a területen. Minden ottani iskolázott szerb mesterségesnek és politikailag túlfűtöttnek tekintette a Macedóniában folyó bolgár mozgalmat. Kétségtelen, hogy azok a körülmények, melyek között a Macedóniában élő szerbek dolgoztak, igen nehezek voltak, mivel törekvéseiket a bolgárok mellett ellenezte a két nagyhatalom is. De szerb népet, amely igen büszke történelmére és nemzeti érzelmeire, a törvénytelenység, a politikai érdekek és a komitácsi erőszak nem tudja megfékezni.

A Morava-varvári-völgy egy teljes földrajzi és gazdasági egységet képez. Ez a legfontosabb közlekedési irányvonal, mely Szerbiát és Macedóniát szorosan összeköti. A Vardar-völgytől a Rodope-hegységgel és a Pirinnel elválasztott Bulgária tehát nincs ehhez a vidékhez kötve, és ezért gazdasági élete más irányra van utalva, a trák és Fekete-tengeri kikötőkre. Macedónia emiatt a középkori szerb uralom alatt a császárság egyik legfontosabb vidéke volt, a bolgár uralom alatt pedig csak egy olyan tartomány, mely a nemzeti központtól igen távol esett.

Az igazi Macedónia lakossága Velesztől és Prileptől délre nem jelentett a dél felé történő szerb terjeszkedés útjában semmilyen akadályt. Míg a lakosság körében a szerb nemzeti öntudat igen homályos emlékei élnek, a bolgárokhoz semmilyen történelmi emlékek nem kötik őket. E tekintetben ez egy archaikus, lebegő szláv tömeg, meghatározott nemzeti tudat nélkül.

Egyetlen olyan tudós sem, aki a kérdést a helyszínen vizsgálta volna, nem tudta volna elfogadni azt, hogy a macedóniai szlávok nyelvüket és etnikai jellemvonásaikat

¹⁹² J. Cvijić: *Questions balkaniques*. Paris et Neuchatel, 1916. 24. oldal.

tekintve bolgárok lennének. A népköltészet, a *slavák*, a zadrugák ezeknél a szlávoknál kétségtelenül szerb eredetűek. Egyre inkább elfogadják V. Jagić elképzelését, miszerint a Prileptől délre beszélt nyelvjárás átmenet a szerbhorvát és a bolgár között. Nyugat-Bulgária sop lakosairól kétségtelenül megállapítható, hogy nyelvük alapján közelebb állnak a szerbekhez, mint a bolgárokhoz. Hiába támaszkodnak ma a bolgár propagandisták olyan régi etnológiai térképekre, melyek abban az időben készültek, mikor még szinte semmit nem tudtak a Macedóniában élő szlávok nyelvéről és etnikai jellemvonásairól. E térképeknek éppúgy nincs semmilyen jelentősége, mint a meghamisított statisztikai adatoknak, melyeket ugyanezek a propagandisták előzőleg nyilvánosságra hoztak.

Az európai politikában azonban egy olyan fordulat következett be, mely egyre inkább a szerb törekvések malmára hajtotta a vizet. Oroszország már nem támogatta olyan hevesen a bolgár ügyet, így fokozatosan enyhült az ellentét Anglia és Oroszország között. Ennek eredménye az lett, hogy Angliát sem érdekelte már annyira a bolgár ügy. Egyre inkább nyilvánvaló lett, hogy földrajzi helyzete Szerbiát természetes erődítménnyé tette Közép-Európa kelet felé irányuló hódításainak útjában. Ez különösen Franciaország számára vált világossá, amely a közép-európai hatalmaktól leginkább tarthatott. És még előzőleg Anglia és Oroszország állítottak szinte leküzdhetetlen akadályokat Szerbia dél felé való terjeszkedésének útjába, a politikai körülmények hatására ez a két nagyhatalom teljesen megszűnt e terjeszkedésnek gátat vetni.

A szerbek és bolgárok kiegyezésének kísérletei is megtörténtek, ennek eredménye az ismert 1912-es szerződés. E szerződés létrehozása Szerbia számára igen kedvezőtlen körülmények közepette folyt. Bulgáriának amellet, hogy egyházi szervezete volt a Šar-hegység és Struma közötti területen, még a saját szervezésű propagandaeszközök is rendelkezésére álltak. A nyilvánosság, különösen a sajtó a bolgár oldalon állt. 1912-ben Európa úgy vélte, hogy a bolgár hadsereg jobban felszerelt és jobban szervezett a szerbnél. Támogatás nélkül és magára hagyva, Szerbia elfogadta az 1912-es határt, és egy olyan egyezményt, mely az országban az elégedetlenségi hullámot, valódi vihart váltott ki. Szerbiának mégis sikerült elérnie, hogy Bulgária elfogadja azt a határozatot, melynek értelmében a Šar-hegység és Struma közötti területet egy átmeneti etnikai területként kezelték.

Az 1913-as szerb-bolgár háború alatt a bukaresti békével Szerbia megszerezte a Vardar-völgyet és Nyugat-Macedóniát. Megállapítást nyert, hogy a bolgár propaganda 1870-től 1912-ig, tehát az utóbbi 42 évben igen felületes volt. Bulgáriának csak néhány városban volt sikere, mely városokban sok szerb bolgár pártokhoz csatlakozott. 1913 után a lakosság gyorsan megszabadult mindattól, amit a bolgár propaganda kényszerített rá. Elmondható az is, hogy Macedónia teljesen szerb lenne, ha nem tört volna ki a világháború. El kell ismerni, hogy a szerb közigazgatás nem állt mindig a helyzete magaslatán, és hogy ez nagy elégedetlenséget váltott ki, különösen a bolgár határig terjedő keleti területeken. Ezt az elégedetlenséget fenntartották és szították még azok a bolgár rablócsapatok is, melyek titokban át-átlépték a határt.

Tizenegyedik fejezet

A KÖZPONTI TÍPUS VARIÁNSAI

A központi terület keleti és nyugati részén élők lélektani különbségei. A kosovo-metohijai variáns. – A nyugat-macedón variáns. – A moravai–vardári variáns. – A šop variáns. – A dél-macedón variáns

A központi terület keleti és nyugati részén élők lélektani különbségei. – Elsőként a balkáni lakosság központi típusának keleti és nyugati részei közötti különbségek észlelhetők. A közöttük levő határvonal nem vonható meg egész pontosan. Ezt az átmeneti övezetet egy szélesebb sáv alkotja, amely többnyire megegyezik a törökök lakta övezettel és északról dél felé húzódik, a Dojrani-tótól északra, a Vardar folyótól keletre és egész Szkopjéig terjed. A határ Macedóniában a legkifejezettebb, de nyomon követhető észak felé egészen a Duna vonaláig.

Néhányszor már kiemeltük, hogy a központi típus nyugati variánsában olyan tulajdonságok, jellemvonások jelentkezhettek, melyek a dinári típus hasonló vonásaira emlékeztetnek. Mi több, néhány pszichikai jellemvonás minden nyugat-balkáni népnél megtalálható. Ezek a szerbeket, albánokat, aromunokat, görögöket szembeállítják a keleti balkán népekkel. Nyugaton általában több az érzelem, a lelki frissesség, vidámság. Itt a lakosság előzékenyebb és szívélyesebb, élénkebb és mozgékonyabb. Énekekre is szívesebben fakadnak. Nyugat-Macedóniában szeretik a šumadijai vidámságot, és mindent, ami nagyvonalú és vitézi a szerb létezésben. A nyugati részeknek jobb az ízlése is, a női viselet gazdagabb díszekben és hímzésekben, mint a keleti.

A Vardar folyó bal partja a pszichikai különbségek tekintetében annyira nyilvánvaló határvonal, hogy kezdetben úgy gondoltam, csak két változatot emelek ki, a nyugatit és a keletit. A különbségek azonban – melyek gyakran igen jellemzőek – arra kényszerítettek, hogy öt variánst különítsek el: a Kosovo-metohijait, a nyugat-macedónt, a moravai–vardárit, a šopot és végül a dél-macedónt.

A kosovo-metohijai variáns

Ehhez a variánshoz Kosovo, Metohija, a Drin mente, a Šar vidéki zsupa Sredska és Sirinić (ezek Prizren és Kosovo között található) területén élő lakosság tartozik.

A Kosovo-metohijai variáns szállásterülete a Balkán-félsziget legkiterjedtebb medencéjében található, mely alacsony és könnyen járható hágóival több kisebb medencére tagolódik. A Šar-hegység és a Skopska Crna Gora – Karadag – választják el ezt a variánst a központi típus többi variánsától. Ám a Binačka-Morava felső folyásán (Felső-Morava) a gnjilanei lakosság átmenetet képez a kosovói és a moravai–vardári területek lakossága között. Északnyugaton Kosovska Mitrovica lakossága közvetít a dinári típus népessége felé. A dinári típus és a Kosovo-metohijai variáns közötti határ azonban nem a Mitrovicától északnyugatra fekvő Rogozna hegység (a Mitrovica és

Novi Pazar között), hanem a kosovói Lab folyó. Igaz, néhány kosovói típusú család a Lab és a Rogozna-hegység közötti falvakban is él, de itt a dinári telepések a tömegesebbek. Ez a különbség még jobban észlelhető a városokban. Míg Priština szerb lakossága tisztán kosovói típus, ma a Vučitrnben és Mitrovicában élők legnagyobb része dinári telepésekből tevődik össze.

A Lab és a Rogozna hegység közötti terület átmenetet képez a kosovói variáns és a dinári típus között. E terület lakossága a kosovói családok hatására keleti, e-ző (ekavica) nyelvjárással beszél, de ugyanakkor gyakran hallhatók déli, je-ző (jekavica) nyelvjárással kiejtett szavak is. A női népviselet tekintetében azonban a dinári ke-rekedik felül, bár itt-ott néhány faluban kosovói viselet is található. Azokat a dinári telepéseket, akik viseletüket magukkal hozták a Lab és Rogozna közötti területekre, a kosovóiak *ercik*nek, *erici*nek (eroknak) nevezik, ezek pedig éppen azok az elnevezések, melyekkel a Župa és Levča területére költözött kosovói lakosság is illeti őket.

A dinári állattartó lakoságnak könnyebb volt a Rogozna hegyen átkelni, mint a Lab folyón, melynek medre mély, alja iszapos, partja mocsaras és náddal, fűzfával benőtt. Az ilyen folyón ritkák a gázlók és még ritkébbak a hidak.

A Lab bal partján található az igazi kosovói lakosság, mely ízlésével és gazdag női népviseletével, illetve különleges nyelvjárással is felkelti figyelmünket.

A Kosovói-medence igen jelentős fizikai egységet alkot. Tágas, hullámzó mezőin csillogón kanyarognak lassú folyású folyói. A kosovói területet magas hegyek övezik: a Šar-hegység és a Prokletije, melynek szirtjei és éles csúcsai oly csipkézettek, mint az Alpok. Kosovo majdnem minden pontjáról tág, széles a látóhatár. A talajt vastag humuszréteg alkotja, a szomszédos hegyek lejtőin és csúcsain tágas legelők vannak. Az év túlnyomó részében az ég tiszta és derűs. A természet mély nyomot hagyott az itt élő embereken. Az elnyomott jobbágyok a legtávolabbi hegycsúcsok neveit ismerik. A földrajzi helyneveket a népdalokban is gyakran említik, akárcsak e táj minden más vonását. Egyetlen hősköltéményciklus dalaiban sincs jelen ilyen pontossággal és világossággal e nagy terület topográfiája, mint a kosovói népdalokban. Ez a legjellemzőbb történelmi terület, továbbá a leggazdagabb történelmi emlékekkel rendelkező terület a Balkán-félsziget délszláv részén. A régi szerb állam szép templomainak és kolostorainak túlnyomó többsége ezen a területen található: Gračanica, Dečani, Banjska, a peći pátriárka palotája (püspöki palota) stb. Itt van Prizren, Dušan cár székvárosa, Priština és Paun Polje, Milutin király székvárosa, valamint Novo Brdo, a középkori szerb állam legismertebb bányaközpontja. A Lab és Sitnice között, Priština közvetlen közelében található Mazgit Polje (Rigómező), melyen a kosovói csata (rigómezei csata) zajlott (1389). Innen ellátni a Mitrovica melletti Zvečan-hegy kúp alakú csúcsáig, ahol a Nemanjićok idején épült régi város áll. A Rigómező közelében áll Samodreža temploma, melyben a kosovói csata kezdete előtt a szerb katonák megáldoztak. E terület peremén húzódik a Šar-hegység, melyet oly gyakran dicsőítenek a szerb népdalokban. Itt legeltette nyájait Miloš Vojinović, Dušan cár unokaöccse. Itt alszik a szájhagyomány szerint Kraljević Marko a szerb császárság feltámadásáig. E terület minden parasztja ismeri a régi szerb állam ezen emlékeit és ezeket a népi hagyományokat, melyek igen nagy erkölcsi jelentőséggel bírnak.

A népi beszéd az e-ző (ekavica) nyelvjárással változata, ez az e-ző beszéd kosovói fajtája, melyre különösen jellemző az archaizmus. Bár úgy tűnik, a kosovói őslakosok a mai lakoságnak csak mintegy ötödét képezik, a különböző irányokból – különö-

sen dinári területekről – idetelepülő lakosság a kosovói nyelvjárást tette magáévá. E nyelvjárás legjobban Sredska és Sirinić hegyes vidékein tartja magát. Migrációk következtében ez a nyelvjárás – valamennyire módosult alakban – elterjedt a kruševaci Župában, Temnić, Levča és Resava területén Szerbiában, és tovább a Dunán és Száván át Bánságban, Bácskában és Szerémségben.

A női népviseletnek, melyet az idetelepültek is átvettek, szépségben és gazdagságban nincs párja. A vladikák, a középkori szerb nemesasszonyok ruházatára emlékeztet. Díszítésében megfigyelhetők a többnyire mértani (geometriai) minták mellett olyan motívumok is, melyek régi papi ruhákra emlékeztetnek, és melyek most is láthatók a régi Kosovo-metohijai templomok falain.

E ruhák legrégebbi darabjaira a színek szerény összhangja jellemző. Felesleges lenne mindet felsorolni, ezért csak a legjellemzőbbekre szorítkozunk. Ezek elsősorban a menyasszonyi ingek (*đurđevajka*), melyek melltájékon, az ujjon és az ing alján hímzettek, és különös eleganciáról tanúskodnak. Általában egy egész tél sem elég ahhoz, hogy a lány egy ilyen inget kihímezzen. A hímzés ér legtöbbet ezen az ingen, mivel a szövét és az egész felhasznált anyag nem kerül többé harminc dinárnál. A viselet legszebb részeihez tartozik a fátyollal ellátott sapka (*prevez sa kapom*), melyet a Sirinićben és Sredskában élő nők még viselnek, régebben pedig Drsnik, Kijevo és a metohijai Ločani környékén is hordtak. Azok a fátylak a legszebbek, melyeknek mintázata régi, és nincs rajtuk csillámlemez meg ezüst. A fátyol a fejtől a hátan át az övig ereszkedik. A legszebb minta, mely különböző formákban jelentkezik a *bistri krst* (fényes, tiszta kereszt) nevű, és a régi tiszteletesi misemondó ruhák mintáira emlékeztet.

E régi szerb kultúra nyomai érezhetők a variáns egyéb különös tulajdonságaiban és szokásaiban is.

A Kosovo-metohijai szerbek házközösségére (zadrugájára) sajátos belső rend és szervezettség jellemző. Szervezetük a moravai Szerbia őslakosságának zadrugáival azonos berendezést mutat. Ezek nagy létszámú, meleg, szívélyes kapcsolatokkal bíró közösségek. A szerb nép körében sehol sem tapasztalhatunk ennyi, a magatartásban és beszédben megnyilvánuló illendőséget és szelídséget, mint itt.

A sajátosságok a šumadijai őslakosságra és a Drina menti lakosságra emlékeztetnek, rájuk, akik régebbiek az újabb dinári idetelepülteknél. A kosovói melegségre és gyengédségre különböző sajátos kifejezésmód jellemző, különösen a nőknél, akik kevésbé voltak kitéve a törökökkel és albánokkal való érintkezésnek. Mindegyikük szabadon, kimérten beszél, olyan kiállással és oly módon, melyben valami ősi előkelőség érezhető. Ez azért is meglepő, mert ezek a nők leginkább nyomorúságos jobbágyházakban élnek.

Jóllehet a szerb nemzeti öntudat nyomatékosabb a dinári típusú embereknél, de kétségtelenül nem lehet mélyebb a kosovóiakénál. Ők egész lényükkel egyek a szerbséggel és pravoszláv hittel. Közöttük mindig is akadtak harcias emberek, különösen Sredska és Sirinić területén, ám még inkább a metohijai Podgorában és Prekorupljében. Az utóbbi két területről valók a dühös pecíek (*ljuti Pećanci*), akik a Gornja Toplica (Felső-Toplica) és a Dél-Morava torkolatánál levő Kosanica területére költöztek és telepedtek le. Elszántságukban, áldozatkészségükben és hősiességükben semmivel sem maradnak le a dináriak legjobbjaitól. Jellemükben van valami tömörség és józanság. Azokon a területeken, ahol az idetelepült montenegróiakkal élnek együtt, ezek mindig higgadtabb józanságukkal és nagyobb találékonyságukkal tűnnek ki.

Más közös vonások is felfedezhetők a kosovói lakosság, Šumadija és a Drina menti lakosság között. Például ugyanazokat a kifejezéseket használják az eke legkisebb részeire, a kocsi részeire és más földművelő alkalmatlanságokra. Díszítésük ugyanazokat a motívumokat rajzolják, azonos módon. Ezekre a mintákra rábukkanhatunk Sjenica, Novi Pazar vidékén és az Ibar folyó mentén is. Ennek értelmében mintha ezeknek a vidékeknek a lakossága azonos volna a šumadijai lakossággal és azzal, amelyik ma Kosovo területén él. Úgy tűnik, a régi szerb kultúra mindenütt egyforma volt, de később az őslakosságot elárasztotta nyersebb kultúrájával a dinári telepések tömege.

A kosovo-metohijai változat lakossága tehát szellemi tulajdonságaival tűnik ki. Ezek valamelyest különböznek a dinári és a központi típus jellemvonásaitól is. Ez pedig a vidék fizikai feltételeinek, a híres történelmi múltjának és a régi szerb civilizáció hatásának tulajdonítható. Ezenkívül rájuk jobban jellemző az archaizmus. Az a fejlődés, mely az utóbbi századokban a dinári típust magával ragadta, őket csak érintette. Közvetlenül ki voltak téve a török–albán uralom nyomásának és erőszakának, ami miatt jobban kötődnek a központi típushoz, mint a dinárihoz. Éppen ezért a kosovói variáns sokkal határozottabb átmenetet képez a dinári és a központi típus más variánsai között, mint a moravai–vardári variáns.

A nyugat-macedón variáns

A központi típus legjellemzőbb képviselője Nyugat-Macedónia lakossága, a Jakupina és Babuna hegyektől keletre az Ohridi-tó nyugati partjáig és a Fekete-Drin bal partjáig, magába foglalva Golobrdó térségét is. Déli kiterjedtsége a Bitolai-medence déli pereméig és a Malka Niče vidékéig terjed, ahol már a dél-macedón variáns kezdődik.

A variáns lakóterülete tágas katlanokból áll, melyek körül magas, 2000 méter magasság feletti hegyek emelkednek. Itt a medencéknek a mélyei magasabban fekszenek, mint bárhol másutt a Balkán-félszigeten. Ez egy peremvidék az áthatolhatatlan és szinte elvadult Albánia felé.

A terület lakosságának egyes tulajdonságai kétségtelenül a földrajzi környezet és a vidék domborzatának következményei. Minden más variánsnál jobban jellemző rájuk az őslakosság nagyobb aránya, továbbá az Albániából idetelepült szerbek jelenléte, akik a vidékre főleg az elmúlt 2-3 évszázadban költöztek.

A nyugat-macedón lakosság különös ragaszkodással őrizte meg a régi szláv hagyományokat. A beszélt nyelve és a viselete igen archaikus. Bár területén helyenként fellelhetők a patriarchális élet oázisai, ezek mégsem maradtak fenn olyan tisztán, mint a dinári típusnál. A régi balkáni civilizáció hatása általában átszövi és megváltoztatja a nyugati variánst, annál is inkább, mert az aromunok, e civilizáció fő hordozói ezen a vidéken többségben voltak. Ezenkívül az aromunok jelentős tömegei beolvadtak a szlávok tömegébe. Ennek következtében e variáns lakosságának nagy része jelentős pszichikai változásokon ment keresztül. Ezeket mi már említettük a központi típus lélektani jellemzőinek felsorolásánál.

A variáns Prilep melletti, keleti határa különösen érdekes. Itt a nyugat-macedón és a moravai–vardári variáns közé mintegy 15-20 km szélességben egy sziklás, lakatlan övezet ékelődik be. Prilep irányából a Prisa-hágón áthaladva a veszi Babuna és

Has vidékére, először enyhén emelkedő, csupasz földekre bukkanunk, melyek tele vannak tűzdelve furcsa alakú gránittömbökkel, majd pedig olyan szirteteket látunk, melyek kristálypalából és mészkőből állnak. A túlsó, veleszi oldal meredekebb, de teljesen zöld a bokroktól és lombos erdőktől. A különbségek, melyek a föld általános képe és a lakatlan övezet szirtjeinek eredményei, nagyon is világos határvonalat képeznek. A prilepiek a veleszi vidék lakosait átfogó néven *prekoriđanin*ak (szirten túliaknak) hívják.

Amint a moravai–vardári variáns lakosságával találkozunk, eltűnik a nyugat-macedón népviselet tarkasága és gazdag hímzése. A nők általában csak ingeket és díszítés nélküli ruhákat hordanak. Az emberek ugyanolyan házi készítésű fekete posztóruhát viselnek, mint a šumadijaiak, csak a szabása más, és a vranjeiek férfiviseletére emlékeztet. A nyelvjárásuk is kevésbé archaikus. A lakosság egész életvitelén érezhető, hogy hatással van rá a moravai–vardári nagy közlekedési útvonal (vasútvonat).

A moravai–vardári variáns

Ennek a variánsnak a pontosabb neve talán dél-moravai és felső-wardári variáns lehetne, mert felöleli a Dél-Morava völgyét Ništól Gnjilanéig, azután a Vardar-völgyét egész a forrásától (Vrutok) a Demir Kapijáig. Ide tartozik a Morava és Vardar számos mellékfolyója mellett élő lakosság: a Szkopje közelében levő Treska folyó völgye, melynek vízgyűjtőjét Porečnek nevezik, továbbá Markova Reka völgyének lakossága, Pčinje a Kriva Rekával, a Velesztől nyugatra a Babuna és Topolka folyók vízgyűjtő területe stb. A šop variánstól a már említett török lakosság által lakott övezet választja el a Vardar folyótól keletre. A variáns szállásterülete északon a šumadijai csoport szállásterületéig terjed.

A Morava–vardári variáns a többi változatnál az etnikai összetétel tekintetében jobban különbözik. Az alapot képező őslakosság mellett a változathoz tartozik a központi típus minden idetelepült lakosa mellett a dinári típus is. A Toplica, a Kosanica és a Pusta Reka völgyében a Montenegróból és Hercegovinából idetelepültek vannak többségben, valamint a Metohijából és a Kosovóról érkezettek. Ez utóbbiakból elég sok van a Grdelička Klisura környékén és a Niš közelében levő Zaplanjban, míg a montenegróiak az utóbbi időben a Leskovaci-medencébe is települtek. A vidék keleti részében elég sok šop és nyugat-macedón variánsbeli lakosság is van. Ezzel szemben a moravai–vardári variáns lakossága tömegesen költözött északra és a Morava-völgy lakosságának jelentős százalékát képezik Ništól Smederevoig, valamint Kelet-Šumadijában Kragujevac (a Lepenica alsó folyásánál) és Jagodina környékén. Egyébként nem csak ez a variáns vett részt ebben a letelepülésben. A Morava–vardári-medence központosító hatásának, medencéi termékenységének és a fejlett közlekedési kapcsolatainak köszönhetően ide vándorolt a környező vidékek lakossága, ahonnan főleg észak felé szivárgott, különösen 1815, Szerbia felszabadulása után. Előzőleg már rámutattunk arra, hogyan hatott a moravai–vardári áramlat a šumadijai csoport lelki tulajdonságaira.

Keveredve bár a szomszédos vidékekről idetelepültekkel, a moravai–vardári őslakosok megőrizték a régi szerb civilizáció néhány eredeti vonását, különösen a Binačka-Morava völgyében, Gnjilane környékén, Porečben, a Tetovói-medencében és a Skopska Crna Gora. Színhagyományukban megőrizték a régi szerb államról

szóló történeteket, főleg a kosovói csatáról, a Lazar cárról, a Silen Dušanról stb. szóló mesékben. Megőrizték az ősi női népviseletet és sok régi szokást és hiedelmet.

1878 után szinte az egész dél-moravai csoport Szerbiához tartozott. Az 1912-től 1917-ig tartó háborúban e csoportból került ki a szerb hadsereg néhány legjobb alakulata.

A régi életvitel is megváltozott a fordulatok hatására, melyek, mint láttuk, Šumadijában is bekövetkeztek. Az új eszmék, a fejlettebb gazdasági élet, a nemzeti érdekek megtették a magukét. A régi szokások eltűnnek, velük együtt pedig a régi balkáni és török-keleti civilizáció utolsó maradványai is. A fekete posztóból készült šumadijai népviselet Velesznél behatolt a Topolka és a Babuna völgyébe. Kifejlődött a vállalkozói szellem, különösen a Leskovaci-medencében és még ettől délebbre Veleszig. Csak Tikvešbe – a Veleszi-szorostól délre – tört be kevesebb hatás északról.

A šop variáns

A Morava–vardári variánstól világosan elkülönül egy övezettel, melynek lakossága török. Északon azonban e két változat észrevétlenül átmenetet képez az egyikből a másikba, különösen a Dél-Morava vízgyűjtő területén.

A határ keleten világos és kifejezett. A határt egy széles övezet alkotja Isker és Osmá között, amely dél felé terjed a Balkán-hegységtől, követve az Isker és a Marica folyók folyását, és Vakarela és Ihtiman helységeknél fejeződik be. Ezen a határon túl a kelet-balkáni típus vidéke van. Az őslakosság van túlsúlyban: az idetelepültek a Nišava felső vízgyűjtő területeiről (Timok, Isker, Bregalnica és Struma) származnak, de van belőlük a Dunáig, Bulgáriában. A szerbek és bolgárok šopoknak hívják ezt a lakosságot, ami azt jelenti, hogy fejlődésben elmaradt, nyers emberek.¹⁹³ Ők azonban nem fogadják el, nem veszik magukra ezt a nevet. A szerb írók régóta szerbeknek tekintik a šopokat, számukra tiszta szláv tömegnek számítottak, ugyanúgy, mint azok, akik az Iskertől keletre élnek. Ők valóban olyan nyelvjárást beszélnek, amely a szerb nyelvhez közelebb van. Az utóbbi időkben végzett beható vizsgálatok nyomán (Olaf Brock, Belić) bebizonyosodott, hogy a šop nyelvjárás a szerb nyelv minden fontosabb jellemzőjét tartalmazza, míg a bolgár irodalmárok azt állítják, hogy a šop nyelv 10 fő jellemzője közül csak 3 szerb, a többi bolgár (Conef). Rista Nikolić azonban ezeknél a šopoknál házközösségeket (zadruga), védszentünnepeket és más, a szerb folklorra jellemző elemeket fedezett fel.¹⁹⁴

A régi bizánci civilizáció a šopokra hatott legkevésbé, ezért vidéküket úgy jellemezhetjük, mint a központi típus legtisztább patriarchális kultúrával bíró vidékét. Mégis külön kell választanunk Bregalnice és Struma környékét, ahol a régi balkáni civilizáció hatása erősebben érezhető.

A šopoknál ritkán találkozhatunk azzal az üzleti tevékenységgel és vállalkozói

¹⁹³ A šopok egyes csoportjai egymásnak gúnyneveket adnak: torlak, torlaci, mely a török torlak szóból származik (jelentése balga, fajankó, faragatlan). A kölcsönös gúnyolódás ilyen példáival keleten, Bulgária egyes részein is találkozhatunk. (Lásd C. Jireček: *Das Fürstentum Bulgarien*. 57. és G. Meyer: *Etymologisches Wörterbuch d. albanes. Sprache, torlak* címszó alatt.)

¹⁹⁴ *Települések (Naselja)*, IX. kötet. Belgrád, 1912.

szellemmel, ami a központi típus más variánsainál megtalálható. Gyakran lassú eszjárásúak, merevek és borulatóak. Patriarchális kultúrájuk szegényesebb a dinárinál. Házaik otrombák, bútornak szegényesebb, mint bármely más délszláv házé. Mindig ugyanazokat a nagyon egyszerűen elkészített ételeket eszik, konyhájuk messze elmarad az ízletes és változatos „ero” konyha mögött. A šopok házaiban nincsenek külön helységek az étkezésre, mint amilyeneket a dináriaknál találhatunk. Náluk majdnem egyáltalán nincsenek olyan szép hímzések és díszítések, mint a központi típus más variánsainál. Annál meglepőbb az a jelenség, hogy a šop vidéken fejlődött ki a piroti szőnyegek kidolgozása (akárcsak a cíprovóiaké, melyek gyöngébb minőségűek) keleties és népi mintázatokkal. A szőnyegipar azonban Pirot városára korlátozódik, és minden valószínűség szerint keletről jött be. A férfi népviselet fehér posztóból áll, igen meleg, szűk posztókabáttal (*džoka*), mely igen szembetűnő és ormótlansága miatt durva benyomást kelt.

Az erőteljes, fizikailag jól fejlett šopokat nagy kitartás és állhatatosság jellemzi a munkában és céljaik elérésében egyaránt. Szellemileg igen lassan fejlődnek és ez jellemző rájuk idősebb korukban is. Azok azonban, akik valamilyen iskolát végeztek, gyakran rászoktathatók a szellemi fegyelemre és a módszeres munkára.

Mint a központi típus minden embere, a šopok is, kivéve talán a Szerbiában letelepedetteket, sok vonást tartottak meg köznépi tulajdonságaikból, alacsony köznépi erkölcsükből, zárkózottságukból és gyakran alantas ravaszságukból. Úgy tűnik, ebben a variánsban több a szellemileg tunya, mint a többiben. Gyakran előfordul náluk egy jellegzetes makacosság, amely nem enged, és nehezen győzhető le. Egyfajta rejtett és elfojtott érzékenység és büszkeség tapasztalható náluk, melyet nehezen mutatnak ki, a megbántottak pedig évekig hordozzák magukban a sértést, mint egy mérges tuskét. Mindezen primitív és rejtett érzékenységük ellenére, náluk nincs vérbosszú, és hagyományaikban sincs semmi, ami erre utalna.

A šop lakosság mégsem primitív. Egyes csoportjaiban šumadijaihoz hasonló jellemvonások fedezhetők fel: nemcsak szellemi élénkség, de vidámság és tréfa is jelentkezik, mint például a piroti Visokóban, Trn, Breznik és Kula környékén.

Nemrég még ünnepelték régi szokásukat, a slavát. Ám a bolgár papság és államhatalom hatására, akik ezt a szokást – joggal – specifikusan szerbnek tartják, a Bulgáriához tartozó területeken ez a szokás többnyire eltűnt.

Amennyiben vannak történelmi emlékeik, ezek csak szerbek, többnyire mesékben, ritkábban dalokban maradtak fenn. Šumadijából jövet egész Ihtimanig Szerbiára emlékeztet a nyelv és a történelmi tradíció. Ihtimantól pedig olyan emberekkel találkozunk, akikkel nemcsak szót érteni nehéz, hanem egész lényük, kinézésük is másfajta, bolgár a szó szoros értelmében. Néhány šop vidéken – különösen a Szófia-medencében – azonban több mongoloid jellegű ember található, mint bárhol a központi típusban. Itt jelentkezik legelőször az olyan jellemvonások, melyek teljesen kifejlődve csak a kelet-balkáni típusban hatalmasodnak el. Egyébként általánosságban elmondható, hogy a šopok igen gyakran élénk ellenszenvvel (antagonizmussal) viseltetnek a bolgárok iránt.

Bulgária székvárosa a šop variáns kellős közepén van. Ezért a környékén a šopok nagyméretű elbolgárosítását hajtották végre, ám az igazi bolgárok, akik a kelet-balkáni típushoz tartoznak, mégis úgy érzik, valamennyivel különböznek tőlük. Ezzel ellentétben sok Szófiából, Vracából, Berkovicából és Viddinből Szerbiába települt család

a legjobb szerb családok közé sorolható. Azok a šopok, akik kitűntek a közéletben, ezekből a családokból származnak.

A dél-macedón variáns

Ez a variáns a dinári típus adriai változatának felel meg. Ám itt a délszláv népesség másmilyen, ráadásul más civilizáció hatására sajátos változásokon esett át.

Nehéz pontosan meghatározni a variáns északi határát, mert Szkopjétől dél felé haladva nem akadunk rá világos határra. Ugyanaz a helyzet vele, mint a mediterrán éghajlat hatásával, mely a Vardar folyót követve észak felé egyre gyengül és gyengül.

Az ősi dél-macedón alap sok archaikus vonást őrzött meg nyelvében és lelki tulajdonságaiban, erre rétegeződött a régi bizánci kultúra, a török-keleties és görög-levantei (közel-keleti) élet számos jellegzetessége. A szemlélőnek egyszer úgy tűnik, hogy ennek a variánsnak az északi határa már a Ciganska Klisura, ami a Szaloniki-síkságtól északra található, máskor a még északibb Demir Kapija (Vaskapu), harmadszor pedig a Velesztől északabbra fekvő Vardarska Klisura. Észak felé haladva azonban a típus jegyei egyre jobban gyengülnek, bár a legészakibb határokon túl is, különösen a városokban sok ide tartozó személyre akadhatunk. Mégis, az északról érkező megfigyelő, aki azzal a céllal jön, hogy e három szoros közül kiválassza az északi határt, elsőként a Demir Kapiját fogja választani. Télen vagy a tavasz első napjaiban az utazó itt melegebb éghajlatra és erősebb napsütésre talál. Nem érezhetők az északi területek erős hidegei, kivéve azokat a ritka eseteket, amikor a *vardarac* szél fúj, az az erős szél, mely a terület belsejéből, a havas csúcsok felől érkezik. E szorostól jelentkezik a mediterrán macchia is. A síkságot zöld legelők borítják, ahol az északi pásztorok legeltetik nagyszámú nyájaikat, és velük együtt telelnek át itt. A Demir Kapija vidékénél egy olyan terület kezdődik, ahol a nyarak perzselőek, szinte eső nélküliek, a tenger közelségének köszönhetően nedves, fojtó hőség érezhető, mely ingerli a bőrt, és ingerültséget, nyugtalanságot okoz. Gyakran fülledt, fullasztó és nyomott a levegő a mocsarak és az általában sekély mocsaras tavak közelében, minek következtében az északi pásztorok gyakran megbetegszenek, és aprójóságuk tömegesen pusztul el. Megterem itt az eper és a szőlő, ezek nagy területen találhatóak, ezenkívül a dohány, a gyapot, a rizs, a füge, az olajbogyó, földközi-tengeri és féltrópusi növények.

Észak felől érkezve, különösen Demir Kapijától kezdve, jelentős különbség fedezhető fel a falvak és házak külalakjában. Több a város. Maguk a falvak is nagyobbak és közelebb fekszenek egymáshoz, majdnem kész kis városok boltocskákkal és vendégfogadókkal. Sokban közülük piac is van. A hegylábaknál a házak kőből, a medencék közepén pedig vályogból épülnek. E házak tágasabbak és egyre inkább keleti és bizánci a kinézetük. Erkélyeik és sarkaik vannak. Amikor a házba belépünk, először egy nagy előszobába érünk, melyet *polatnának* hívnak és ez a ház legnagyobb helysége. Ebben töltik el a nők és az emberek napjaik legnagyobb részét. A szobában mindig ott állnak a *minderlukok*, de a földre leterített matracokon alszanak. Kályha nincs, ennek feladatát a melegedőkályha látja el. A tisztaság tökéletes. A szabad falvak anyagi kultúrája ugyanolyan, mint azoké a falvaké, melyek a régi balkán kultúra hatása alatt álltak.

A lakosság közel fele városokban és kisvárosokban él. Különösképpen jelentős Szaloniki város különös szelleme. Jellemzője a kereskedelmi mentalitás és életvitel,

aminek célja a haszon és a könnyű nyereségszerzés. Ott semmit sem értékelnek annyira, mint a jól nyélbe ütött „üzletet”. Ismeretes a zsidók, a görögök és a különböző származású közel-keletiek jelentősége Szalonikiben. Az alacsonyabb rangúak gyakran munka nélkül ülnek az árnyékban, de állandóan a hasznos és a nyereséget lesik, amint annak megszerzésére lehetőség mutatkozik, mindannyian hevesen lecsapnak rá, hangos veszekedés, lárma és gesztikulálás közepette. A tehetősebbeknek igen jelentős befolyása van a falusi lakosság életére, mivel a törököknél is több jobbágyfalut örökölték. A dél-macedóniai szlávokra mindig is nagy hatással volt az erős szaloniki–görög pravoszláv szellemiség, az első keresztény időkől származó templomaikkal, melyek nagyságukat, architektúrájukat és stílusukat tekintve valóban a legszebb keresztény építmények sorába tartoznak, mint például Szaloniki védőszentjének, Szent Demeternek, valamint Szent Györgynek és Szent Zsófiának temploma. Meg kell említenünk Sveta Gora jelentőségét, annak számos kolostorával, a fényes görög vallási processziókat és a sok szerzetest és apátot, akik a nép közé járnak.

Szaloniki után az első helyen Széresz és Kavala városok állnak, melyek megint csak görög–közel-keleti városok. A kisvárosok azonban, mint Njeguš, Ber, Voden, Drama, Pazar, Kajlar stb. inkább görög–aromun és török–keleties hatásnak voltak kitéve. A városiak és a szabad parasztok a városi kultúra hatásának köszönhetik, hogy úgy érzik, egy magasabb társadalmi rendhez tartoznak.

Dél-Macedóniában azonban a szabad falvak, városok és városkák mellett sok szláv jobbágyfalu is van, melyeket nagy földesurak birtokolnak. Ezek a falvak olyan jól termő medencékben csoportosulnak, melyeket meg kell művelni, ezért található belőlük több jobbágyi jogállású falu, mint a félsziget más részein. A házak egy csoportban, közös tető alatt állnak, ezek egymás mellett álló lakások, úgy elhelyezkedve, hogy négyzetet vagy téglalapot alkossanak közös belső udvarral, *avlijával*, melynek közepén az aga háza, a *čardak* áll, ahonnan a betakarítást ellenőrizheti. A jobbágyközösségnek ez a formája ritkán jelentkezik a dél-macedón változat határán kívül. E falvak lakosai másoknál jobban megőrizték az archaikus vonásokat nyelvükben, szokásaikban vagy egész lényükben. Ezzel együtt sem tudták teljesen kikerülni a régi civilizációk és az újabb, szaloniki kultúra hatásait.

A dél-macedóniai szlávok túlnyomórészt őslakosok. A Demir Kapija vidékétől délre lakók valamennyire széttelepültek, de kisebb mértékben, mint a központi típus más változatai. Ezzel szemben innen északra a lakosság tömegesen költözött és vándorolt el, főleg Szerbia és Bulgária irányába. Volt azonban egy igen jelentős migrációs irányzat is, amely dél felé mozgott: ez a központi típusú, különösen a nyugat-macedón variáns nomád pásztorainak és vándormunkásainak csoportja, melyek közül sokan e területen maradtak és telepedtek le. Ezek az északról érkezett emberek magasabbak és erősebbek, gyakran zordabb éghajlatú, magasabb fekvésű vidékekről jöttek, ahol az életkörülmények másmilyenek voltak. Nekik ezeken az alacsony fekvésű, mediterrán éghajlatú területeken teljesen más körülményekhez kellett alkalmazkodniuk. Igen érdekes lenne ezt az alkalmazkodási folyamatot közelebbről is megvizsgálni, annál is inkább, mert itt egy nagyon régi migrációs áramlatról van szó. A középkorban a területre dinári típusú lakosok telepedtek le: a raškaiak. Kantakuzen jegyezte fel, hogy Ber környékére több ezer raškai telepedett le még Dušan szerb cár uralkodásának idején.

A dél-macedón variáns lakóterülete egy főként passzív területet jelent, mely több lakost fogadott magába, mint amennyit adott, olyan telepések érkeztek ide, akik a központi típus más variánsaiból származnak.

E déli variáns temperamentuma, lelki vonásai és az általános életszemlélete kétségtelenül kapcsolatban áll az éghajlattal, különösen pedig a régi bizánci civilizáció hatásával, mely majdnem megszakítás nélkül fenntartotta magát. Más hatások is erősen éreztetik azonban magukat. Ezek pedig a kis-ázsiai keleties hatás, különösen Szíriából és Palesztinából, és a valamivel gyengébb hatás Észak-Afrikából. Legerősebb azonban a görög-közel-keleti (levantei) szellem hatása.

E változat lakossága általánosságban élénkebb vérmérsékletű, többnyire lobbanékony, sőt ingerlékeny. Csaknem mindenki igen magas intelligenciával rendelkezik, még a jobbágyok is, ám itt az intelligenciát ármánykodásra és ravaszságra használják. Náluk, akárcsak Szalonikiben, az „üzletelés” szelleme érvényesül. Míg a dináriak, kosovóiak és Nyugat-Macedónia lakosai kapcsolataikba, gondolkodásukba, barátságaikba, szerelmeikbe gyakran igen élénk érzelmeket visznek, addig ezek a déliek mindig gyakorlatias szellemű emberek maradnak: egyedül akkor lelkesednek fel, ha valamilyen nyereség van kilátásban. Tüzesen civakodnak az üzletkötés folyamán, sőt ez verekedéssé is fajulhat, akárcsak Szalonikiben. Ugyancsak tudnak csalni a mérésnél, nem tartják be szavukat, ha ez számukra előnyös. Ha erre szükség mutatkozik, élénk képzelőerejükkel áldozatuk helyébe tudják képzelni magukat, és átélni annak helyzetét. Képesek még legmélyebb sajnálatukat is kinyilvánítani, de ezt szívükkel nem nagyon érzik át, még kevésbé lelkiismeretükkel. Nagyon vallásosak, szorgalmas templombajárók, kétszer-háromszor imádkoznak istenükhöz, szerdán, pénteken és minden pravoszláv ünnepen böjtölnek. Szobáikban – különösen a városban – ikonok és hímezett vallásos feliratok függnek, melyek az isteni büntetésre figyelmeztetnek. Számukra ennek azonban semmi köze az „üzlethez”, ami szerintük egész más.

Ha gyermekeiket iskoláztatják, ezt általában gyakorlatias szándékkal teszik, hogy olyan előnyös foglalkozásokra képezzék ki őket, mint amilyen az orvos vagy gyógyszerész. Más, kevésbé nyereséges iskolába csak akkor engedték el a gyerekeket, amikor a balkáni államok propagandája magára vállalta az iskoláztatás minden költségét. Általánosságban mindig azon fáradoztak, hogy olyan munkát végezzenek, amely jó keresetet biztosít. Micsoda különbség ez a dinári típusú fiatal emberek idealizmusához és a patriarchális kultúrájú területekről származó központi típusú fiatal emberek idealizmusához viszonyítva! Ezt az anyagiasságra való hajlamot nem lehet elvonatkoztatnunk a nemzeti idealizmus teljes hiányától, amit a csoportnál tapasztalhatunk. Mert a széles néptömegeknek valóban nincs nemzeti öntudata, csak azoknak, akik iskoláztak, vagy akik a bolgár, görög vagy szerb nacionalizmusban találták meg saját érdekeiket. Azonban ezek is gyakran váltották az egyik nemzeti jelvényt a másikra, mikor úgy érezték, hogy ebből hasznuk származik.

Polgári körökben nem találok igazi tisztességtudattal, de gyakran – sokkal többször, mint más délszláv variánsban – tapasztaltam a végletekig terjedő és csapongó hiúságot. Ezeknek az embereknek a szereplési vágya felfokozott, szeretik, ha beszélnek róluk, arra vágnak, hogy jelentős személynek tekintsék őket: különösen sokra tartják a tisztesség külső jegyeit és sok erőt fektetnek bele ezek megszerzésébe. Ezért nem csoda, hogy ellenkező esetben nagyon elégedetlenné válnak, gyakran

epések, életüket keserűen és nehezen tengetik. Ez a nyers hiúság különösen elterjedt a polgárság és az iskolázott emberek körében.

A dél-macedóniai szlávok lakóterülete nem ér el a tengerig, vagy ha igen, akkor is csak helyenként. A tengerpart mellett egy görög lakta keskeny övezet van, melynek egyik vége Thesszália, másik vége pedig Trákia görög lakosságával áll kapcsolatban: a városok többségében a szlávok kisebbséget alkotnak, a többséget görögök, törökök, zsidók, közel-keletiek alkotják. Az adriaiaktól eltérően ezek a szlávok nemcsak hogy nem tengerészek, hanem igen kevés kapcsolatuk van a tengerrel. A városokban és falvakban élő lakosok csak részben görögösödtek el. Azok számára pedig, akik 1913-tól Szerbiához tartoznak az elgörögösödés folyamata meg is szakadt, csak azoknál folytatódott, akiket Görögországhoz csatoltak. Lehetséges azonban, hogy őket sem görögösítik el teljesen, mivel nehezen tanulják meg a görög nyelvet. Ha bármilyen politikai változás áll be, ők igen gyorsan visszatérnek azokhoz a délszlávokhoz, akik a területüket elfoglalják.

Tizenkettedik fejezet

NÉHÁNY ETNIKAI CSOPORT

Bitolai–prilepi csoport (nyugat-macedón variáns). – Mavrovo–rekai csoport (nyugat-macedón variáns). – Mijak csoport (nyugat-macedón variáns). – Binačka-moravai csoport (Morava–vardári variáns). – Prespai–kosturi csoport. – Strugai–ohridi csoport. – Debari csoport. – Pologi csoport. – Sirinić–sredskai csoport. – Vranjei Morava mente csoportja

A délszláv típusok közül a központi típus a legösszetettebb, és e terület lakosságának nagy részére jogot formálnak a szerbek is és a bolgárok is. Emiatt úgy tartjuk, hogy bizonyos csoportoknál meg kell állnunk, és a helyszínen elvégzett kitarató megfigyelések egyes eredményeinek feltárására kell vállalkoznunk. Ezek az előző oldalakon levont következtetések helyállóságát mutatják majd meg. Boldogok leszünk, ha ez a minden különös szándék nélkül végzett, egyedül az igazság feltárását célzó tanulmány hozzájárul az annyira ellentétes és vitatott felfogások megvilágításához az etnológiai kérdések tekintetében.

A bitolai–prilepi csoport (nyugat-macedón variáns)

Ez a csoport Nyugat-Macedónia központi medencéjében, a Bitolai–Prilepi-medencében él, és nagy kihatással volt e terület minden más medencéjének és völgyének lakosságára.

E medence északi részét a Topolčan melletti Bakarno Gumnótól Prilep és Kuršumlija vidékéig olyan szlávok lakják, akik az ősi Brsjak törzshöz tartoznak. Ez a törzs magába foglalta Železnik és Poreč zsupák vidékét, és úgy tűnik, hozzájuk tartoznak a Bitolai-völgy (Polje) szláv lakosai is, a poljánok. A *brsjakok* átkeltek a Babunán, beköltöztek Bogumilba, Nežilovóba és a Veleszi-medence más nagy falvaiba, kivéve Oreše és Papradište falvakat, melyekben mijakok laknak.

A *brsjakok*, akik valamikor erős törzset alkottak, ma semmilyen kötelékekkel sem kötődnek egymáshoz. Soraikba nagyszámú prespai, strugai, ohridi, kosturi, közép-albániai, shkodrai stb. lakos szivárgott. Idővel még nevük is kikopott. Csak a valamikori élőhelyeik ismertek. A Prilep és Kruševo környéki parasztok nem tudják magukról, hogy *brsjakok*. Néhány csoport a fejlődés folyamán annyira eltávolodott egymástól, hogy a Bogumil és Poreč környéki csoportoknak olyan tulajdonságaik fejlődtek ki, melyek jelentősen különböznek a prilepi *brsjakokétól*. Ez a jelenség egy törzs szétesésének utolsó szakasza.

A *brsjakokhoz* soroljuk a Bitolai-katlan szláv lakosait, habár nem bizonyított *brsjak* eredetük, valamint a Dragor-völgyének, Šemnicának, Marijovónak és a déli vidékeknek a lakosait Ostrovo és Sarićol környékén. Nem mondható el, hogy ezen az egész környé-

ken etnopszichikai egység uralkodna. A lakosság fizikai tulajdonságai, foglalkozása, és az őt érő kulturális hatások alapján különböző csoportokra oszlik. Legjelentősebb a poljei csoport a Bitolai–Prilepi-medencéből. A többi csoportot a következők alkotják: a železniki parasztok, akiknek számos rokon vonása van a poljeiekkel, azután a Dragor és a Šemnice völgyében fekvő falvak, Marijovci és Saričolci. Poreč lakói (a Treska folyó torkolata) jobban kötődnek a Morava–vardári variánshoz.

A síkság csaknem minden falva jobbágyfalu, házaik faragatlan nyerskőből, sövényfalból vagy vályogból épültek, egyszerűek és szinte üresek. A lakosok gyakran népes zadrugákban élnek, melyek néha negyven tagot is számlálnak. Csak az utóbbi időben lettek vándormunkások és Romániába, Bulgáriába, Szerbiába, legújában pedig még Amerikába is útra kelnek. Jól fejlettek, erős csontozatúak, főleg földműveléssel foglalkoznak. Közöttük nem fedeztem fel mongoloid típusúakat. E környék emberei zárkóztak és – legalábbis kinézetük alapján – szellemileg tompák, bár amikor egy műveletet vagy gondolkodásmódot magukévá tesznek, annak végzésében igen kitartóak.

A női népviselet mintákkal és hímzésekkel gazdagon borított, igen régies hatást kelt. Az ingujjakat és az ing hátuljának alját piros gyapjúfonallal hímzett geometriai mintákkal díszítik. Ugyancsak nagyon szépek a lenvászonból készült, piros mintás és hosszú gyapjúrojtokkal ellátott „fátylaik”. Különösen szépek a jelesnapra kötők (*velikodenske pregače*) – egyfajta ünnepi kötők, melyek mintások és visszafogott színűek. A női viselet legjellegzetesebb darabja az a tekintélyes hosszúságú gyapjúöv, melyet a nő dereka köré tekernek, amitől az legalább kétszer olyan szélesnek hat, mint a valóságban. Ezek mellett lényegesen elmaradnak még a strugai–ohridi csoport zsinóros övei is. A nők minden balkáni terület közül itt hordanak magukon legtöbb ruhát. Egy nő ünnepi ruhája legalább 40-50 kg súlyú. Így felöltözve mégis könnyedén táncolnak.

Lelküket feltárni csak akkor volna lehetséges, ha sokáig tartózkodnánk közöttük, esetleg véletlen események során. Már láttuk, hogy lírai dalaikban soha nem vetődik fel a nemzeti hovatartozás kérdése. Néha beszélgetés közben elhangzik, hogy ők „bolgárok” vagy „rāja”, de kétségtelen, hogy ezek az elnevezések számukra csak társadalmi helyzetüket tükrözik, és azt hivatottak megmutatni, hogy ők nehéz testi munkára kárhoztatott nyomorultak. Máshol – például Topolčaniban (egy poreči falu) – szerbeknek mondják magukat. Ha vannak történelmi emlékeik, ezek egyike sem bolgár, mind szerb, habár homályos és távolba vesző. Mégis található – igaz nagyon ritkán – olyan öreg, aki ismeri a Királyi énekeket (*Kralske pesme*), melyek a Nemanjićokat és Kosovót dicsőítik. Ilyenekkel például Topolčani faluban találkoztam. A Bitolai-medence több falvában mesélték nekem, hogy ők nem tudják énekelni ezeket a dalokat, de a prilepi dalosoktól (*pevci*) hallották őket.

Prilep hatása. – Ennek a városnak nagyobb hatása volt a medence lakosságára, mint Bitolának. Bár Bitolának ma nagyobb és fejlettebb kereskedelme van, itt nem érezhető a nemzeti és szellemi egység. Itt világosan elkülönül a török, az aromun, a görög–aromun és a szláv népesség. Ezzel szemben Prilep egy egységes etnikai ötvözet, bár él itt néhány elszlávósított aromun család, és néhány, magát még aromunnak tartó is. Egy olyan macedón városnak tekintik, melynek lakosaira a legnagyobb fokú találékonyság, fürgeség és kereskedelmi szellem jellemző. E tekintetben csak Resna egyenrangú vele.

Prilep nemcsak városi lakosságának tulajdonságaival gyakorolt hatást egész Macedóniára, hanem a hozzá fűződő történelmi emlékekkel is – mint Kraljević Marko városa –, és még inkább kereskedelmével.

Úgy tűnik, a prilepi zsbvásár még a középkorból való. Ugyanúgy léteznek a seri- (Serski) vásárok is, melyek a török uralom idején a Balkán-félsziget fő kereskedelmi helyszínei voltak. Szeptember elején rendezték őket, és 15 napig tartottak. Még ma is található Prilepben néhány raktárhelység, melyben az egész európai Törökország kereskedői európai és keleti árut vásároltak és tároltak. Itt nemcsak áruforgalom zajlott, hanem kézműipari termékeket és jószágot is adtak-vettek.

Megvan még a *Kuršumli han* vendégfogadó, melyben a vásár időtartama alatt a kereskedők laktak. A *Sahat-kula* (órátorony) pedig e gazdag idők tanújaként a maga fenséges harangtornyával a Balkán-félsziget egyik legszebbje. Ismertek még azok a helyek is, ahol a vásárokra érkező dubrovniki kereskedők laktak. Én ismertem olyan niši és leskovaci kereskedőket, akik a török időkben a prilepi vásárookra jártak.

E vásárok jelentősége az európai Törökország területének csökkenésével arányosan csökkent. Teljesen megszűntek, mióta a Vardári-medencében, valamint Szaloniki és Bitola között kiépítették a vasútvonalat.

Mégsem mondható el, hogy Prilep teljesen elvesztette volna jelentőségét. Még ma is kereskedelmi központ és a vásár napján – szombaton – igen látogatott, különösen mióta a piactér és a csarnok felépült. A város központjában egy nagy üres térségen állványozott rekeszeket emeltek (*sačaci*), melyek fülkékre vannak osztva, ahol a parasztok termékeiket állítják ki: gabonát, túrót, sajtot, gyapjút stb.

Amióta a prilepi vásár veszíteni kezdett jelentőségéből, az itt áruló kereskedők mindenféle szétszéledtek, de különösen a Morava-völgye irányába: minden városban, Nišben, Aleksinacban sőt Belgrádban is találkozunk velük. Aránylag kevés van belőlük Bulgáriában, ezek a későbbi időkben érkeztek.

Nincs kizárva, hogy a prilepi koldusok (pevci) is az említett vásároknak köszönhetően jelentkeztek, de az kétségtelen, hogy ők énekeltek és kerestek legtöbbit e jelentős kereskedelmi napok, összefüvetek alkalmával. Ők nemcsak Prilepben és annak környékén énekeltek, hanem sok más vidékre is eljutottak. Bitolában például ismertek az olyan fogadók, ahol ezek az énekesek vásár előtt megjelentek, a nép pedig ide gyülekezett meghallgatni őket.

Az újabb időkben ezek az énekesek eltűntek. Alkalmam volt egyiküket hallgatni, talán éppen az utolsót közülük. Világtalan volt, Kraljević Markóról és minden más, a szerb történelem eseményeiről szóló (Királyi énekek) ismert éneket tudott, egyetlen ilyen hősi ének sem kötődött a bolgár történelemhez. E dalok általában igen hosszúak, rengeteg részletben és változatban bővelkednek, de az alapmotívumaik ugyanazok, mint a Vuk Karadžić által gyűjtött daloknak. Igen érdekes az a dal, ahol Stefan, szerb király és fia Dušan a császárságot osztják fel, osztják Rumenliját (vagyis Macedóniát és más, valamikor Bizánchoz tartozott területeket), a Šumadija-síkságot és a „mi Arnautlukunkat” (Albániánkat). A másik dal arról szól, hogyan építteti Stefan király Dečanit, egy örök házat (*edna večna kuća*) Ipek és Đakovica között, és hogy azt Péter az építőmester (*neimare Petre*) építi. Van egy dal, hasonló ahhoz, amely Vuk gyűjteményében is megtalálható, melyben Kraljević Marko megismeri apja szablját, apját, „a szkopjei tágas mezőről származó Vukašinét”, de ebben a történetben meglepő módon keverednek a kosovói és a maricai csata eseményei. Sok igen hosszú

dal létezik még, melyben összekeveredtek a történelmi események, mint például a Kraljević Markórol és Levendincse pásztorról (*Levendinče čobandinče*), aki tíz óriási nyáját őriz. Ebben az Olümposz alatti Katerínit és a Prilep melletti Krčingradot is emlegetik. Úgy tűnik, hogy ez egy aromun és egy szerb dal kontaminációja.

Míg a bitolai–prilepi poljeiek és a demirhisari és poreči *brsjakok* régi szláv lakosság, melyet igen kevés idegen befolyás ért, és a török–keleti hatás alig érintett meg, addig más összetételű és fajilag kevésbé tiszta az a lakosság, mely a völgy más részeiben, valamint Dragor, Šemnica és Marijovo környékén él. E csoportok ezen kívül egymástól is különböznek.

A Bitola környéki szlávok között mijakok is vannak (Smiljevo faluban, Kruševo városban). Nagyszámú aromun is él ezen a területen, a félszigeten élő aromunok több mint egyharmada. Ők a szláv lakossággal keveredtek, és életmódjukkal érezhetően hatottak is a szlávokra. Az albánoknak és törököknek kisebb a jelentőségük.

Dragor és Šemnice lakossága a poljeieknél élénkebb és vállalkozóbb szellemű. Régóta vándormunkára adták a fejüket, nagy számban mennek más országokba, ahol a poljeieknél előnyösebb munkákkal foglalkoznak. Házaik tisztábbak, életük kényelmesebb. Ezek a vonások különösen a Bitolai-medence nyugati peremén, Prileptől északra észlelhetők, különösen Slepče és Krapo falvakban, ahol sok, az utóbbi időben elszávosodott aromun él, akik még a védszentünnepet nem tartják meg.

Ez a lakosság aránylag keveset foglalkozik földműveléssel és állattenyésztéssel, ők a legismertebb vízimolnárok Dragorban, pékek, kereskedők Bitolában. E foglalkozásokat a trnovói és magarevi aromunoktól tanulták el. Sokan indulnak vándormunkára, az utóbbi időben még Amerikába is. A poljeiaktól nyitottabb, jámborabb és szelídebb emberek. Nincs nemzeti öntudatuk. A felszabadulás előtt (1912) többségük a görög párthoz tartozott, patriarsiszták voltak. Általában könnyen alkalmazkodnak.

Marijovo, melynek a török időkben bizonyos fokú önrendelkezési joga volt, hegyvidék, állattenyésztésre alkalmas, sokban hasonlít a mijak vidékre. Itt nagyszámú vlah típus található, ami a lakosság szláv–aromun eredetére enged következtetni. A Marijovo-hegység és a Nič-hegység környékén mindenütt félig elszávosodott vlah állattenyésztők élnek, a szomszédos Meglen-hegyen pedig megleni vlahok telepedtek le.

A marijovói női népviseletben hasonló minták fedezhetők fel, mint a mijakoknál, csak az utóbbiaknál a fekete szín van túlsúlyban. Ugyanígy jellegzetesek az ingujjon és az övön található rojtok is.

Mint ahogy már mondtuk, a konkubinátus következtében a lakosság némi török vért is örökölt. A Bitolai–Prilepi-medence török bégjei ide jártak szórakozni (*sic! u kef*). Sehol a központi típusnál nem fordul elő olyan gyakran, mint itt Marijovóban, hogy a nők elhagyják otthonaikat, átszöknek a törökökhöz, felveszik az iszlám vallást. Volt olyan év, amikor ez a jelenség tömeges méretet öltött. Így keveredett a bégek vére a szláv vérrel, akárcsak a török és albán vér a marijevói lakosságával.

A mavrovo–rekai csoport (nyugati variáns)

A Vardar és a Radika folyók (a Fekete-Drin mellékfolyója) vízválasztóját a kristálypalából álló, lapos fennsík, a mintegy 1500-1600 méter magas Vlahinica-hegy képezi. A Vlahinica Polog felőli (Tetovói-medence) délkeleti oldalát magas gesztenyefák borítják, majd ritkább erdők, pagonyok, általában tölgyesek, végül legelők következnek. A nyugati oldalon, Mavrovo és Radika felé az éghajlat zord, hideg, hűvös nyárral, úgyhogy csak a zab és a rozs terem meg. Ez a vidék legelőben gazdag, állattartásra igen alkalmas, ellentétben Gornji és Donji Polog (Felső- és Alsó-Polog) földművelő és gyümölcstermelő vidékével. A közelmúltig a vidéken csak egy kocsit vezetett át, amelyet rossz járhatósága ellenére igen gyakran használtak. Vlahinica etnopszichikai határt képez a debari és pologi szerbek között, e két csoport között, melyeknél gyakran igen erősek a kötelékek.

A Vlahinicától nyugatra fekvő mavrovói és mijak vidék képtelen a lakosságának igényeit ellátni. Gostivar olyan piac, ahol gabona, bab, káposzta és más alapvető élelmiszeri cikk szerezhető be. Itt van a felvevő központja Gornji Polog és a szomszédos vidék földművesipari termékeinek.

A Vlahinican túl legelőszőr a Mavrovói-medencébe jutunk, amely északkeleti irányból délnyugat felé húzódik, a legmélyebb pontja 1000-1100 méteres tengerszint feletti magasságon van. Három kis folyócska szeli át, ezekből keletkezik a Mavrovo folyó, a Radika mellékfolyója, mely a Korab-hegységben Štivovice falu felett ered. A Mavrovói-medence teljesen zártnak tűnik, és csak nyugaton nyílik meg egy mély szurdokban, melyen keresztül a Mavrovska folyik át.

E medence alja legelőkkel borított, lankáin, oldalain pedig csak rozst vetnek, mely a *sinjak* (sűrű köd, mely igen gyakori) miatt nem is érik be minden évben. Sűrű erdők következnek, melyek határai világosan elkülönülnek, majd még terjedelmesebbek a Bistra-hegy legelői. Bár ezek a magaslati legelők igen kedvezőek az állattartásra, a lakosság ezzel csak kis mértékben foglalkozik.

Ezen a vidéken szinte semmilyen kapcsolat nincs a lakosság és a föld között. A lakosoknak semmilyen haszna sincs a természet adta gazdasági lehetőségekből. Mindenki a vidéken túli munkából él. A vándormunka, mely igen nagy méreteket ölt, régi tevékenység, a vidék lakossága már 150 éve saját területét elhagyva keresi meg kenyerét. Korábban jelentéktelen számban mentek vándormunkára.

E vidék három nagy falva, Mavrovo, Nićiforovo és Leunovo ugyanolyan földrajzi környezetben fekszik, mint az aromun vándormunkások falvai. 1000-1200 méteres tengerszint feletti magasságon találhatók.

A házak magasak és kőből épültek, a szobák, belső elrendezése, bútorzata, minden az aromun vándormunkások házára emlékeztet. Nagyobb a tisztaság és a kényelem, mint a pologi házakban.

Ezek körül a házak körül nincsenek búzával vagy kukoricával bevetett szántóföldek. Mavrovo körül szinte nincsenek veteményeskertek sem, mint Nićiforovo vagy Leunovo körül. Mivel földműveléssel nem foglalkoznak, mindent meg kell venni. Ezért azután minden házban van ló vagy szamár, melyek segítségével a gostivari vásárból az élelmiszert és más szükségleti cikkeket el tudják hozni.

A XIX. sz. első harmadáig az állattenyésztés igen fejlett volt, bár a lakosság már akkor is vándormunkába járt. Ez később megszűnt az albán fosztogatás és az általános létbizonytalanság miatt: ma csak egy-két család tart a faluban kevéske állatot. A vándormunkásság vált a legfőbb tevékenységgé.

A mavrovói csoport lakossága legnagyobb részében vegyes származású.

Elsősorban szláv lakosság, mely különbözik a mijakoktól, akiktől csak a Bistra-hegy választja el. Még a mai napig sem házasodnak (mennek férjhez, nősülnek) a csoport tagjai a mijakokkal, hanem csak egymás között és a Gornja Reka-i pravoszláv albánokkal. A népviselet azonos a Gornji Pologban láthatóval, mintázat nélküli és a mijak viselettől teljesen különböző. Csak a Stanišovce családról állítják, hogy a radica Janča faluból származik, ahol az iszlámizált mijakok mellett van néhány pravoszláv mijak család is. Mellettük debari vidékről régen idetelepült, sőt a Drin folyó bal partjáról származó család is él itt. A Nićiforban élő igen népes Matiševci család Matból származik, és köztudott, hogy 150 éve költözött ide. Valószínűleg ezek a szerb lakosság maradványai, melyek a középkorban Albániában éltek.

Ám e falvak lakosságához (különösen Mavrovóban) még egy népcsoport csatlakozott. Ezek az aromunok, akik a Bistra-hegyre jártak ki az állatokat legeltetni. A csoport beolvadása régebb keletű, mert már több mint 60 éve annak, hogy az aromun pásztorok nem járnak többé a Bisticára. Mavrovóban él egy nagycsalád, a Vlahovcik, akik tudnak aromun eredetükről, és családjuk idősebb tagjai cincárul beszéltek. Mindannyian sötét bőrűek, alacsonyak és teljesen cincár pszichológiájuk (*sic!*) van. Ezen a vidéken gyakoriak az aromun nevek: Korab, Mališor (hegy Mavrovo felett), Petilep (forrás Nićifor felett), ugyanúgy falunevék: Mavrovo, Nićpur, talán a Tolen, a Dufu falu közelében levő terület. Majdnem minden utca, városnegyed nevének aromun toldaléka van: Dabeska (15 ház), Trimčeska (20 ház), Kićikoska (4 ház) stb.

A falvak fekvése azt sugallja, hogy aromunok alapították őket. Az állattartás módja is ugyanolyan, mint az aromun pásztoroknál. Vannak öregek is, akiknek nagyon jellegzetes aromun testfelépítése van. Kinézetük alapján őket mindenki aromunnak tartaná. Azonban találhatók közöttük szláv, szőke típusok is.

Mindebből az következik, hogy e családok némelyike aromun eredetű, és hogy később szlávosodtak el: először a szláv lakosságban elfoglalt helyzetük miatt, másodsor a szláv lakosság idetelepülése miatt (különösen Debar és Mat városából), harmadszor a közös vallásuk miatt.

A lakosság lelki típusa és alkata részben etnikai összetételének, részben pedig különleges életmódjának (állattenyésztő életmód és vándormunkásság) eredménye.

A „mavrovói”, mint etnikus meghatározás jól hangzik. E csoport tagjai szorgalmukról, vállalkozó kedvükről és a Szerbia-szerte vándorló munkásaik egyre jobb anyagi helyzetéről ismertek. Kétségtelenül jelentős képességekkel rendelkeznek a vagyonszerzésre és takarékosagra, míg a fukarság náluk igen ritka. Nyitottabbak, közvetlenebbek és több náluk a vendégszeretet, mint a központi típushoz tartozó embereknél. Vallásosak, minden faluban legalább egy templom áll, mely igen látogatott. Előszeretettel kutatnak régi templomok romjai után, elkerítik azokat, vagy nagy kőkeresztet tesznek helyükre. A Mavrovo Han feletti dombon gyakran gyülekezik a lakosság egy kolostor romjainál. A kolostor közelében található a szent víz, *vodica*, mellyel mosdanak és gyógyítják magukat. Mindannyiukat áthatja az ősi és mély vallá-

sosság. Gyakran gazdagon adakoznak az egyháznak, vagy saját költségükön emelnek templomot. Képesek lelkesedni olyan munkákért is, melyek személyes érdekeikkel nincsenek közvetlen kapcsolatban. A nők – ahogy magukat hívják, a *srbinkák*– között nyílt és szívélyes típusokkal találkozunk.

Legtöbb vándormunkás közülük Szerbiába indult, van közülük olyan, aki Romániába ment, csak igen kevesen vették az irányt Bulgária felé. Mindenkit áthat a hazafias érzelem az iránt a környezet iránt, ahonnan elindult. Az elsők magukévá tették a belgrádi külvárosok, különösen Palilula, vagy a moravai városok és falvak minden jellegzetességét, gondolkodásmódját és érzelmeit.

Mindegyikük szereti szülőföldjét. Azoknál is, akik elköltöztek és évekig szülőföldjüktől távol éltek, megmaradt szülőfalujuk és hegyük iránti szeretet. Szeretik a hegyi levegőt, és élvezik a pásztorélet szép oldalait.

Mindezek mellett azonban mindig áthatja őket a vándormunka szelleme, melyben az élet anyagi felfogása uralkodik. Közöttük igen kevés szellemi érdeklődés figyelhető meg. Ez még azokra sem jellemző, akik hosszú éveken át kényelemben, sőt gazdagságban éltek Szerbiában. Az értelmiségiek körében az üzleti természetű érdeklődés van túlsúlyban.

A mavrovóiak főleg vállalkozói és építészeti munkákkal foglalkoznak Belgrádban és a moravai városokban és falvakban. Tisztességükkel és szorgalmukkal minden környezetben megállják helyüket. Bár alacsony bérrel is megelégszenek, vagyonuk állandóan gyarapodik, és sikerül meggazdagodniuk.

A šumadijai felkelések idején (1804–1815) a mavrovói–reka csoport néhány olyan embert adott, akik tevékenyen kivették részüket Szerbia felszabadításából: Žikić, aki megerősítette Deligradot mavrovói volt, Čardaklija pedig leunovói. Konda Bumbaša, aki elsőként jutott be Belgrádba, egy Gornja Reka-i falu szülőtte volt.

Gornja Reka-i csoport. – A Korab, a déli Šar-hegység és Bistra közötti területet értjük alatta. A Radika felső folyásánál, a Gornja Reka vidékeként ismert területnek 12-14 falva tartozik ide. Lakóit rekaiaknak (*rekanci*) hívják.

Mély patakjaival, magaslati levegőjével és a nyáron is megmaradó hóval, a Radika a mély alpesi völgyek jellemzőjével ékeskedik. A forrástól egészen a Sveti Jovan Bigorski kolostorig sehol nincs síkság a folyó mentén. A 300-400 méter mélyen futó Radika paleozoikus palába és az ezt átszelő mészkőrétegekbe vájta be magát. Partjai igen meredek, szinte függőlegesek, néhol egészen 100 méterre magaslanak a folyó fölé, ami friss képződményről és a völgy megfiatalított voltáról tanúskodik. A Radika, a Mavrovói-medencében levő felső folyását kivéve, igen gyors folyású és vízesésekben gazdag. Ez is egy bizonyítéka annak, hogy völgye fiatal természeti képződmény.

A mellékfolyók völgyei szintén keskeny szurdokok, melyek gyakran nem tudtak annyira bevésozni, mint a főfolyó völgye, ebben az esetben a mellékfolyók vízeséssel torkolnak a főfolyóba. Egyedül a Žrnovica folyó völgyének vannak enyhébb partjai. A Sveti Jovan Bigorski kolostorig nincs falu a Radika-völgyben; ez teljesen lakatlan, kopár vidék. A falvak az erdős övezetben, egyesek pedig az erdős övezet és a legelők határán vannak. Mindegyik zsúfolt és mahalákra oszlik.

Elhelyezkedésüket és típusukat tekintve ugyanazt a benyomást keltik, mint az aromun települések. A Radikát követő fő közlekedési útvonalhoz csak a gyakran nyaktörően meredek utacsok vezetnek.

Gazdasági szempontból ezek a falvak a Mavrovói-medence falvaira hasonlítanak, csak több a legelő és a jószág. Ám minden lakos vándormunkás és főleg Isztambulba mennek dolgozni, kisebb hányaduk pedig Szerbiában keresi a kenyerét.

A lakosság pravoszláv hitű, de kevés kivétellel csak albánul beszél. Három falut igazi albánok laknak: Trnicát és Dubovót, magasan a Radikát követő út fölött, valamint Štirovicát a Korab alatt. E három falu albán lakossága újonnan idetelepült albánokkal és kevés mohamedánnal erősödött meg. A pravoszlávok az igazi albánokat legnagyobb ellenségeiknek tekintik. Nem is olyan régen történt, hogy egyes bégek, mint például a trnicai Sabrija, tornyokat emeltek az út mentén, és az arra járó utasokat fosztogatták. A štirovicaiak kapcsolatban álltak a debari és lurjei albánokkal, és segítették őket fosztogató hadjárataikban, a vidéken legelő jószág elhajtásában. Ez történt 1912-ben, a balkáni háború kitörése előtt, amikor egy brodeci gazdag paraszttól 6000 birkát hajtottak el, és 2500 török lírát csikartak ki tőle. A fosztogatások következtében az állattartás a rekaiak számára mind nehezebbé vált, így fokozatosan felhagytak vele, és vándormunkára adták fejüket.

Gornja Rezában különösen feltűnő a pravoszláv albán lakosság ellenséges viszonyulása a Korabon túli albánokkal szemben, és az igen szoros baráti kapcsolatok a mavrovói csoport tagjaival. Igen gyakoriak a házasságkötések a rekaiak és a mavrovóiak között.

A rekaiak nagy tiszteletet tanúsítanak a Sveti Jovan Bigorski pravoszláv kolostor iránt, melyet a mijakok mellett ők is védelmeznek. Sokak meggyőződése szerint, de különösen egy Dufból származó pravoszláv tiszteletes szerint a rekaiak szerbek voltak és csak szerbül beszéltek. Sok önkéntes rablócsapat tagja (*krđžalija*) lépett e vidékről Karadorđe seregébe a šumadijai felkelés idején. Nićipur kivételével minden falunak van szerb elnevezése. Egy száztíz éves belićicai öregember mesélte nekem, hogy emlékszik rá, hogy az idősebb rekai emberek még szerbül beszéltek. A török fennhatóság alatt a rekaiak megtartották szláv nyelvű istentiszteleteiket. Nemcsak a falvak nevei, hanem a topográfiai elnevezések is tiszta szerbek (például Golema Livada, Trnosliva, Brazde, Govedarnik stb.).

Milyen eredetűek a rekaiak?

Kétségtelen, hogy hasonlítanak a mavrovói csoporthoz. Nincs közülük a mijakokhoz. Mindebből az következik, hogy a lakosság, legalábbis annak túlnyomó többsége szerb–aromun eredetű. Felvetődik azonban a kérdés: mi készítette őket arra, hogy pravoszláv hitüket megtartva felvegyék az albán nyelvet, annál is inkább, mert a torbešek, akik közvetlenül alattuk élnek a Radika folyónál, ezzel ellentétben, elveszítették pravoszláv hitüket, de megtartották a szerb nyelvet. Lehet, hogy ennek magyarázata földrajzi helyzetükből adódik, mivel a Mavrovo és a Radika mentén levő terület kivételével minden oldalról albánokkal vannak körülvéve. Az ő vidékükön található ezenkívül három igen régi albán falu is.

Bár típusuk és életvitelük szempontjából megegyeznek a mavrovói csoporttal, a rekai vándormunkások idegenben csak apróbb munkákkal foglalkoznak: hiányzik belőlük az a vállalkozó szellem, amely a mavrovói csoport tagjait annyira jellemzi.

A mijak csoport (nyugat-macedón variáns)

Az igazi mijakok szállásterülete, akik magukat is mijaknak nevezik és a környező lakosság is ezen a néven ismeri őket, gyakorlatilag a Mala Reka – a Radika bal oldali mellékfolyója – vidékére korlátozódik. Falvaik a Galičnik, Lazaropolje, Tresonče, Selce, Rosoka, Sušica, Gare és Osoj, de van belőlük a Radika mellett, a Jovan Bigorski kolostor környékén is, ahol ritkán találhatók tisztán keresztény falvak, mint Bituša, Gornje Kosovrasti és Gornje Melničane, míg a többi falut vegyes, keresztény–muszlimán lakosság lakja, mint Trebište, Radostuš, Janča és mások. E falvak lakossága, a muzulmán, a keresztény lakosság is szerb nyelv debari nyelvjárását beszéli, és mindannyian kétségtelenül mijakok. Az ottani keresztények e csoport muzulmán lakosságát csúfnéven *torbešnek* nevezik.

A Radika völgyében Debar előtt, a mijakok Kosovrasti és Melničane falvakig jutottak el. Debartól északra, például a Fekete-Drin jobb partján még mindig lehet találni vegyes összetételű, szerb–albán falvakat, melyek elhúzódnak észak felé egészen Peshkopiáig, ahol egy kompakt albán tömeggel érintkeznek Ljumanál. Ezt a lakosságot *poljanin*ak nevezik. Ők az igazi mijakoktól foglalkozásukban, viseletükben és lelki tulajdonságaikban különböznek.

A mijak vidéken lakók életmódja olyan, mint a radikaiaké. A talaj paleozoikus palából áll, melyet itt-ott mészkőréteg szakít meg. A Galičnik feletti Rusin- és Govedarnik-dombok mészkőből állnak. A talaj igen tagolt. A folyók forrásvidéke, a mély völgyek és az erdei övezetek fölött kiterjedt legelők találhatóak a Stogovo, a Bistra, a Jame és a Dešat oldalain. Helyenként karsztos jelenségek és bűvópatakok (Tonivoda a Bistrán) figyelhetők meg. Ez az egyik legfélreesőbb és legeldugottabb terület az egész félszigeten.

A falvak vagy a völgyek oldalain fekszenek, vagy a fennsíkokon, mint Galičnik, Lazaropolje, Rosoka és Gare, vagy a völgyek kiszélesedett részein, mint Tresonče, Selce, Kosovrasti és Melničane. Ezek a falvak nemcsak hogy nagyon magas tengerszint feletti magasságokon és nehezen megközelíthető hegyvidéken vannak, hanem nagyon eldugott helyeken is. A Radika-völgyből nem láthatóak, akárcsak tulajdonképpen az egész Mala Reka vidéke sem. A Radika medrétől néhány száz métert kell felkapaszkodni, hogy a legfontosabb faluig, Galičnikig eljussunk, és magát a falut is csak akkor pillantjuk meg, mikor már első házai előtt állunk. E sajátossága miatt a vidék nagyon emlékeztet a Pindosban levő aromun településekre. Nem létezik a mijak vidékre vezető egyetlen út sem, ide csak ösvények és fuvarosutak vezetnek. Legjobb közlekedési útvonal az, amely Lazaropoljéből vezet Mala Reka felé, és Osoj falu előtt halad el. A magasból látszik, ahogy sok ösvény indul a faluból, számtalan kanyarral emelkedve, majd végül a hegyek között elveszik. Csak 1914-ben építettek a szerbek utat a Radikán át, melyre a mijaki vidék ösvényei kapcsolódtak. A kocsik és kordék teljességgel ismeretlenek voltak itt. Csak lovakon és szamarakon szállítottak terhet. Senki sem tud a félsziget ezen távoli részében élni az igazi vándormunkásokon és állattenyésztőkön kívül. Az a benyomása az embernek, hogy ők ezt a helyet azért választották maguknak, hogy csak ők élhessenek itt.

Azonkívül, hogy ezek a falvak szinte megközelíthetetlenek (ennél nehezebben csak Galičnik, majd kisebb mértékben Lazaropolje közelíthető meg), olyan helyen

fekszenek, amelyik nagyon szeles és a szélsőséges hidegnek is ki van téve. Augusztusban már a dér lepi a tájat, a tél pedig szeptemberben beáll.

A falvak többsége az aromun típusba sorolható. Különösen Galičnik ilyen.

A tejtermékeken kívül (különböző sajtok és az aludttej, melyet egész évben készítenek, mivel rézedényben, zsírréteggel leöntve légmentesen tárolják), mindent vásárolnak, a gabonától kezdve az olyan legközségesebb terményekig, mint a paprika. A karavánok megállás nélkül közlekednek a Bistrán át Mavrovo Hanig, onnan Vljajinacán át a gostivari piacra. Mindent be kell szerezniük és házaikban tárolniuk őszig, mert a tél hamar beáll és a hó minden utat elzár. A faluban fogadó és pék sincs. Minden ház maga készít mindent, ami számára a megélhetéshez szükséges. Egyébként vendégszeretők, és az arra járó utas mindig talál házaikban szállást és ételt.

Tresonče, Selce és Osoj falvaknak olyan a fekvése, hogy a szerbiai, moravai falvakra emlékeztetnek. Alacsonyabban helyezkednek el Galičniknál. Körülöttük veteményeskertek találhatók, esetenként szántók és legelők, melyekből egyre több van, ahogy lefelé haladunk a Radika völgyében és Kosovrastihoz valamint Melinčanihoz közeledünk. A házak hasonlóak a környező vidék szláv házaihoz. Körülöttük itt-ott található valamilyen épület, gabonaraktár vagy istálló. Ezekről a különbségektől függetlenül a lakosság nem a földművelésből él, néhányan állattartással foglalkoznak, míg a többiek mind vándormunkások.

Furcsa jelenség tapasztalható: nagy falvak szinte sehogyan sem kötődnek a termőföldhöz, lakosaik minden szükséges árut saját területükön kívül keresnek és vásárolnak meg. Ez a szinte természetellenes életmód fő jellegzetessége szinte az egész mijak törzsnek. Bár Macedónia lakossága általában vándormunkába jár, ez a vándormunkába járó szlávok legtokéletesebb típusú települése. Minden férfi, 10-12 éves korától vándormunkába indul. Nem hátrálnak meg attól, hogy távolabbi országba menjenek, ha ott kedvezőbb kereseti lehetőség kínálkozik. Több évig dolgoznak vándormunkában, csak azután térnek vissza rövidebb időre, 2-3 hónapra, majd ismét elmennek. Kevesen vannak, akik évente 1-2 hónapra hazajárnak. Csak ha egészen megöregednek, jönnek haza és egészen halálukig otthon maradnak. Olyanok is akadnak, akik külföldön maradnak, és soha nem térnek vissza.

E csoport vándormunkásai minden balkáni országba eljárnak dolgozni: Romániába, Szerbiába, Bulgáriába, Konstantinápolyba, még Kis-Ázsiába és Egyiptomba is elmennek, sőt újabban Amerikába is. Nyáron nagyobb számban jelennek meg a falvakban, észrevehető, hogy lelki alkatuk, gondolkodásmódjuk azon országok lakosaiéhoz hasonló, ahol éltek. Sokan közülük ezen országok nemzeti érzelmeit is magukévá tették. Gyakran küldték gyerekeiket iskolába Szerbiába vagy Bulgáriába. Néhányan közülük a különböző balkáni államok propagandatörekvéseit észlelve, igyekeztek ezt kihasználni. Egy galičniki paraszt például jelentős összeget vett fel a szaloniki osztrák konzulátustól azon a címen, hogy a galičnikiakat katolikus hitre térítse. Ő nagyon lelkiismeretesen értesítette törzsbelieket a reá bízott misszióról, ám ebben ki is merült közvetítői szerepe. A „katolikus” gúnynévet kapta.

A mijakok számos foglalkozást űznek: boltosok, fogadósok, vállalkozók és törökmézárosok, vándormunkásokként és bányászokként dolgoznak az amerikai bányákban. A falvakban általában csak az öregek, a tíz év alatti gyerekek és a nők élnek abból a pénzből, melyet a vándormunkások küldenek. Miután a mindennapi házimunkát elvégezték, melyek nem valami nagyok, a nők a fennmaradt időt a saját és

az emberek ruháinak kidolgozásával és javításával töltik. Időről időre vándorszabók érkeznek, és ők fejezik be azt, amit a nők nem tudtak elvégezni.

Mégis, minden faluban van néhány család, melynek elég jószága is van. Ezek a családok, habár egy vagy több tagjuk vándormunkán van, állattenyésztéssel foglalkoznak és ebből élnek. György napja (*Đurđevdan*) után közösen indulnak legeltetésre, ideiglenes lakhelyet emelnek, sajtot és vaját készíteneik, gyapjút és birkát árulnak. A tél beállta előtt az Égei-tengerpartra ereszkednek le, itt legeltetik nyájaikat az általuk kibérelt legelőkön. Régebben az Adriai-tenger melletti, albániai Musakija vidékére mentek. A téli legelőkről visszajövet, akárcsak az aromunok, bevásároltak és lóháton hozták haza a háznál szükséges termékeket, így náluk is kifejlődött a kereskedelmi hajlam. Különösen Elbasanban vásároltak sót és olajat, hazahozták, majd Gostivarban és Tetovóban eladták. Sokan közülük tökéletesítették magukat ebben a kereskedelemben, de mindez megszűnt a létbizonytalanság miatt.

Találkoztam két-három hatvan éven felüli állattenyésztővel, akik sohasem voltak vándormunkán. Erőteljes, a hegyvidéki időjárás viszonyosságok következtében tapasztalt és a naptól cserzett emberek, határozottak és kitartóak, frissek és éles eszűek. Ez az igazi, ősi mijak típus.

Az élet a mijakoknál így alakult:

A XIX. sz. közepéig az állattenyésztés fejlett volt, és minden ház elég jószágot tartott. Az állattenyésztés fokozatosan hanyatlott, és mára már szinte teljesen eltűnt az albán fosztogatás, a pásztorok gyilkolása és az egyre nagyobb bizonytalanság miatt. A fosztogatást főleg a Ljuma, a debari Malesija és az Ohridi-tó közötti vidék albánjai követték el. Ez a lakosság igen szegény, gyakran éhes és elvadult, a nyomor és a társadalmi fejletlenség kényszerítette őket a „rablógazdálkodás” üzésére. Ahogy az állattartás hanyatlott, úgy fejlődött a fuvarozás. Ez a foglalkozás ugyancsak bizonytalan volt, mert az albánok útját állták a kocsikaravánoknak és elrabolták árujukat, jószágaikat, pénzüket. A mijakoknak mindig voltak saját vándormunkásaik, és nem volt olyan mijak falu, mely ne foglalkozott volna vendégmunkával. Kiváltképp a XIX. sz. közepétől, más jövedelemforrás nem lévén, a vándormunkásság egyre jobban, a mostani méretekig bontakozott ki. Ennek következtében a mijakok foglalkozást váltottak: a készpénzt jobban el lehet rejtteni, mint a jószágot, és nem is kell mindig magukkal vinniük.

A mijak népviselet, főleg a nőké, igen jellegzetes. Legérdekesebb a férfi népviselet azon darabja, mely a vidékről egész Macedóniában itt-ott elterjedt, a *ćepare* vagy *ćepe*, ez a fekete posztóból készült felsőruha, mely főleg a vállakat és hátat fedi, és amely a pelerinre hasonlít. Néhány faluban *zobončenak* hívják. A mijak sapka a montenegróihoz hasonlít és *čulafčenek* nevezik. A ruházat többi része olyan, mint Macedónia többi területén, csak itt goromba, fekete posztóból készül. A debari vidéken, mely a mijak vidékkel határos, a *ćepa* rojtos és megvásárolható, mivel itt a bitolai szabók készítik őket.

Míg a férfiak ruháinak a színe általában fekete, a nők és a gyerekek a ruháinak és a rajtuk levő hímzéseknek a színe piros, még hozzá meggypiros vagy bíborpiros, tehát egy visszafogott piros. Ez sajátosan mijak szín. A Balkán-félsziget egyetlen népviseletében sem olyan szembeötlő, mint a mijakban. A szép nyári napon, amikor mindenki kimegy a házból, különösen meglepő ez a piros szín, amely annyira elüt a talaj szürkeségétől, a kőházak és lemeztetők színétől. Különösen Galičnikban jóleső

érzés ránézni az apró, de egészséges és pirospozsgás gyerekekre, akik meggypiros színű ruhákat: *čakširt* (nadrágot), *zobončet* (zubbonyt) és *dolamát* (hosszú, térd alatt végződő felsőkabátot) viselnek.

A női viselet minden darabja ugyanilyen visszafogott piros színű. Különösen jellegzetesek az ing hímzései: az egész ingujj kivételesen szépen ki van hímözve áttört, lyukacsos mintákkal, ugyanúgy a mellrész és a gallér is. Ezek a hímzések aprólékosak és hosszan tartó munkát igényelnek. Különösen gazdagon hímözött a *tnoka*, a menyasszonyi ing, melyet az esküvő után csak ünnepi alkalmakkor és ünnepnapokon viselnek, ezután pedig félreteszik, és a leánygyermeknek adják át esküvője alkalmával.

Ugyanúgy, mint a *tnoka*, igen jellegzetes a *darpane* régebbi formája, ami egy nagy, fejen hordott gyapjúkendő. Egy, a közepén levő négyzetet kivéve az egész *darpnét* meggyzínű hímözéssel díszítik. Az újabb *darpnék*on fokozatosan növekszik a négyzet (fehér mező) közepén, míg a hímözött szegélyek egyre keskenyebbek.

Igen érdekes a *fátyol* is, melyet itt *sokaj*nak hívnak. A fejen hordják és a hátán át ereszkedik lefelé. Meggyzínű, durva anyagból készül, piros rojtokkal az alján, gyakran fehér és csillogó üvegyöngyökkel (*đinđuvákkal*) díszítik. *Sokajt* csak menyecskek és fiatalasszonyok hordanak, és ők is csak az első három évben. Ez a ruhanemű nem kifejezetten mijak ruhanemű, mert régebben egész Nyugat-Macedóniában viselték, és itt néhány idősebb asszony meg is őrizte. Leginkább a *mijakok*nál és a *golobrdanok*nál (Golo Brdo lakosai) maradt fenn a mai napig.

Meggyzínűek a harisnyák és az övek is. A mijak nők övei rövidebbek és tetsze-tősebbek, mint Nyugat-Macedónia más tájain.

A felsőruha, a *klašenik* vagy *zubun* fehér gyapjúból készült, piros díszekkel és hímözésekkel borított.

Általánosságban, ilyen népviselet nincs a Balkán-félsziget egyetlen területén sem. Ez jellegzetesen mijak népviselet, melyet akkor is megőriznek, ha elköltöznek máshová, mint ahogy ez a Bitola melletti Smiljevóba vagy Kruševóba költözőkkel is történt.

Akárcsak a vándormunkás életvitel, a viselet is utal a pásztor aromunokkal fennálló kapcsolatokra. Még az egyes ruhadarabok elnevezései is, mint a *darpane* vagy a *sokaj*, aromun eredetűek.

Ugyanilyen jellegzetesség a mijak fafaragás. Motívumaik eredetéről és a fafaragványok művészi értékéről előzetes vizsgálat, tanulmányozás nélkül nem lehet beszélni. Ismert tény azonban, hogy a délszlávok közül senki sem hagyott hátra annyi alkotást, mint a mijakok. Sok házban faragott székek, padtámlák, szobai mennyezetek díszlenek. Osoj faluban még ma is található fafaragó, Lazaropolje faluban pedig templomi képeket készítő ikonfestők élnek. A Sveti Jovan Bigorski kolostor hatalmas ikonosztáza, mely 110-120 éve készült, két osoji mester munkája. Néhány fafaragó igen szép díszítőelemeket alkotott, egyébként főleg vallástörténeti képekből merítettek. Feltűnt nekem Sanzovini koszorúja, mely olasz eredetű. Mijak mesterek készítették a szkopjei Szent Megváltó templomának (crkva svetog Spasa) fafaragásait is. Nyugat-Macedónia más templomaiban is találkozhatunk kisebb vagy nagyobb művészi értéket képviselő faragásaikkal. Ezzel a munkával a mijakok vidékükön kívül is foglalkoztak: a Morava menti Szerbia templomaiban is vannak munkáik. Fafaragványaik eszembe juttatták azokat az alkotásokat, melyek a Kárpátok házaiban és templomaiban láthatók.

Minden mester autodidaktának tekinthető, művészetüket egymástól tanulták el. Mint ahogy ez Sanzovini koszorújának példáján is látható, ők vándormunkájuk során jó megfigyelőnek és tanulónak bizonyultak.

A mijakok között, akárcsak a mavrovói csoportnál, egyetlen mongoloid típusra sem lettem figyelmes. Vannak köztük sötét bőrű, igen fekete emberek is, különösen Galičnikban és Lazaropoljében. Mégis a barnák vannak többen, viszont helyenként, például Tresončeban, teljesen szőke típus is látható.

Termetük közepes, sőt alacsony, nagyon ritkák a magas, testes emberek. A nők általában nagyobbak és teltebbek a férfiaknál, és nem ritka eset, hogy az asszony nagyobb és magasabb az embernél.

A mijakok csak egymás között nősülnek és mennek férjhez. Egyetlen, a szomszédságukban élő (Kopač, Kičevo) brsjakkal kötött házasságról sem tudni. Közönséges, vad és minden ízlést nélkülöző embereknek tartják őket, és szinte lenézően mondják rájuk és tulajdonságaikra: *brsjačište* (brsjakság). A mijakok minden szomszédjuknál többre tartják magukat, így a debari zsupa parasztjaitól, a *debari-poljeiaktól*, de különösen a Drin túloldalán élő *Golo Brdo*-iaktól. Ez utóbbiakat megvetően *ulufok*nak, vagy *keckarinak*, *kozarinak* (kecskéseknek) hívják, és azt tartják róluk, hogy közönséges és vad szokásaik vannak.

Nekem úgy tűnik, hogy a központi típus egyetlen más csoportjában sincs ennyi büszkeség és függetlenségi törekvés, mint a mijakoknál. Büszkék nevükre és van bennük valamilyen sajátságos, különös és független vonás. Jámborak, csendesek, kinézésükben szerények, elég eszes embert adtak, akiket találékonyosságuk és jártasságuk képessé tett arra, hogy megvédjék törzsük érdekeit, és bölcsen vezessék őket. Voltak azonban heves típusaik is, sajátos természettel, akik némiképp a dinári típusra emlékeztetnek. Még ma is emlékeznek a Bituša falubeli Jovan Oputára, aki még a törökökben is félelmet tudott kelteni, úgyhogy azok felállva köszöntötték őt, mikor lován elhaladt előttük. Gazdag állattenyésztő volt, több mint 2000 birka tulajdonosa. A keresztény hit védelme érdekében feláldozta minden vagyonát. Néhány mijak faluban az iszlám hitre tértek ebben az időben, de pusztán tekintélyével sikerült a kereszténységhez visszatéríteni három iszlám hitre tért házat Galičnikben, egyet Melničaniban, és ahogy mesélik, még sokat Tresončeban. 1840-ben hunyt el.

Főleg mijak alkotásnak tekinthetjük az általam már többször emlegetett Sveti Jovan Bigorski kolostort. A mijakok újjították fel és tartották fenn. Egy, a kolostorban őrzött leírás szerint 1020-ban alapították, majd a törökök ideje alatt elhagyták és romba döntötték. Csak 1743-ban Hariton archimandrita (kolostorfőnök) vezetésével újjították fel a mijakok. 1796-ban pedig azt a templomot emelték, mely ma is áll. Miloš Obrenović fejedelem ajándékozta számára az első harangot 1837-ben, a másik kettőt pedig 1850-ben a Karađorđevićék. E kolostor legismertebb szerzetesei is mijakok voltak. Az istentiszteletet itt mindig szláv nyelven folyt, már az exarchátus megalapítása előtt is. E kolostornak köszönhetően maradt fenn a szláv nyelvű istentisztelet az albánul beszélő Mala Reka-i keresztényeknél. Minden falunak van egy temploma, melyet a parasztok rendszeresen látogatnak, néhány faluban két templom is található. Vallásosságuk a görög–aromun vallásosságra hasonlít.

Ha az etnikai térképre tekintünk, megállapítható, hogy ez a vidék az, ahol a pravoszláv szerbek nyugat felé legtávolabb fennmaradtak. Az albánok mélyen északra

a Fekete-Drin völgyében Ljumán át Metohijába hatoltak be, délen pedig egészen az Ohridi-tóig. A kolostor környékén a keresztény lakosság még a Drinen túl is fennmaradt. Mindez a mijakok és a kolostor fontos szerepét bizonyítja az albánok keletre való terjeszkedésének megakadályozásában.

A mijakok igen intelligensek és értelmesek. Nem akadtam egyetlen butára és korlátoltra sem. Vidámak, éles eszűek, felfogásuk gyors, jól tudnak uralkodni magukon és érzelmeiken. E tulajdonságaik nem vándormunkás életmódjuk következménye. Maga az a tény is, hogy legjobban vándormunkás foglalkozásokban találják fel magukat, jelentős szellemi képességeiknek bizonyítéka. Sikerült meggazdagodniuk és nagy tekintélyre szert tenniük, különösen azoknak a galičnikiaknak, akik a balkáni országokban próbáltak szerencsét. Értelmi képességeiknek azonban még biztosabb jele az, hogy gyerekeik is igen értelmesek és éles eszűek. Azok a tanítók, akik a központi típus különböző területein jártak, egybehangzóan állítják, hogy nem találkoztak intelligensebb gyerekekkel. Az a néhány idős állattartó személy is, aki nem utazott sehova, meglepett józan gondolkodásával és éles felfogásával. Megismertem néhány, a szőkék csoportjához tartozó Tresonče falubeli családot, akiknél igen fejlett volt az érzelmiség és a gondolkodási hajlam. Náluk az értelem nem az „üzlet” és a kereset felé irányul. A jó ízlés és a művészi hajlam, melyeket már említettünk, annak bizonyítéka, hogy a mijakok minden őket ért nehézség ellenére sem merültek el a központi típus „üzleteiben”. Szabadabbak és nyitottabbak a központi típus bármely más csoportjánál. Ezen kívül előzékenyek és vendégszeretők. Pszichikai szempontból a dinári típushoz állnak legközelebb.

Mint ahogy láthattuk, a mijak vidék a Vlahinica és a Drin szoros között a Balkán-félsziget legzártabb területe. A közelmúltig a lovas ösvényeken kívül nem létezett semmilyen út Gostivar felé, a Radika mentén és Struga felé sem. A Struga felé vezető utat az ifjútörökök kezdték építeni, a másik kettőt pedig a szerbek a felszabadulás (1912) után. Mivel ennek a vidéknek nem voltak összeköttetései a moravai–vardári úttal, nem vett részt azokban a tömeges migrációkban, melyek még Pologot is elérték. Ugyanígy a megközelíthetetlen és áthatolhatatlan Albánia gátolta a területek összeköttetését az Adriai-tengerrel. A központi típus minden lakosa közül a mijakok voltak legkevésbé kiteve a nyelv kései fejlődésének, a ruházkodás, az életmód és szokások változásának, amely a moravai–vardári variánst erősen érintette, és mely változásokat eredményezett a dinári típusnál is.

Itt jellemzően megmaradt az ősi balkáni lakosság és minden, ami a régi múltra emlékeztet.

Radikában fennmaradt a régi, nomád állattartási mód, melyet a délszlávok valószínűleg az aromunoktól örököltek. Ruházatuk igen ősi szláv és aromun mintákkal díszített, kétségtelenül ez a legrégebbi délszláv viselet. Nyelvük szintén igen archaikus. Tompa hangzóik vannak. Az ószláv *jus* szót különbözőképp ejtik e-vel, a-val, o-val (reka, raka, roka = ruha, kéz). A toldalékok és bizonyos szószerkezetek alkalmazása (imam čujeno, imam videno = van hallottam, van látottam) idegen, valószínűleg a román vagy aromun nyelv hatásáról tanúskodik.

Mindezen archaikus jellegzetesség mellett azonban új hatások is észlelhetők, melyek a vándormunka következményei és különösen a férfiakon, de egyre inkább a nőknél és gyerekeken is észrevehetőek.

A mijak ház és az életvitel több kényelemről tanúskodik, mint a központi típus más parasztjainál. Házaikban több korszerű, fejlettebb életre utaló használati tárgy van.

A vándormunka, amely az individualizmust fejlesztette, a zadruga intézményét semmisítette meg. A központi típus minden vidéke közül itt van a legkevesebb házközösség. Csak néhány, állattartással foglalkozó családnál maradt fenn ez az intézmény.

Az emberek gondolkodásmódja attól függően változott, hogy hol végezték a vándormunkát. Ez tapasztalható a nyelvvel is. Az iskola, majd a felszabadulás után a katonai szolgálat és a keveredés tette lehetővé, hogy sok gyerek és fiatalember (legény) a šumadijai nyelvet beszéli, megtartva saját régi akcentusát.

A történelmi tudatot tekintve, náluk csak nyomokban található meg a régi szerb múlt emlékei. Az idősebb emberek tudnak ugyan a kosovói csatáról és Lazar cárról, a slavákról, és még éneklik a csatát és a hősi időket dicsőítő dalokat. Azonban, az erős bolgár propaganda hatására ma már ritkábban éneklik őket, mint korábban. A mijakok nagyon sokat tudnak Kraljević Markóról, és azt tartják róla, hogy „Legen-grad”-i születésű. A torbešek lakta Prisojnica falu felett található meg Legen-grad város romjai. A mijakok azt mesélik, hogy innen indult Damjan vajda a kosovói ütközetbe. Dalaik szólnak a Sveta Goraban (Athosz-hegy) épült szerb kolostor, Hilendar építéséről is.

Minden családnak van védszentünnepe.

A mijak szellemi élet központja a Sveti Jovan Bigorski kolostor. Minden, ami itt található, nemzetiségi tekintetben a szerb történelemhez kötődik. Itt található az az igen régi emlékirat, különösen szépen írt munka pergamenen, mely kidolgozásáról ismert, amiben e kolostor története olvasható. Ebben csak szerb uralkodókról és szerb érsekekről tesznek említést a Nemanjićok ágáig. Ugyanígy, a kolostor külső falain található freskókon csak a kosovói csatáig uralkodó szerb fejedelmek vannak ábrázolva. Ezeket a képeket egy lazaropoljei paraszt ikonfestő készítette. Ezek mellett a kolostor, valamint a mijakok történelme is bizonyítja, hogy a mijakok mindig önállóságra törekedtek. Az istentiszteleteken ellenezték a görög liturgikus nyelv használatát. Mikor a bolgár exarchátus igyekezett felettük is kiterjeszteni hatáskörét, a kolostor szerzeteseinek sikerült teljes függetlenségüket megtartani az új egyház irányában és megőrizni minden, a kolostorban található régiséget.

A mijakok történelmi tudatában és hagyományaiban nincs semmi, ami bolgár. Különösen meglepő, hogy a bolgár propaganda, amely régebbi és erősebb a szerb-nél, a bolgár történelemből semmit sem tudott meggyökereztetni sem iskoláin, sem papságukon keresztül. Az a benyomásom, hogy a bolgár exarchátus erre a vidékre túlnyomórészt iskolázatlan embereket küldött, akiknek az egész iskolai és vallási propaganda csak pénzszerzési lehetőség volt, tehát számukra ez is valami vándormunkává vált.

Míg Mala Reka vidékén ritkán találkozunk mohamedánokkal, Radikában sokkal többen vannak. Csúfnéven *torbešinak* hívják őket. Földrajzi tekintetben ők annak az övezetnek a folytatása, melyet az albán nyelvű pravoszláv lakosság foglal el. E mohamedánok legnagyobb települései: Žrnonica, Boletin, Viduša, Prisojnica, Hadžinovce, Skudrinje és Donje Kosovrasti. Vannak vegyes lakosságú falvak is, ahol

a mohamedán lakosság pravoszláv mijakokkal keveredett. Ezek: Trebište, Radostuš, Velebrdo, Janča és Mogorče.

Úgy tűnik, hogy a torbešek ugyanabban az időben tértek iszlám hitre, mint a Šar-hegységben élő goranok. Mindenki tudja, hogy keresztények voltak, és nekem ezt maga a žrnonicai hodzsa mesélte. Az utolsó pravoszláv mijakok, akik néhány torbeš faluban éltek, iszlám hitre tértek vagy elköltöztek 1863 után, mivel addig az időpontig szerb nevű, pravoszláv lakosságot emlegetnek Prisojnicában, Žrnonicában, Štirovicában és Dubovóban, ott, ahol most egyetlen keresztény sem él. Žrnonicában a mai napig is egy területet Popovska mahalának, papnegyednek hívnak. Ezeknek az iszlám hitre tért embereknek a mentalitása igen meglepő: asszonyaik és gyerekeik még mindig a Bigorski kolostorba járnak, és itt remélnék gyógyulást. Felfogásuk szerint csak keresztény szent ember tud egy mohamedán beteget kigyógyítani.

A szerb típus van többségben, úgyhogy szinte lehetetlen megkülönböztetni az iszlámhitűeket a pravoszláv mijakoktól. Az asszonyok és gyerekek csak szerbül beszélnek, a férfiak ezenkívül még törökül és albánul is. Albánul a velük való érintkezés alkalmával tanultak meg, törökül pedig vándormunkásként Szalonikiben, Széreszben, Dramában és Isztambulban.

Vándormunkájuk során a torbešek különféle munkát végeztek, de leginkább boltosok voltak. Mivel csak apró üzletekkel foglalkoznak, nem tesznek szert olyan gazdagságra, mint a pravoszlávok Galičnikből, Lazaropoljéból és más falvakból. Akárcsak a pravoszláv mijakok, a torbešek is sokat szenvedtek a Korab és Desat túlsó partján élő albánok miatt. Žrnonice kivételével az albánok az egész vidéket fosztogatták és végigrabolták. A török uralom alatt Žrnonicában székel a *kajmakan* (török helytartó), és csendőrség meg bizonyos számú katonaság is itt állomásozott.

A torbešek, mint a hitehagyottak általában, igen hűségesek a mohamedán valláshoz. Nincs meg bennük a boszniai mohamedánok büszkesége, mert köztük mohamedán nemesség sincs.

A torbeš falvak zárt típusúak, és ilyen Žrnonica városka is. A törökös elrendezésű és formájú kétemeletes házak vannak többségben.

A mijakok származására utaló adataimat megfigyelés útján szereztem utazásaim során¹⁹⁵. Minden természeti jellegzetességet figyelembe véve ez csakis aromun állattenyésztők vidéke lehetett. Valószínűleg ők itt éltek a középkor elején, és kétségtelen, hogy a későbbi idők folyamán is ide telepedtek. A nyarakat a legelőkön töltötték, télen pedig a Balkán-félsziget déli részére, az Égei- vagy az Adriai-tenger mellékre ereszkedtek. A galičnikiak szájhagyománya szerint falujukat a Szaloniki melletti Galika mellől érkező aromun pásztorok alapították. Rosoka falu legrégebb lakói azok a vlachok, akik Albániából érkeztek. Mint már láttuk, Lazaropoljében él a rosokai származású Drakuli nagycsalád, akik 120 évvel ezelőtt költöztek ebbe a faluba. Majdnem mindegyikük barna bőrű, szinte fekete. Galičnikban élnek a Cincareviček. A mijakok között, különösen Galičnikban a legtöbb ember barna bőrű, sugárzó tekintetű, nagyon emlékeztet a cincár típusokra. A legrégebb galičniki

¹⁹⁵ 1925-ben *A lakosság eredete és települései* című könyv 20. kötetében (Srpski Etnografski Zbornik XXXV.

könyv) jelent meg Toma Smiljanić munkája, *A mijakok, Gornja Reka és Mavrovo Polje*, melyben vizsgálatainak eredményeit jelenteti meg a mijakok eredetéről. Smiljanić munkájában azonban nem vette figyelembe Cvijić kutatásait, melyek külön figyelmet érdemelének.

család a Puljevci nevű, egyike azoknak, akik Galikról költöztek ide. Mindazt, amit az előzőkben a népviseletről és annak egyes részeinek elnevezéséről, az életmódról, a település típusáról elmondtunk, az aromunokra emlékeztet.

Ezek az aromunok valamilyen régi szláv lakossággal olvadtak össze. A legrégebb falvak, mint például Tresonče, típusukat és kinézésüket tekintve tiszta szláv falvak. A topográfiai elnevezések nagy többségben szlávok (Bistra, Jama, Tonivoda, Jastrebac, Srbinovica, Kamenica, Zla Strana stb.). Ezek olyan névalakok, melyekben semmi archaizmus nincs.

Az ősi szláv alapot tovább erősítette az Albániából idetelepedett nagyszámú szláv. Ez valószínűleg középkori szerb lakosság, amely az egyre nehezebb életkörülmények miatt elhagyta Albániát és kelet felé húzódott. Lazaropoljában él a Kokaleviček nagy családja, akik 150-170 évvel ezelőtt Mat területéről, Macukala faluból telepedtek ide. Azok, akik Macukala faluban maradtak, elalbánosodtak és az iszlám hitre tértek, Kokajoknak hívják őket, és 45 puskásuk, fegyveresük van. A közelmúltig az iszlámhitű Kokajok és a pravoszlávnak megmaradt lazaropoljei Kokaleviček szívélyes kapcsolatokat tartottak fenn, eljártak egymáshoz ünnepnapokon és lakodalmakba. Az egymás közti kölcsönösség akkora volt közöttük, hogy a vérbosszú esetén közösen fizettek vérükkel, a sértést vagy a gyilkosságot közösen bosszulták meg. Érdekes, hogy a mai Kokaleviček dédanyját Debarba Karađorđe felkelése idején mint rablányt hurcolták ide az észak-szerbiai Paraćin vidékéről. A Kokaleviček dédapja egy bégnél látta meg és vette feleségül.

Lazaropoljában élnek a *džungulovcik* vagy *hadžijevcik*, akik Bulčiz vidékéről a Fekete-Drin (a Zvezda [Bat-Zeze] folyó forrásvidékéről) túlsó partjáról érkeztek. Azok akik Bulčizben maradtak, iszlám hitre tértek és elalbánosodtak. Egy szerb tanító – aki 1914–1915-ben községi jegyző volt a településen – elmondása szerint e vidék lakosai tudják magukról, hogy szerbek voltak és elég sok keresztény szokást megőriztek. Még templomromok is találhatóak ott. A pravoszlávokhoz hasonlóan Nagyboldogasszonykor (Velika Gospa) böjtölnek, nem pedig ramadán idején, mint a törökök. Halottaikat is keresztény szokások szerint temetik, mellen keresztbefont karral és lábbal kelet felé fordítva, nem pedig mint a muzulmánok dél felé fordított lábbal és a test mellett nyugvó karokkal.

Galičnikben él a szerb Duruzovci család, amelyik 180 évvel ezelőtt Durrëshből (törökül Duruz) vagy annak vidékéről költözött ide. Van itt úgyszintén szerb letelepült Čermenika vidékéről, amely a Shkumbi vízgyűjtő területének környéke, Elbasantól 30 km-re északkeletre.

A mijakok között tehát sok Albániából érkezett szerb telepes él, akikre más vidékeken is rábukkanunk. Az elalbánosodás és eliszlamosodás folyamata elől ők részben elhagyták Albániát és a félsziget belseje felé húzódtak vissza. A mijakok, akik most meghatározott típust képeznek, általában jelentősen különböznek az őket körülvevő szláv lakosság többi típusától, egy különleges ötvözetet képezve az összsláv, a Fekete-Drin túlsó partjáról idetelepült szerb és az aromun lakosság között.

Az összeolvadás a következőképpen történhetett:

A régmúltban ez a vidék aromun állattenyésztőkkel benépesült terület volt, akik időszakos nyári szállásokon laktak. A középkorban hatoltak be ide a szlávok, keveredtek ezekkel az őslakosokkal. Minden valószínűség szerint saját falvakat alapítottak. E keveredés és érintkezés eredményeképp az aromunok elszlávosodása következett be.

A szlávok eltanulták az aromunoktól az állattenyésztők vándoréletét, átvették falvaik típusait, a vándormunkára való hajlamot, ugyanúgy a női népviselet egyes részeit. Később újabb kölcsönhatásra is sor került: Albániából újabb telepések érkeztek. Más oldalról azonban az Albániából érkezett szerbeknek köszönhetően a szláv elem is megerősödött az utóbbi két-három évszázadban.

Úgy tűnik, a mijakok kivándorlása nem régebbi egy évszázadosnál, csak akkor jelentkezett, mikor az állattenyésztés kezdett hanyatlani, és amikor arra kényszerültek, hogy új foglalkozás után nézzenek. Ez a kivándorlás egy időre esik egyes mijak falvak eltűnésével, mint amilyen Orehova a Sveti Jovan Bigorski kolostor mellett, Staro Selo Sušice mellett, Glavino Selo nem messze Lazaropoljétől és Lopušnik Tresonče felett. Glavino Seloból és Lopušnikból néhányan Lazaropoljéba költöztek be. Vannak olyan elvándoroltak, akik a közvetlen közeli Kopačiban levő Ehlovac faluba mentek. Legtöbbjük azonban messzebbre vándorolt, Bitola és Prilep környékére. Ilyen tiszta mijak népességű a Smiljevo nevű nagy település Gopeštól nem messze, Bitola mellett. Lakosságát említett elhagyott falvak és még Rosaka falu lakosai képezik. Smiljevo ugyanabba a típusba tartozik, mint a szomszédos aromun falvak. Mijak népviseletüket főleg a nők őrizték meg. Kruševóban is elég sok betelepült található, akik aromunokkal keveredtek, velük könnyen kötnek barátságot, rokonságot, és házasodás útján keverednek. Mijak telepéseket találhatunk Slepče faluban is, Prileptől északra. Végezetül megtalálhatjuk képviselőiket a veleszi vidéken is, ahol Bogumil falu fölött a Babunac forrásánál megalapították Orese és Papradište falvakat. A mijak elvándoroltak falvai mindig magas területeken vannak, vagy magas hegyek lábainál, hogy állattartással foglalkozhassanak.

A Binačka-moravai csoport (Morava-wardári variáns)

Ez a lakosság a félsziget közepén található egyik legnagyobb vízgyűjtő területet foglalja el, a Felső- vagy Binačka-Morava vízgyűjtőjét.

Délkeleten és keleten a Binačka-Morava vízgyűjtője teljesen el van zárva a Skopska Crna Gora, Karadag óriási kristály hegytömbjeivel, ahonnan a Binačka-Morava ered. A hegyoldalakat számos völgy barázdálja, erdők fedik, ellentétben a Szkopje felőli túloldallal. Az északi oldalról a Binačka-Morava vízgyűjtőjét a Stolovi, a Lisica és a Goljak hegyek határolják, melyek elválasztják a vranjei vidéktől és Szerbia régi határaitól.

A vízgyűjtő három különböző részt ölel fel. Ezek:

A *Gornja Morava* (Felső-Morava), amely a Ferizović melletti Kamenoglavánál kezdődik és a Gnjilinetől keletre levő Prilepnica folyóig terjed. A Moravának ezt a szakaszát Vitine faluig Jezavának nevezik, innen délre pedig egyszerűen csak Moravának hívják.

A *Donja Morava* (Alsó-Morava) vagy *Izmornik* a Prilepnícától a Končul-szorosig terjed, ahol a Morava áttör Montenegró és Karpine nyúlványai között és Bujanovacnál kitör a Morava-wardári-völgybe, amelyen vasútvonal halad át.

A *Kriva Reka* vízgyűjtője Izmorniktól északnyugatra igen terjedelmes, és a Novo Brdó-i Velika Planina és a már említett vranjei vidék határáig terjed. Nagy részét erdő és cserjés borítja.

Ezeknek értelmében a Binačka-moravai lakosság is három csoportra osztható, a csoportok megfelelnek a megjelölt földrajzi egységeknek: *moravaiaik* (Felső-Morava lakossága), *izmornikiek* és *krivorekaiak*.

Akárcsak Kosovo, ez a vidék is nagy gazdagságáról ismert. Itt található Novo Brdo gazdag bányavidéke, olyan bányákkal, melyeket különösen a középkorban aknáztak ki rendszeresen. Más bányák a Kriva Reka és a Prilepnica folyók felső folyásánál találhatók. Ilyen sokoldalú megélhetési lehetőség mellett ez a lakosság, akárcsak a kosovói, nem kényszerült arra, hogy vándormunkára induljon.

Mivel a vidék a nagy utaktól távol esik, ennek a vízgyűjtőnek sok magányos és rejtett szöglete van a mély völgyekben. Ebben eltér Kosovótól, melyet tágas, nyitott és szinte csupasz oldalak határolnak.

A Binačka-Morava vidékének kevés és igen rossz közlekedési útvonala van. Mivel mindent lóháton szállítottak, előbb csak kocsutak léteztek, melyek a vidéket Kosovóval és Prištinával kötötték össze, vagy a Končulji-szoroson és Karpinán át Vranjéval és Bujanovaccal. Egy utacska a Kačaniki-szoros felé is vezetett. Később néhol jobb, néhol rosszabb vasúti vágányok is épültek, egy Ferizović – Kosovón található vasútállomás –, a másik pedig Bujanovac felé, mely a Končulji-szoroson áthaladva a moravai–vardári vasúthoz kapcsolódott.

Ebben a zárt és igen gazdag medencében jelentős központ – Gnjilane – fejlődött ki, az itteni életvitel pedig némileg eltért a kosovóitól és moravaitól, valamint attól, amely Bujanovacra és Vranjéra volt jellemző.

A vidékhez tartozónak tekinthetjük az egyik legszebb kis völgyet, a Gračanica folyó völgyét, mely Kosovo felé lejt. Itt áll az ugyanezt a nevet viselő kolostor is. Badovci falunál és Novo Selónál a völgy szerpentinkő, pala, törmelékeny kőzet, homok és mészkő közé ékelődik. A Labjannál levő vízvásztó szintén szerpentinköves.

Bár oldalai meredek és a völgy helyenként igen keskeny, mindenhol sík talajú. Itt kanyarog az igen tiszta vizű Gračanica, melynek jól termő és jól megmunkált part menti földjei mellett elég sok vízimalom áll. Mramortól kezdve zöld mezők terülnek el. A folyó partjait Labljanig cserjések és erdők borítják, majd ettől kezdve a folyó jobb partján a szerpentinköves talaj csupasz, terméktelen. A Gračanica völgyében több helyen, de különösen Slivov falu közelében nagy salakhalomok találhatók, melyek a középkori és későbbi ércbányák létéről tanúskodnak.

A völgy igen sűrűn lakott, és sok falu található itt (Laplje Selo, Gračanica, Badovce, Novo Selo, Mramor, Slivova, Dragovac, Labljan).

A völgy északi részének falvaiban élő lakosság a moravai lakossághoz sorolható és ők túlnyomórészt állattartással foglalkoznak, míg a völgy déli részében élők a kosovói lakossághoz tartoznak, és földműveléssel foglalkoznak. Itt ugyanaz a jelenség következett be, mint a dinári típusú *eronál*. Ahogy az *ero* lakosság átkelt a hegyen és a kosovói Lab völgyébe ereszkedett le, úgy itt a moravai lakosság kelt át a Morava és Kosovo közötti vízvásztón és a kosovói vízgyűjtőhöz érkezett.

A kosovói lakosság szállásterületéhez két falu is tartozik a Gračanica felett: Badovci és Novo Selo. Ezek kis, földműveléssel foglalkozó falvak, zárt típusúak, apró vályogházakkal, melyek szalmával vagy cseréppel vannak fedve. Felettük, az irtásföld talaján Mramor albán falu áll, melynek lakossága állattartással és fakitermeléssel foglalkozik, még magasabban pedig, a termővé tett talajon Androvci falu

található katolikus albán lakossággal, amely főleg állattartó. Mindkét említett falu a szórványtelepülések csoportjába sorolható. Az irtásokon nagy, többnyire kétszintes házak állnak, ezek öblös cseréppel fedettek, elég sok melléképület van körülöttük. 1912-ig Mramor volt a fosztogatók és rablók központja. Lakossága szomszédjaik földjeinek fosztogatásából gazdagodott meg, valamint abból, hogy egyedül ők használták a környező tágas legelőket és erdőket. Mramorban mindig volt a török hatalom ellen lázadó ember. Náluk letek menedéket a török időkben a kosovói lázadók is. Maga Jašar pasa, Kosovo egyik leghatalmasabb embere is itt húzódott meg, mikor a szultánnal összetűzésbe került. Mintegy 150 évvel ezelőtt ez szerb falu volt moravai eredetű lakossággal, de fokozatosan kiszorították őket a helyükre beköltöző, Kosovóból származó drenicai és metohijai albánok. Ennek értelmében a korábbi határ a moravai és kosovói lakosság között Novo Selo és Mramor között húzódott. Most az albánok miatt, akik a két szerb csoport közé ékelődtek, a moravai lakosság Slivov falunál kezdődik, Dragovacnál és Labljannál folytatódik (ez utóbbi albán falu néhány szerb családdal).

A határövezetet átlépve, rögtön szembetűnik a női népviselet sajátossága. Eltűnik a kosovói hímzés és a gazdag, drága népviselet, és nagyon egyszerű, díszítés nélküli viselet jelenik meg. Ez a hímzett népviselet egyértelmű határa, mert kelet felé tovább haladva már nem található ilyen, dél felé pedig csak a kumanovói vidéken jelentkezik ismét a hímzés.

Az ingjük felett, mely hímzés nélküli, a nők szövött kötényt, az ún. *bojča* vagy *pregača* viseletdarabot hordják, amely csak a test első és alsó részét fedi. A derék körül igen egyszerű szövött öv van. Felül, az ing fölött fekete posztóból készült rövid, csak könyékig érő ujjú *dolaktica* (könyékig érő) van, mely sokban emlékeztet a mijak, csak könyékig érő *gunče* ruhadarabra. A fejet általában szürkészöld vagy zöldes színű, vásárolt kendő fedi. A lányok és menyecskék ünnepek alkalmával elég ízléstelenül öltözködnek, a dolaktica helyett vásárolt mellényt vesznek fel, a derekukra pedig újezüsttel (alpakkával) szövött övet kötnek, melyet ezüstpénzzel díszítenek. A fejet, a nyakat és a karokat üveggyöngyosorokkal díszítik. A gazdagabb menyecskék úgynevezett *venčani tepelukot* hordanak. Ez olyan, mint egy pénzből készült sapka, ahol sárga alapról pénzermék sora függ, elöl pedig hosszú hajfonatok lógnak le. Elöl magas dísztoll áll. A menyecske ezt a fejdíszet általában szülésig hordja, de legtovább három évig. Csak a tehetősebbeknek van saját esküvői tepelukja, a többieknek pedig egy közös tepelukjuk van, ugyanis a családok összefognak és megveszik ezt a sapkát, melyet azután férjhez menési sorrendben hordanak a menyasszonyok.

A női népviselet legjellegzetesebb darabja a *nakit* vagy *rep*. Ez egy leggyakrabban fél méter hosszú ruhadarab, melyet az öv hátuljához kötöznek és a kosovói *bojčának* vagy a tetovói *skutniknak* felel meg. Csupa rojtból áll, melyek egymás alatt 3-4 sorban helyezkednek el. Finom gyapjúból készülnek, melyet fonnak és sodornak, úgy, hogy az nagyon finom zsinórra hasonlítson. A nakitot minden nő hordja, a legidősebb, a legszegényebb és a leggazdagabb is. A Balkán-félsziget más vidékén nem található ilyen ruhadarab.

A *krapa*, melyet két keskeny anyagdarab alkot, más vidékek fátylaihoz hasonlít. Mindig fekete színű, rojtok és díszek nélkül.

Tehát a moravai női népviselet a kosovóihoz viszonyítva elég egyszerű és ízléstelen. A moravai nők azt mondják, hogy télen is el vannak foglalva az állatok ellátásával,

így nem tudnak – mint a dologtalan kosovói nők, akik földműveléssel foglalkoznak – egész télen a hímzés fölött görnyedni.

Mivel a moravai nők nem hoznak magukkal értékes és gazdag ruházatot hozományul, a kosovóiak nem is veszik el őket feleségül. Ellenkezőleg, a moravaiak szívesen vesznek el kosovói nőket feleségül, akik az új környezetükben is viselik szép népviseletüket, amely utána lányaikra hagyományozódik.

A Binačka-Morava környéki sík területek talaja, akárcsak az alacsony dombok teraszos földje, tavi üledékrétegekből tevődik össze – homokból és agyagból –, melyek földművelésre alkalmasak. Itt vannak a fontosabb szerb falvak, melyek főleg földművelő területek és többségükben jobbágyfalvak. Az oldalirányú völgyekben, különösen a Montenegró felőliekben sok az albán falu.

Egy Kosovón szinte ismeretlen kultúrnövény, – a kender – ebben a völgyben megterem. Az első moravai faluban már jelentkezik, és a Moravát követve egyre gyakrabban jelenik meg. Legtöbb Izmornikban van belőle. Ezt a vidéket kivéve egyre több van belőle a Morava mentén egészen Leskovacig. A kender igen jelentős paraszti termék és a kenderkúpok igen jellemzőek a Binačka-Morava sok falvára. A legfontosabb kenderpiacok Gnjlane és különösen Bujanovac.

A moravai vidéken több a gyümölcs, mint Kosovón, különösen azért, mert ez alacsonyabb és a széltől jobban védett terület.

Ez a gazdag medence, melyben nincs vasút és más közlekedési út vonal, kis helyhatóságokkal, melyeknek a török időkben semmilyen valós hatalmuk nem volt, mindig a bégek teljes fennhatósága alá tartozott. A bégek főleg Gnjlaneban éltek, de volt belőlük a falvakban is. Gyakran albán rablókkal voltak körülveve, akik semmilyen erőszaktól nem riadtak vissza. Így például a Džinićek családjából való bégek voltak Gnjlane valós urai. Az erőszak és a fejtelenség aránytalanul nagyobb volt, mint Kosovón, ahol a vasútnak köszönhetően itt-ott erősebb volt a török hatalom, különösen Prištinában és Mitrovicában.

Izmornikot kivéve, ahol a többségben élő szerb lakosság ellen tudott állni és kevesebbet szenvedett, a Morava más területein a török fennhatóság alatt nagy volt az erőszak. A bégek mellett a karadagi albánok is különös kegyetlenséggel kínozták a szerb lakosságot. Sok más erőszaktétel mellett, támadásaik gyakran a női tisztesség ellen irányultak. A nők elrablása és az iszlám rájuk erőltetése itt nagyobb méreteket öltött, mint Kosovón.

E vidék lakosai, legyenek ezek őslakosok vagy idetelepültek, gyakran álltak át az egyik bégtől a másikhoz, költöztek el egyik faluból a másikba, Felső-Moravából Izmornikba és fordítva, vagy mindkét előző vidékre Kriva Reka-ból. Ebből a szempontból Kosovo a moravaihoz képest igen állandósult lakossággal rendelkező vidék képét mutatja. A bizonytalanság és fosztogatás miatt sok moravai család költözködött és keresett magának „erősebb gazdát”, aki megvédte őket az albánok bántalmazásaitól. Igen gyakran a parasztok csak egy telet és nyarat maradtak egy bégnél, majd mint a sátoros vándorok, költözködtek tovább, kegyesebb és erősebb urat keresve maguknak, aki védelmezni tudta őket. Ilyen életmódot folytatva ezeknek a parasztoknak nem lehetett semmi szerzett magántulajdonuk. Egy, ma már tehetősebb pasjani paraszt mesélte nekem, hogy az ő nagyapja nyolcszor változtatta lakhelyét. Rajčić faluból (kumanovói vidék) indulva, hogy Pasjanban települjön le állandó jelleggel, útközben néhány béget és falvat is cserélt. Egy másik, a vranjei Vrtogoša faluból Izmornik

vidékére indulván a terület több falvában elidőzött, legtovább Ropotevóban, és onnan jött végül Pasjanba. Vannak olyan parasztok, akik kevesebbet mozogtak és ők több földre is szert tettek, de nem szűntek meg a bégek földjét is művelni, ha nem is a hozam, de a bégek által nyújtott védelem miatt. E költözködések következtében a lakosság nagyon összekeveredett és szinte kiegyenlítődtött, úgyhogy lényegesebb eltérés nincs is az egymástól legtávolabbra eső falvak emberei között sem.

Az őslakosok itt a lakosságnak valamivel több, mint a felét teszik ki. Hozzájuk alkalmazkodott az ideköltözött és kolonizált lakosság, magáévá téve népviseletüket és szokásaikat is. Ez az alkalmazkodás a még igen fiatal idetelepülteknél is észrevehető. Az idetelepültek közül legtöbben a moravai–vardári vidék más részéről érkeztek, többségük idős. Vannak jagodinaiak, nagyon sokan a vranjei Morava mentéről, a kumanovói környékről, a Skopska Crna Gora területéről, sőt még a Tetovói-katlanból is. Sokan vannak Nyugat-Macedónia egyes részeiből, különösen a prilepi környékről, Porečből, kevésbé a bitolai vidékről érkezett telepések is. Kevesebben, mint a moravai–vardári vidékről, de érkeztek telepések Kosovóról: Novo Brdo, Sirinić, Sredska, Drin mente és Metohija vidékéről. A šop telepések ritkábbak, és úgy tűnik, ezek is főleg a Kočan feletti hegyes vidékről érkeztek.

Bár sok az idetelepült, a beszélt nyelv teljesen kiegyenlítődtött. Minél inkább közeledünk Izornik felé, a beszélt nyelv annál közelebb áll az irodalmi nyelvhez. A moravai nyelvben igen kevés archaizmussal találkozhatunk. Az egész vidéken a kérdő mód az irodalmival ellentétes szórendet használják: itt-e van? (Az irodalmiban: itt van-e?). És a másik jellegzetes forma: fogom neki megmondani, fogom megtalálni (meg fogom mondani, meg fogom találni helyett).

Az erőszak és a nyomás hatására, különösen pedig a bizonytalanság következtében a moravai lakosság sokszor költözködött, főleg Kriva Reka felől. Az innen származó kitelepültekből sok van Kosovóban, Moravicában, sőt Kumanovo környékén, de legtöbben a régi határon átkelve Jablanicába és Veternicába mentek. A jablanicai kitelepültek legtöbbször Kriva Reka vidékéről valók. Általánosságban, de főleg az új területek felszabadulása után (1878), a lakosság a Dél-Morava mentén mozgott, és észak felé húzódtott a moravai Szerbiába.

Termetüket szemlélve a moravaiak igen hasonlóak a kosovóiakhoz, és nem vehető észre semmilyen különbség köztük, valamint a vranjei Morava mente és a szomszédos vidékek lakossága között. A barnák vannak többségben, de a Felső-Moravánál vannak fekete bőrűek is, ugyanúgy, mint az izorniki Ropotevo faluban. A szőkék ritkábbak a sötéteknél. A testfelépítésben nem sikerült semmi olyan vonást felfedeznem, amely az albán vérrel való keveredés következménye lenne, mivel ezek többsége is iszlám hitre tért és elalbánosodott szerb. Az a benyomás alakult ki, hogy az őslakosok itt ugyanazok, mint Kosovóban és a vranjei Morava mentén, és csak annak az igen különleges életmódnak hatására változtak meg, amely ebben a medencében fejlődött ki. A kosovóiakhoz képest a moravaiak úgy néznek ki, mint a keményebb kötésű hegyvidéki lakosok. Ők maguk is elismerik, hogy a kosovóiaknak jobb ízlésük van és kifinomultabbak. Majdnem minden moravainál, az izornikiakat kivéve, érezhető valamilyen levertség, amely annak az elnyomásnak és erőszaknak következménye, melynek ki voltak téve. A felszabadulás (1912) után azonban feleszméltek, élénkséget és érdeklődést mutatnak minden iránt, ami körülveszi őket. Minden szerb történelmi emléket megtartottak Kosovóról és Kraljević Markóról. Az idős emberek emlékeznek

rá, hogy guzlica kíséretében népdalokat énekeltek. A hangszer mára teljesen eltűnt. A moravaiaknak vannak saját, helyi szájhagyományaik is, különösen Novo Brdóról, melyet *Zlatno Brdo*-nak (Aranyhegynek) hívnak. Azt mesélik, Lazar cár Prilepnicában született. A Pasjan alatt, Pograđa faluban a Moravában van egy örvény, aminek neve *Goven*. Ide ugrott be, mesélik, egy lány a kosovói ütközet után, mert nem akart az arabokhoz tartozni, akik az országot sanyargatják, hanem ehhez a vízhez. Most ebből az örvényből minden évben, Szent György napján kiszökken, és itt fészülködik.

Gnjilanét figyelve azt a következtetést lehet levonni, hogy lakóinál fejlettek a realiztikus tulajdonságok és a vállalkozó szellem. Minden török és albán elnyomás ellenére a szerb iparosoknak és kereskedőknek fejlettebb üzleti érzékük volt, mint a muzulmánoknak. Gnjilane még a török fennhatóság alatt is fejlett szerb város volt. A nép élénk és fürge. Mint más városokban is, a nők itt is részben átvették a török ruhaviselet egyes elemeit.

Ezen a vidéken nincsenek aromunok. A középkorban azonban kétségtelenül éltek a vidéken, mert emlegetik őket a régi emlékiratokban, és rájuk emlékeztek a Gnjilane melletti Stanišor falu neve is.

Fontos kiemelni a népviselet egyes részeit: a *nakitot* vagy *repet* és azokat a fekete *krpákat*, melyek fátyolra hasonlítanak, melyek a szerbeknél sehol máshol nem találhatóak meg. Mi nem tudjuk, hogy a népviselet ezen részei itt keletkeztek-e, vagy egy ma már nem létező, valamilyen ősi lakosságtól örökölték őket.

Tanácsstalanok vagyunk a csoport a kosovói variánshoz vagy a moravai–vardárihoz történő besorolásánál is. Bár a női népviselet tekintetében különbözik egyiktől és a másiktól is, lelki és nyelvi jellegzetességei alapján mindkettőhöz köthető. Nemzeti öntudatuk erőssége tekintetében a moravaiak a kosovóiakhoz állnak legközelebb, így velük képeznek egy csoportot. Realisztikusabb vonásaik, házaik típusai és mint általánosan gorombább benyomást keltő lakosság, elválík a kosovóitól, és a nyersebb moravai–vardári variánshoz közeledik, melyhez egyébként földrajzi helyzete is köti.

Prespai-kosturi csoport

Ez a medence ugyan nagyobb a Strugai–Ohridi-medencénél, de területének legnagyobb részét a Prespai-tó és a Malo jezero foglalja el. Északon, Resna környékét kivéve a tó körül nincs sehol nagyobb síkság. Maga a tó környéke is nagy tengerszint feletti magasságon (900 méter körül) van, a Resna és Jankovac körüli dombok pedig még a tónál is 50-60 méterrel magasabban fekszenek.

Ezek a dombok a fő domborzati formák a medence északi, Resna körüli vidékén, alapjuk kék és fehéres agyagréteg, melyre homok és kvarcos kavics rakodott. Ezek alkotják a régi tavi teraszokat. Ezen a gyengén termő területen található a falvak többsége.

E dombok körül vannak a Resent átszelő Golema Reka ágait övező keskeny síkságok. Ezek, a Caridvor és Drmeni falvak alatt elterülő tavat körülvevő síksággal együtt a medence legtermékenyebb részei. Hogy mekkora az igény a termőföld iránt, az a sík partok és lapályok következő jelenségein látszik. A tó szintje ingadozik, és amikor a víz felemelkedik, víz alá kerülnek a kis szántók és rétek, a falvakat pedig elhagyják. Sok régi falvat elárasztott a víz a domboldali alacsony tavi övezetben. De azt is tudják, hogy mikor apad a tó vize. Az öregek kiszámolták e mozgás törvény-

szerúségeit, tudják, mikor lesznek a szántók szárazon, és hogy melyik szántó kinek képezte a tulajdonát.

A Prespa-tó legjobb részein élők sem tudnak megélni a földművelésből. Ez még inkább igaz a tó menti falvakra, mindkét tó partján és a Malo jezeróban levő Ailu-sziget falvaira, ahol a lakosok halászattal is foglalkoznak. A Prespai-medencében az állattenyésztés fontosabb a földművelésnél és eléggé fejlett, mivel ez a medence aránylag védett volt az albán fosztogatóktól. A szláv falvak nyájakat főleg a magas Perister, Galičnica, Petrinjska Planina és más hegységek oldalain legeltették. Ezekről magasabban pedig az aromun pásztorok tágas legelői vannak, melyekből a Prespai-medence körül több van, mint bárhol máshol.

Nincs sok természet adta megélhetési lehetőség. A lakosság ezért elég régen rákényszerült, hogy területén kívülre induljon keresete után, ez az első olyan környék, melyről vándormunkába indultak. Mindannyian útra kelnek az ottani falvakból és Resna városából. A Kostur környékiekkel együtt ők vándoroltak először Amerikába.

Ákárcsak a Prespai–Strugai-medence, ez is zárt terület és a Prespai-tó és a Malo jezero vidéke a legeldugottabb területek közé tartozik. Csak magas hegyháton át lehet kijutni a Prespai-medencéből. Közöttük a legmagasabb és legszélesebb a Bukovói-hágó (1180 m), amely elválasztja a Prespai-medencét az Ohriditől. Ez széles fennsík, mely csillogó palából áll, amit itt-ott átszel egy-egy mészkőréteg, és az ohridi oldalról Koselje falu felett többnyire csupas és sárga színű, a prespai oldalról pedig cserjék és erdők fedik. Alacsonyabb és keskenyebb a Đavati-hágó (1150 m), melyen a Bitolába vezető út található. A legalacsonyabb és legkeskenyebb pedig a Prevtis-hágó (1090 m), amelyen a Korčeba vezető út fekszik. Itt, Resan közelében érintkezik a nyugat-macedón út a meglehetősen forgalmas dél-macedón és epiruszi karavánutakkal, de a resani vidék számukra csak út menti állomás. Emiatt ez a medence és Resan nem kaphattak semmilyen nagyobb jelentőséget.

Minden más nyugati medencében fennmaradtak egyes archaikus szláv tulajdonságok, de úgy tűnik, legtöbb a prespai és kosturi vidéken van. Ebből Prespában legtöbb a déli, eldugott részben, Mala Prespában és Malo-jezero körül van. Sehol sem észleltem ennyi archaizmust a nyelvben, különösen a kiejtésben. Az élet ezekben az eldugott sarkokban mélyen primitív. Amikor 1900-ban méréseket végeztem a tavakon, Konska faluban laktam, a Prespa nyugati partján. Ez a falu akkoriban egyetlen házközösségből állt, melynek 100 tagja volt, akik három házban éltek és főleg halászattal foglalkoztak. Mindent ők maguk készítettek. Csak a gabonát és a sót vásárolták. Állati eredetű termékeket és halat árultak. Nagyon szembetűnő volt életük és életmódjuk egyszerűsége és közönségessége. Semmihez sem fogtak hozzá a legidősebb megkérdezése és tanácsa nélkül, aki, bár három házra voltak osztva, mindannyiuk főnöke volt. Amikor 1900-ban a Malo-jezeróban levő Ailu-szigetén dolgoztam, ott is csak egy nagy, 67 tagú szláv házközösség lakott, néhány házban. Az ilyen nagy, patriarchális rendszerű zadrugák a Mala Prespa és Malo jezero körüli rejtett vidékekre jellemzőek, a falvak pedig egy, ritkábban két-három házközösségből állnak. Egyszerűen öltözködnek, ruháik posztóból készülnek, melegek, otrombák. A női népviseletben csak az ingujj mintás, de ezek a minták csak mértani motívumokból állnak.

Az élet jobban fejlődött a medence északi, tágas részében, inkább Resna és Jankovac körül, mint a hegyvidéki falvakban. Így például Krušje falu, az ohridi–reseni út bal oldalán, magasan a hegyoldalban, szép fekvéssel, nagy házakkal egy fejlett falu be-

nyomását kelti. Belülről azonban ízléstelen és elég piszkos. A nagy házak ugyanolyan típusúak, mint egész Nyugat-Macedóniában. A házak erkélyein kiaggatva paprika-füzérek, a száradó *piperkik*, valamint az ágynemű darabjai és más tárgyak lógnak. A házak valójában üresek, alig van bennük valami. A legfontosabb berendezési tárgyak a tűzhely (*ognjište*), *stomnarik* a *stomnákkal* (víztároló edényekkel), és a *nožva* vagy *načve*, a dagasztótéknő. Az emberek meglehetősen elgyötörtek a vándormunkától és kenyérkereséstől. Az asszonyok azonban frissek és erőtől duzzadóak, vidámak és beszédeseek. Ruházatuk jellemzője a már előzőleg említett gazdag, nyugat-macedón mintázat, különösen az ingeken, ám a fekete szín az uralkodó. A falu vegyes etnikai összetételű, a zadrugák is ritkábbak és kisebbek. Ugyanilyen a szomszédos Kriveni falu is. Jankovac faluba betérve, melyben még néhány utca is van, azonban úgy éreztem magam, mintha a cincár vándormunkások falvaiban járnék. Ugyanezt a benyomást kelti Resen városa is. Ezzel elérkeztünk a prespai vidék másik jellegzetességéhez is: az archaikus szláv (balkáni ősszláv) mellett megjelenik a szlávok között az aromun hatás, sőt még gyakrabban az aromun mentalitás és aromun szellemi és erkölcsi tulajdonságok.

Itt is igen ritkák a mongoloid típusok. De már gyakoribbak az alacsony és közep-termetű emberek, igen sötét bőrűek, majdnem feketék. Legelőször Krušje és Kriveni faluban keltenek feltűnést, de még több van belőlük Resenben és Jankovacban. Egyik és másik helyen is még sok, nem elszlávosodott cincár család él. Azonban találkozhatunk elszlávosodott cincárokkal is. Az aromunok és szlávok keverednek egymással. Galičicában, Petrinjska Planinán, a Krušja és a Bukova falvak felett az aromunok nyáron, akárcsak régen, most is számtalan nyájukkal foglalkoznak. A medence nyugati peremén, Resnától nem messze, egy nagy nyári falujuk is megtalálható, melynek neve Istok. Nyáron más mesterséggel is foglalkoznak, és évszázadok óta települnek be a Prespai-medencébe, melynek hús nyara nagyon megfelel nekik. Ugyanez a megállapítás érvényes a medencétől keletre fekvő Perister- és Bigla-hegyekre. Az egész Prespai-medence valójában aromun állattenyésztő lakossággal van körülvéve. Ők délről is, a Prevtisen át, Epirusból és Dél-Macedóniából mint fuvarosok érkeztek, és sokan közülük Prespában telepedtek le. Meglepett, mikor Nivici faluban, az eldugott Mala Prespa mélyén, fekete szlávokra bukkantam, akik archaikus szláv nyelvjárással beszéltek, de a mentalitásuk cincár-görög. A tófenék mélységét mérve, szüntelenül harcolnom kellett velük köntörfalazásuk, színleléseik és a nehezebb munka kerülése miatt, valamint zsarolásaik és ügyeskedési hajlamuk ellen. Van bennük némi megbízhatatlanság, ami ellentétben áll a többi primitív, tisztességes és állhatatos Mala Prespa-i lakos jellemvonásával.

Nagyon érezhető az aromun és szláv jellemvonások kombinációja, különösen Resnában, Jankovacban és környékén. Igen szembetűnő a szellem frissessége, az üzleti tehetség, az értelmi tehetség, különösen az üzletkötésre való hajlam. A vállalkozó szellem gyakran lendületes, és gyakran sikeres kereskedők. Tele vannak számítással, ügyességgel és ravaszsággal. Valójában ördögien ravaszak és agyafúrtak. Mindig éberek és jól tájékozottak. Mindent látnak, mindent észrevesznek. Semmi törökös sincs szellemükben, még Resen városában sem. Resenből indult ki, akárcsak Prilepből és Kosturból az első mozgalom az önálló macedón szervezet megalakulásáért, mely később bolgár színezetet kapott. A mozgalom gazdasági okokon alapszik, és ezért természetes, hogy a két legerősebb kereskedelmi szellemű macedón vároban Resenben és Prilepben jelentkezik.

Tehát annak ellenére, hogy e szlávok többsége nem aromun származású, mentalitásuk sok aromun jellemvonást mutat.

A strugai–ohridi csoport

Ebben a csoportban a szlávok képezik a többséget, amelyekhez képest a török–albán kisebbség elveszik, bár az albánok az Ohridi-tó nyugati partjáig hatoltak be. Ennek oka a vidék elhelyezkedése és az albánok kisebb terjeszkedési ereje a Shkumbin vízgyűjtő területén.

A területet északról a Drimsko Grlo (Drin-szoros) zárja le, melyen át néhány évvel ezelőttig nem vezetett igazi út, és ebből kifolyólag az északi albánoktól és a debari bégek erőszakától is védve volt. Északnyugatra a Jablanica- és Mokra-hegyek választják el Albániától, mely hegyek között alacsony nyereg, a Đafa-Sane húzódik. Leginkább ezen át törtek be az albánok, de a tó megállította őket. Egyébként Jablanicától és Mokrától nyugatra 100-120 évvel ezelőtt főleg szlávok lakta területek voltak. Ilyen terület volt Mokra zsupa, egy tágas vidék, sok faluval a Shkumbin felső folyásánál. E falvaknak kivétel nélkül szláv neve van, a lakosság többségét pedig elalbánosodott szlávok alkotják. Sokan közülük őrzik a pravoszláv vallás emlékét, különösen a slavát. A közelben terül el Špat vidéke, melyen pravoszláv albánok élnek. Hasonló a helyzet a Jablanicától nyugatra, Čermenik és Bulčiz vidékén, melyeket már korábban említettünk. Nem csak az északi albánok, de Közép-Albánia lakosságának jelentős része is a szlávok albánokba való beolvadásának következményeként keletkezett. Mindez késleltette az albánok behatolását a strugai–ohridi területekre, és ez a behatolás főleg újabb keltezésű.

Ez egy kis körzet, ennek ellenére nem egységes, hanem több földrajzi egységre oszlik, melyekben a lakosság különbözik egymástól.

A legtávolabbi az északnyugaton, a Jablanica-hegy alatt található vidék, melyet a nép soraiban is meghonosodott török közigazgatási elnevezése alapján Drimkolnak neveznek. Ez egy olyan állattartó hegyvidék, amely az albán rablásoknak és fosztogatásoknak leginkább ki volt téve. Különösen a Jablanicán legelő jószágait fosztogatták. A földművelés jelentősége elenyésző. A strugai–debari területen Drimkolban van a legtöbb vándormunkás. Legészakabbra a Drin-szoros közepén fekszenek a tisztán szláv falvak, Nerezi és Lukovo, tovább dél felé pedig jobbra vegyes, szerb–iszlám, ritkábban tiszta szerb falvak találhatók: Brezovo, Peshkopia, Jablanica, Borovac, Labunište, Podgorac és Vehčane. Mellettük két cincár falu van: Gornja és Donja Belica, ahonnan sok, mára Szerbiába (a Morava-völgybe) betelepült ember származik, és ahonnan Cincar Janko, Karađorđe felkelésének résztvevője, és Cincar Marković, az 1902–1903 közötti miniszterelnök való.

A Drimkol alatt a *Struško Polje* (Strugai-mező) van, amelyen a Fekete-Drin és a Sateska alsó folyása (a Debari-szorost elhagyva Bogaza) körüli földművelő terület van. A mező nagy részét mocsár és nád fedi. A mezőn haladva a rothadó nád és a tőzeföld szaga csap meg. Gyakoriak a zavaros vízű *okridek*. A mocsarak igazi malária-fészkek. 1915-ben megkísérelték a Drin folyó szabályozását és a mocsarak lecsapolását, és ebben eredményeket értek el. A mező szélén a lakosság többet foglalkozik állattenyésztéssel. Többségük szláv és *poljanik*nak (poljeiknek) hívják őket.

A harmadik vidék *Debrca* tágas vidéke a Sateska folyó felső részénél, a Strugai-mezőtől a Bogaza- vagy a Sateska-szoros választja el, és amely a Strugai-mezőben levő Mešeišta falutól a debrcai Botunáig 3-4 km hosszú. A szoros kristálypalából áll, partjai nem magasak, de keskenyek. Ez felett a völgy kiszélesedik. Debrca elég termékeny és enyhe éghajlatú vidék, de túl sűrűn lakott. Egy falu, a török lakta Posočan kivételével, minden más faluban tiszta szláv lakosság él. A török időkben a fő hely Zdeglave (Izdeglavlje) volt. Debrcától nyugatra a Kara-Orman erdőben Debarska Malisija (Debari Malézia) tájék található, négy tisztán szláv faluval, melyek neve: Lokov, Ržano, Zboždi és Prisovjan.

Végezetül az *ohridi vidéket*, Ohrid város körül, a tó keleti partjánál fekvő részt említjük. Ezen a vidéken a falvak kicsik, szűk helyen fekszenek, lakosaik különböző foglalkozásokat űznek: kevésbé foglalkoznak valódi földműveléssel, inkább gyümölcsészettel, szőlészettel, állattenyésztéssel (főleg a Petrinjska Planinán) és tavi halászáttal. A Petrinjei-hegyen keverednek az aromun pásztorokkal, akik itt legeltetnek nyáron át, vagy akik a falvakban tartósan letelepedtek és elszlávosodtak.

Debrca és az ohridi vidék, különösen ez utóbbi, sajátos gyümölcsöket termő vidék. Híres az ohridi cseresznye (Dalbazlija), alma, körte, birs, szilva és szőlő.

A terület mégis túlzásfolt az ilyen életformához. Ezért nincs olyan falu, melyből ne mennének vándormunkára, külföldön pedig különböző mesterségekkel és munkákkal foglalkoznak. Különösen jók a lukovaci kőművesek és kőfaragók, valamint a drimkoli ácsmesterek. Még azokból a strugai falvakból is mennek vándormunkára, ahol egyes tehetősebb családok meg tudnának élni, mert elegendő földjük és jószáguk van. Elindulnak, azon igényük miatt, hogy még többre tegyenek szert, vagy mert a többiek példája vonzza őket.

A strugai-ohridi vidék házai mind egyforma típusúak, tornáccal (*doksat*) a felső emeleten, melyről a házba és szobába lehet menni. Lent van a *čerač* (istálló) a jószágnak. A házak, akár kőből épültek és öblös cseréppel fedettek, akár vályogból emeltek (mint néhány a strugai síkságon), zsúfoltak, ízléstelenek és elhanyagoltak. A házban csak a legszükségesebb edények találhatók meg: a *nošta-načve*, a *vodarnik* (más tájakon egyébként *vodnik* és *stomnarnik*, víztároló), *ožičnjak*, *solenik* stb. A tűzhely előtt a *preklada* (tűzikutya) áll, a tűzhely feletti falon pedig az *izdupka* (vájat, mélyedés), amit *kotnak* hívnak. A tűzhely felett keresztbe tett kapanyelek állnak, melyeket *saracinak* hívnak, és ezen szárítják a *čenkát* (kukoricát). A háromlábú szék neve *pirostija*, a rokkát pedig *furkanak* (aromun-görög elnevezés) nevezik.

A női viselet nem dísztelen, a mindennapi munkaruhát (*posačko*) kivéve, amely fölé mintás, tarka, gyapjúszalaggal díszített rövid szoknyát (*skutnik*) húznak fel. Minták, díszítések főleg az ünnepnap (*velikodenska*) viseleten vannak, különösen az ingen. A nők a hosszú, nehéz ing felett mellénykét (*zubunče*) hordanak, derekukat pedig hosszú, széles gyapjúövvel kötik el, amiről azt tartják, hogy a munka és hajlongás miatt van rá szükség. Fejükön kendőt viselnek, mely szélein hímzett, hasonlít a mijak darpnára, de ők *koopának* nevezik. A női *klašeniket* vagy *zubunt resačkanak* hívják. A *muženák*, a férjes asszonyok csak a *stopan* (a házigazda, a férjük) nevét viselik, és gyorsan elveszítik lánykori nevüket.

Struga és Ohrid piacterein látszik, hogy viseletükön nincs olyan sok hímzés és minta, mint a mijakok viseletén. A férfiak vándormunkája miatt itt a nők is vásárolnak és árulnak a piactereken, ugyanúgy, mint a többi ember.

E csoport tagjai tudják, hogy ők nem mijakok, többségük pedig nem is hallotta a brsjak elnevezést: azok pedig, akik hallottak róluk, tudják, hogy a brsjakok železniki és ettől távolabb élő emberek. A lakosság nagyobb része őslakos, különösen Debrčanban és a Struško Poljén. Elég sok Albániából (Mokra, Čermenik, Mat) idetelepült szláv él itt, sőt jöttek a shkodrai vidékről is. Ilyen például a labuništei Krstić család, akik Shkodrából származnak, aztán Matba költöztek, ahol sokáig éltek, majd ide költöztek. Vannak elegen Golo Brdó-i származásúak és debariak. Érdekes, hogy Drimkolban vannak Szerbiából és Bosznia-Hercegovinából (Srbakovok, Srbinovok, Bošnjakovićok) véletlenül idetelepültek (a felkelés alatt mint rabokat hozták ide őket). Aromunokból két fajta van: aromun pásztorok a Petrinje-hegyről és Gornja és Donja Belicáról, valamint az Albániából kereskedőként beszivárgó aromunok. Sok aromun család elszlávosodott. Majdnem mindenkinek van védszentünnepe, egyes családokat kivéve, mint amilyenek Labunište és Krapo falvakban élnek.

Az eltérő etnikai összetétel miatt különböző fizikumú és pszichikumú típusokkal találkozhatunk, ezenkívül mindkét sajátosság változataival találkozhatunk egy-egy vidéken belül is.

Az első szempontot figyelembe véve egy apróbb arcú, élénk vonású és arckifejezésű, kosovóihoz hasonló típus van többségben, amely szlávnak vagy szerbnek tekinthető. Jelentkezik mellette egy fizikai tekintetben vele megegyező típus, ám igen sötét bőrű, és számomra inkább aromunnak tetszik. Néhány mongoloid típussal, erős arccsontokkal, vastagabb, húsosabb arccal, a Pologi-medencében élő típusokhoz hasonlókkal is találkozhatunk. A barnákból van több, de van sok szőke is. Nem ritkák az erős szőrzettel, különösen sűrű és erős szemöldökkel rendelkező emberek.

Itt rejtve megmaradt az ősi balkáni szlávosság, különösen a nőknél. Mi úgy érzékeljük őket, mint valamilyen ősi, a fejlődésben elmaradt embereket a távoli múltból. Ez az archaikus szlávosság és „kereszténység” lelkük legfontosabb összetevője. Ezenkívül ezeknek a szlávoknak a lelkületéhez még más jellemvonások is társultak, különösen aromunok, majd albán–törökök. A nemzeti és európai fejlődéstől lemaradtak. Mindez mellett szellemi jellegzetességük, hogy zárkóztak, csendesek, így gyakran azt a téves benyomást keltik, hogy buták vagy balgák. Valójában azonban szó sincs szellemi nehézkességről és elmaradottságról. Ha lelküket megnyitják, kiderül, hogy ez csak bizalmatlanság, melyet a több évszázados török uralom kényszerített rájuk.

Leggyakoribbak a realisztikus és józan típusok, határozottak, akik keveset beszélnek és tömören fogalmaznak. Ritkán érdeklő őket más a munkán és a munkával kapcsolatos dolgokon kívül. Nem jegyzi meg vagy nem jegyzi meg eléggé azokat a dolgokat, melyeknek nincs köze a munkához. Nemcsak, hogy nem nagyon vagy egyáltalán nem érdeklik őket a múltban történt események, de a szomszédos falvakban történtek sem, hacsak azoknak nincs közük a munkához. A papok sem emlékeznek saját dédapáikra. Egészen ritkák a tájékozottak és felvilágosultak, akik azért mégis tudnak valamit. Ezért hát a nagy tömegben, a valódi parasztok között nyoma sincs a történelmi tudatnak, mely legalább valamiképp kötődne Prespa vagy Ohrid környékéhez kapcsolódó nagy eseményekhez. Az idősebb korosztályon belül található olyan egyének, akik ismerik a szerb történelmi és keresztény hagyományokat. Például a drimkoli Lukovóban éneklük a királyi énekeket Kosovóról és Lazar cárról, és tudják, hogy velük együtt a kereszténység behódolt a törököknek. Érdekes, hogy énekelnek egy dalt Visoki Stefanról, ahogy Bajazittal verseng a vallás dicsőítésében.

Sokkal több dalt énekelnek és mesélnek Kraljević Markóról. A falvak határában van Markovi Kuli (Marko tornya), Markovi Dvorovi (Marko kastélya), Markovo Stopalo (Marko lábnyma) és Markov Kamen (Marko köve). Énekelnek a Dojčina és Sekula kisgyermekéről is (Dojčina i Sekula detence)¹⁹⁶. Ettől csak a tehetséges emberek tudnak többet, mint ahogy egy, a Strugai-mezőről való mileševói öreg, aki macedón módon énekelte a Kosovói ciklus minden énekét. A tömeg különben csak azt tudja, hogy Kosovón térdig ért a vér, más semmit. Egészében tekintve annál kevesebb nyoma van a szerb történelmi tudatnak, minél jobban haladunk lefelé a Strugai-mezőn. Ezen tájak mindegyikén tudnak Karađorđéről és éneklük a róla szóló dalokat. Nem tudtam megítélni, hogy ezeket a vándormunkások hozták-e magukkal, vagy a šumadijai események visszhangja, mely egészen idáig eljutott.

Ebben az elmaradt, archaikus tömegben, ritkábban ugyan, de jelentkezik két magasabb szellemiségű típus. Egyik a nagyon csendes, jámbor, figyelmes, koncentrált emberek típusa, akik jó megfigyelők és mélyen éreznek, akiknek a munkán kívül más, magasabb szellemi nyitottságuk is van. Ezek igen gyakran nemes emberek, akikben sok szeretet van felebarátaik iránt és készek feláldozni magukat ezek érdekében. Látszólag ellentétes ezzel a típussal, de valójában kapcsolatban áll vele a nyílt és erőteljes, energikus, szinte erőszakos típus, amely fellobban a munkán kívüli dolgokért is, vállalkozó szellemű és igen hasonló az erőszakos dinári típushoz. Mikor velük találkozunk, szinte Šumadijában érezzük magunkat.

Mindkét utóbbi típusra főleg néhány drimkoli családban figyeltem fel. Jellegzetes, hogy náluk gyakoriak a vendégeknek fenntartott *baráti szobák*. Családfájukat néhány nemzedékre visszamenőleg tartják számon.

A legközelebbi falusi környezet kialakulására némi befolyással volt két város, Struga és Ohrid, melyek egymástól csak néhány kilométer távolságra vannak. Mindkettő tóparton épült, de igen jelentős típusbeli és szerkezeti eltérések jellemzik őket. Legelőször is mindkettő külvárosának többségét szláv lakosság képezi, amely földműveléssel és halászattal foglalkozik, és általában a falusi lakoságnál már leírt mindkét pszichikai csoporthoz sorolható. Ugyanakkor a strugai negyedek mások Ohrid negyedeinél. Az első teljesen vándormunkás jellegű: mindenki volt már külföldi vándormunkán. Emellett mindannyian makacsul szőrszálhasogató szellemű emberek, annál is inkább, mivel köztük cincár származású szlávok, és egyes, szláv–cincár eredetű emberek élnek. Az ohridi negyed az, ami Ohrid lelkét képezi, igaz tespedt, begubózott város, amely hanyatlik, de *grandezzákkal* (fellengzős magasságokkal), melyekkel a távolabbi, déli városokban is találkozunk. Van azonban néhány olyan vonása, melyek megkülönböztetik nemcsak Strugától, hanem minden más macedón várostól.

Ohridban egymás közt házasodással keverednek a szlávok, cincárok és görögök. Ami még fontosabb ennél, nincs kifejezetten tiszta szellemi típus, különösen nem a szlávoknál. Az ohridi negyedek minden embere szellemi és erkölcsi típusát tekintve szláv, cincár, görög, török és dél-albán jellemvonások keveréke.

Különösen erős a cincár–görög szellem, a régi balkáni üzleti negyedek szelleme, bölcsességgel, bizonyos görög–cincár vallásossággal, fősვნყsséggel és különös fajta

¹⁹⁶ Dóczy Péter és Székely János személyéről van szó, akik a Kosovói dalciklus némely részeinek szereplői, de valós történelmi személyekként a vidéktől távolabb, a Határőrvidéken teljesítettek szolgálatot. (ford. megj.)

fukarsággal fűszerezve. Nagy jelentőséggel bír, hogy itt van az egyházi helytartóság (patriarchia) székhelye. Sok a templom és erős a vallási kultúra hatása, amely az ohridi vidék falvaira is kiterjedt. Megfigyelhető a történelem iránti érdeklődés és valamilyen történelmi érzék. Olyan iparossal és kereskedővel is találkoztam, aki régi feljegyzéseket, okiratokat (povelja) és gyakran bizánci írókat is olvasott.

Amennyiben ez az ósbalkáni városi kultúra tartalmaz mélyebb érzelmeket, nemességet, akkor mindebből Ohridban több van, mint bármely más macedón városban. Ismert az ohridiak szellemi élenksége, gyakran szellemessége, valamint gazdag lelki életük. A közönséges iparosmunkákat, melyeket minden macedón városban készítenek, itt a közelmúltig tökéletesebben és ízlésesebben dolgozták ki. Általában Ohridban több a nyíltság és szelídség, több a vidámság és a dalolás, mint a többi délen fekvő városunkban. Azzal a széles vendégszeretettel, mely nem ismer határokat, szinte egyedül itt találkozhatunk. Emiatt a gyakran vidám és lelkes dinári típusok itt jól érzik magukat és szívesen látottak. Több a bensőségesség és melegség, melynek következményeként a szép ohridi dalok és dallamok keletkeztek.

Az ohridi és Ohrid környéki lakosságra hatással van a tó környéke és éghajlata. Ohrid északról jobban védve van, mint Struga, ahol erős hegyvidéki szelek fújnak, főleg a Drimsko Grlón keresztül.

A debari csoport

A Korab és a Krčina magas hegygerincei Debartól északra, valamint a 2000 méteren felüli széles Stogovo Debartól délre, észak-északnyugat irányából dél felé tartó (pindoszi irány) nyúlványaival elválasztják a Radika-medencét a Fekete-Drintól. Párhuzamosan velük ugyanilyen irányú hasadékok húzódnak, melyekből kénes melegvízforrások törnek fel Debartól északra, Kosovrasti és Banište falvaknál. Az ugyanilyen nevű hegyek kristálysziklákból állnak, melyekben csak itt-ott jelentkeznek mészkősziklák.

A hasadékos szakaszok fölött tágas, köves terasz áll a Fekete-Drin jobb partján. Felső pereme mintegy 140 méterre van a folyó felett. Debartól északra egészen 4 km szélességig terjed. Északon Građan falutól indul, majd Debar mellett a debari vidéken folytatódik, ahol elkeskenyedik és halmok és régebbi keletű sziklákból álló dombok emelkednek ki belőle, különösen Kodžadžik környékén, ahol városmaradványok állnak, feltehetőleg a Kasztrióta (Szkander bég) idejéből ismert Svetigrad romjai. E nagy terasz megléte kedvez a földművelésnek, és a nagy közlegelő (*utrine*) mellett elég sok megművelt föld is található. Elég sok állatot tartanak, mert a már említett, háttérben álló hegyek alkalmasak az állattartásra. A vidék nagyszámú, többnyire kis faluval teletűzdelt. A falvak egy lánc a terasz felső peremén van, ahol e terasz az említett hegyekkel találkozik. Ilyen felső peremen áll Debar városa is. A terasz miatt tehát a Drin jobb oldalán egyoldalú síkság van, mely köves talaja miatt közepesen termékeny.

Délen Župa Selce zsupai falu felett a Stogovo és Jablanica nyúlványai találkoznak, és a Drin egy hosszú szoroson, a Drimsko Grlón tör át, és délről öleli körül a debari vidéket. Északon alacsonyabb fokokban (prečaga) sorakoznak a Drini-hegyszorosok, mint Gradjan falunál, de a széles terasz e fokok után is jelentkezik egészen Peshkopiáig. Peshkopiától északra a Buserica folyótól Ljuma kezdődik.

Az egész terület szélvédett, különösen az északi és keleti szélről. Érezhető azonban az Adriai-tengermellék éghajlatának hatása és az arról jövő szelek, melyek meleg esőt hoznak. A tél rövid, a havazás gyenge, úgyhogy ez meleg és enyhe vidék. Amikor a mijak vidék magasságairól ereszkedünk lefelé, hirtelen szőlőskertek, gyümölcsösök és gesztenyeligetek tárulnak eléink, melyek Kosovrasti falunál kezdődnek.

Ezek az Adriai-tengermelléki hatások a Radika völgye mentén törnek be egészen Janča faluig, ahol szintén enyhe a tél. E falu fölött völgyecsék vannak, és ezek oldalai a Radika teraszos szorosának részei. Az éghajlat és a vegetáció ellentétei itt majdnem akkorák, mint Boszniában, amikor az Ivan Planináról a Jablanica alatti Neretva völgyébe ereszkedünk le, ahol mediterrán éghajlati hatások érezhetők. Gesztenye és gyümölcs követi a debari teraszt egészen Peshkopiáig, Busericáig, ahonnan a zordabb éghajlatú Ljuma kezdődik. Banište falu körül egész domboldalakat borít a zsálya.

A Fekete-Drin bal partján, közvetlenül a folyó fölé emelkedve Közép-Albánia erdős és sötét hegyei következnek, például a Mali Prot, Crno Kamenje és Jablanica. Ezeket a Fekete-Drin mellékfolyóinak mély és általában nem szűk völgyei szabdalják fel, melyek közül a legnagyobb a Vita Zez vagy Zvezda, melynek felső részén az Albániába legmesszebben benyúló Bulčiz vidéke van. Albánia e völgyekkel nyitott Debar felé és jelentős részei Debarra vannak utalva.

A Drinen átívelő hidak közül a közvetlenül a Radika és a Drin túloldalánál levő Spilski Most a legnagyobb, melyen át Golobrdó és Čermenik vidékére juthatunk be.

Az említett teraszok művelhetősége és a vidék enyhe volta miatt a terület tehát elég kedvező életfeltételekkel rendelkezik. Az ifjútörök mozgalom megjelenéséig és a felszabadulásáig ez rejtett, eldugott vidék volt, fuvaros útvonalak kivételével közlekedési útvonalak nélkül. Minden oldalról zárt, a szélesebb vidék azonban rá van utalva. Mindezek a körülmények miatt a debari vidék arra volt ítélve, hogy itt a többi vidéktől különböző élet alakuljon ki, más, mint ahol a vad török-albán bégek, erőszakosan és öntörvényűen uralkodtak, amiről valamikor a *ljuta Dibra* (vad Debra) is jól ismert volt.

A terület kelet felé, a többségében szerb lakosság lakta vidékek felé zártabb volt, mint Albánia felé, és ez etnikai jellegére nézve jelentős következményekkel járt. Elsősorban maga Debar városa, mely bár a Drin innenső oldalán fekszik, inkább egy albán város jellegével bír, mint egy régi szerb városéval. A vidék régi lakosságának nyomairól végzett kutatások eredményei is meglepőek arra vonatkozóan, hogy az elmúlt évszázadokban mennyi szerb lakos volt és azóta mennyi tűnt el. Nyilvánvaló, hogy itt nagyméretű eliszlámosodásnak és elalbánosodásnak kellett végbemennie. Innen indultak el ezek a folyamatok a Radika-völgye mentén (torbešek, az iszlám hitre tért Gornja Reka-iak, a muzulmán szerbek a ma már tiszta mijak falvakban) is. Természetes, hogy ez a vidék a legvadabb etnikai összetűzések helyszíne volt. Legelőször a Drin túloldalán, a Čermenikben és Bulčizban élő szerbek tűntek el, és furcsa módon egyedül a sajátos domborzatnak köszönhetően maradtak fenn Golo Brdóban.

A zárt, ugyanakkor Albániához kötött zsupai helyzetével Debar a gazdag és vad bégek városává fejlődött ki. Itt gyűltek össze az Albániából érkezett erőszakos és agyafúrt alakok, ahol a hely kedvezett életmódjuknak és kedvteléseiknek, és földfoglalással és fosztogatással gazdag bégek váltak belőlük. Szárnyaik alatt fejlődött ki a kereskedői városnegyed (céh mesterek). Mivel Debarra nagy terület van ráutalva, a város pedig

nehezen megközelíthető, ezért itt gyűltek össze a balkániaknak szükséges legkülönbözőbb árucikkek, és itt fejlődtek ki a legkülönbözőbb mesterségek. Prizrent és Đakovicát kivéve a központi típus egyik vidékén sem találkozunk nagyobb városnegyeddel és változatosabb mesterségekkel. Debarban mindent meg lehetett szerezni. Jellegzetes sarokpont és különleges fészek volt. Egyetlen török vagy albán *erlija* (ebben az esetben iparos) sem dolgozhatott gyám vagy társ nélkül, egy hatalmas bég nélkül, aki keresetének nagyobb részét el is vette. Az a kevés szerb iparos, kereskedő nem élhetett meg *derudendžija* (pártfogó, védelmező) nélkül, aki albán volt, ott ült a szerbek boltjában és védte őt a rablóktól. A szerbek mégsem váltak egy vallási szektává vagy helótákká úgy, mint Đakovicában, mivel ezek az albánok szavatartók és büszkéek voltak, és valóban gyámként kezelték az egyéneket. A hatalmas bégek sarcot, különösen pénzádókat róttak ki a falvakra. Aki vándormunkára indult, üzenetet kapott, hogy milyen – általában drága – árut hozzon a bégnek. Ezek pedig nem térhettek vissza a megrendelt dolgok nélkül. Nem elégedtek meg saját vidékük kiszipolyozásával, ahol a földművelők rossz helyzetben voltak, hanem a bitolai, prilepi területeken és a Strugai-mező vidékén is voltak jobbágyok által megművelt földjeik. Ennek következtében a központi típus egész területén itt éltek a leggazdagabb és leghatalmasabb bégek. Sok bérencük volt, a legveszedelmesebb alakok, akik minden parancsukat teljesítették. Ez volt az a vad Debra – *Ljuta Dibra* –, mely *krđžalijákat* (rablókat, zsoldosokat és rablóbandákat) szervezett, akik a háborúk alatt a török seregeket követve fosztogattak és gyűjtögettek.

E különleges körülmények között kialakult rablórend hatása hatalmas volt az egész lakosságra, különösen a lakosság – elsősorban a szerbek – elszegényedésére, nem is nemzeti okokból, mert ilyen felfogás nem volt, hanem vallási szempontból. A szerbeket gyakrabban sanyargatták, mint az albánokat.

Jelentős számú szerb él Debartól délre, a Župa vidékén a Drin-szorosig, és Debartól északra, különösen Peshkopiáig, őket *poljanik*nak hívják. Továbbá van belőlük a Fekete-Drin bal partján, a Golo Brdó-nak nevezett vidéken.

A debari területen azonban egészen ritkák a tiszta szerb falvak és oázisok, hanem inkább csak a vegyes, szerb–albán falvakban élnek, ahol kisebbséget alkotnak az elalbánosodás folyamatának alávetve. Rosszabb a helyzetük, mint a Kosovóban élő szerbeknek, mert ezek albán lakosságtól mentes, többnyire tiszta oázisokat alkotnak. A Župában tiszta szerb falvak: Rajčica, Pereže, Vapa, Kočista és Župa Selce. A Debartól északra fekvő poljei tiszta szerb falvak pedig csak Tatar-Elevce és Banište, Golo Brdó-ban pedig Modrič és Drenik. Még 1863-ban is több szerb falu létezett a debari területen, ahol ma már egy sincs.

A fennmaradt lakosság vegyes, mert az albánok között valódi törökök is élnek Kodžadžikban, Breštaniban, Novakban stb. Legtöbb azonban az iszlám hitre tért szerb vagy pomák.

Mint ahogy a talaj, az éghajlat és a szociális körülmények is mások, mint a mijak területen, úgy ezek a szerbek is teljesen mások, mint a mijakok, mindeztől pedig lényegesen különböznek a golobrdóiak. A mijakokat megóvta nemcsak a magaslat és a terület megközelíthetlensége, hanem a zord hegyi éghajlat, mely sokkal zordabb, mint Albániában bárhol, és a Balkán-félsziget nyugati részében, a Prokletijétől délre. Nem vonzotta az albánokat, hogy itt letelepedjenek. A mijakok nyíltabbak, fejlettebbek és szabadabbak a debari vidék nyomott, fejletlen és gyakran szármalmas parasztjainál. A debari szerbek szellemileg messze lemaradtak a mijakoktól.

A falvaikat alkotó házak ormótlan, formátlan csoportok, mely házak vályogból épültek vagy paticsfalúak, festetlenek, elhanyagoltak és piszkosak. Rozoga lépcsőkön kell felmászni a Drin menti változatra jellemző minden háztípus tornácára, ahonnan a házba vagy gyakran a szobába kell belépni. A házak berendezése hiányos. Feltűnik a *nošvik* (načve) és a *tin* (vajköpülésre szolgáló butin, palack). Az emberek és asszonyok is elhanyagoltak. Néhány parasztnak van saját földje is, de itt ebből nem lehet megélni, így mindenki vándormunkába jár. Nincs olyan gazdagon hímzett, a mijakokéhoz hasonló, ingjük, ugyanakkor a nők a mijakokéhoz hasonló *darpnét* hordanak.

Gyerekkoruktól kezdve bizonytalanságban és a debari bégektől, valamint a Drinen túli albánoktól való rettegésben nőnek fel. Bár szegények, mégis kirabolják és fosztogatják őket. Közvetlenül a felszabadulás előtt még előfordult, hogy szebb asszonyaikat és lányaikat a bégek elrabolták. Gyakran előfordult az ágyasság esete is, és a keresztény házakban egyes származású, szerb–albán gyerekek születtek.

A nehéz körülmények és nélkülözés ellenére mégis részben fennmaradt a régi lakosság. Ezenkívül a Drin túloldaláról, Albániából, azután Peshkopiától északra fekvő területekről és ettől még távolabbi északi vidékekről is érkeztek szerb bevándorlók. Többségükben barnák és szőkék. Megvannak nekik is apró örömeik az életben, és él bennük az élethez való ragaszkodás. Mert a bizonytalanság érzetének is megvannak a fokozatai: a nagyobb biztonságtól a minimálisig, az emberek pedig ehhez hozzászoknak, ugyanúgy, ahogyan egy szabad országban a lakosok ahhoz szoknak hozzá, hogy egy kevésbé termő vagy terméktelen területen éljenek. Elégedettek, ha az emberi élet elemi ösztöneit kielégítik: ha jóllakottak, ha a tűz mellett melegszenek, hogy házasodnak és gyerekeik születnek. Vannak ünnepnap (*velikdan*) örömeik is, mikor kiöltöznek, különösen a nők, és ekkor is jóllakottabbak és jólöltözöttebbek közülük azok, akiket becsülnek, és akik iránt tiszteletet éreznek.

Némileg különböznek ettől a golobrdóiak, a Jablanica északi hegyalján élő hegylakók, aki rejtett, eldugott helyen, a Drin túloldalán, teljesen magukra hagyva élnek. Főleg állattartással foglalkoznak, mégpedig aprójószág tartásával. A kecskéik miatt viccesen *keckarinak*, kecskéseknek hívják őket. *Ulufok*nak is nevezik őket, de nem tudtam megállapítani, honnan ered ez a csúfnév.¹⁹⁷ Jelentősek az emberek és asszonyok közötti különbségek. Az emberek élénk és éles eszű népség, ezenkívül ravasznak tartják őket. Mindenki vándormunkába jár, gyakran, akár a mijakok, már 10-12 éves koruktól. Kőművesmunkákkal foglalkoznak, különösen Szalonikiben. Néhány egész sötét kinézésű személy Klenj (egy vegyes, szerb–albán összetételű) faluból arra enged következtetni, hogy közöttük is van aromun eredetű, talán azoktól az aromunoktól származnak, akik a korábbi időkben Jablanicára érkeztek. A nők viseletükkel (*rutištének* hívják), melyben igen sok ősi részlet található, archaikus lakosság benyomását keltik. Különösen érdekes a régi, golobrdói *sokaj*, a hosszú, nehéz fátyol *kičankával* (bojtokkal) az alján, valamint a nagy női öv, melyek hatalmas gyapjúbojtokkal végződnek (nem rojtokkal), és a csipő mindkét oldalára lógnak.

¹⁹⁷ V. Kžnčovelj: *Makedonija* (Sofija, 1900. P. 31.) című könyvében ad egyféle magyarázatot.

A pologi csoport

A pologi csoport a Vardar folyó forrásától a Vlajnica alatt, a Žeden-hegy és Suhodolice (Suha Gora és Zeden hegy közötti szoros) terjedő területet foglalja el. Valójában ez a Vardar felső szakasza vagy Polog: egy keskeny medence a Šar-hegység és Suha Gora között. Erős földrajzi és gazdasági kapcsolatai vannak a Radikával és a debari Drin mentével, ezeknek a területeknek a gabonátára és gabonapiaca. A XIX. sz. közepéig a Pologi-medence fejlett gazdasági kapcsolatokat tartott fenn Shkodrával. A Suhodolicán keresztül azonban még élénkebb kapcsolatai voltak Szkopjével és ezen keresztül a moravai–vardári közlekedési útvonalakkal. Így tehát két irányban tartott fenn élénk kapcsolatokat. Ezen kívül a Šar-hegység átjáróin át valamivel gyengébb kapcsolatai voltak a kosovói és metohijai területekkel is.

Az elmondottak alapján érthető, hogy itt a lakosság összetétele is igen különböző: az őslakosokon kívül elég sok mijak és debari telepes él itt, de különösen sok a nyugatról érkezett albán. Van a Šar-hegység túloldaláról jött telepes is, mert az állattartó lakosság számára ez a hegy nem jelentett akadályt. A pologiak többnyire a Suhodolica mentén vándoroltak ki, és nagyobb csoportjaik Szerbia-szerte megtalálhatók, mint például a Jastrebac alatt, vagy elszórtan a városokban. Néhányan egyénileg Bulgáriába is költöztek.

A sok albán telepes a szláv lakosságot szorította vissza a Šarból és a Šari Podgora területére és Vardariába. Erőszakos albán betelepülés zajlott a vidékent, és sokban hasonlított a Metohiában és Kosovóban végbementhez, de mivel szerb határ nincs a közelben, a folyamat nem volt annyira intenzív és hiányzott belőle a Kosovo-metohijai bizonytalanság. A pologi vidék egyébként is nagyon hasonló e két területhez, különösen a Peć környéki Metohijához. Az éghajlat is hasonló ezekéhez, a Balkán-félsziget zöld övezetéhez tartozik, mely meg is szűnik e vidék déli peremén, ahol e területtől délre pusztaság és a perzselő macedón nyár kezdődik, néhány magasan fekvő vidéket kivéve. Különösen a Šar-hegység védi az északi szelektől, ezért gyümölcsstermő területek találhatóak a šari szélvédett részeken. Ilyen elsősorban Podgor, amely egyébként is a pologi vidék legtermékenyebb része. Talaja nagyszámú törmelékkúpból áll. Az arról lezúduló gyorsfolyású, erős folyók az öntözést szolgálják. A folyón vízimalmok és kallósmalmok találhatóak. Számolatlanul törnek fel a Šar-hegységből és a törmelékkúpokból a források. Néhány törmelékkúp kivételével az egész földterület művelés alatt áll. A Šar-hegység oldalai mentén, különösen Vratina falutól, Tetovón át, a Vardar forrásánál levő Vrutokig egy gyümölcsstermő vidék terül el a Šar-hegység által szélről védett területeken: gesztenyeerdők, diófák, almafák, körtefák, szilvafák, dinnyés- és szőlőskertek találhatóak itt. E terület túl sűrűn lakott, legalábbis a mai munkamódszerhez képest. Különösen Vratnicától Tearacon át Tetovóig egész sor falu van, melyek majdnem egymásbaérnek. Úgy lehet átmenni rajtuk, mint egy 20 kilométeres utcán. Tetovo és Gostivar között ritkábbak a falvak.

E falvak fölött, a šari folyók völgyeiben szintén nagyszámú, kedvező gazdasági helyzetben levő falu található: a learatott gabonából kevésbé, inkább a gyümölcsstermesztésből, fafeldolgozásból, famegmunkálásból és a šari állattartásból élnek.

Jelentős a Vardaria, a Vardar körüli síkság termékenysége, melyen a gabona úgy megterem, mint a moravai Szerbia jobb völgyeiben, a kukorica pedig az elegendő nedvesség miatt ugyancsak hasonlóan jól megterem. Itt terem a Balkán-félsziget

legédesebb szárazabbja. A termékenység azért is nagyobb, mert a talaj nincs annyira a vízzel és öntözéssel kimosva, mint Podgorában. A föld azonban Polog földművelő részeiben a bégek tulajdonában volt, a falvak pedig jobbágyfalvak, ugyanúgy, mint Kosovóban.

Különösen szép a helyzete a ljubotinai falvaknak: Globočičának, Rogačevónak, Jažincinek, Gornje Selónak, melyek a Ljubotica lejtőin vannak a ljubotinai Podgorában, de nincsenek a törmelékkúpokon, és lényegesen magasabban fekszenek, mint a šari Podgora falvai, melyeknek sora Vratnica faluval kezdődik. Ezek többnyire állattartó falvak, melyeknek Ljubotina-szerte legelőik vannak, a falvak alatt pedig mezők és szántók. A Ljubotina alatt, mely nincs annyira tagolva mély völgyekkel, mint az igazi Šar, sok a forrás. E források vize a síkságok felé folyik, mely síkságok talaja szerpentinközet, és ennek következtében a késő nyár is zöld, lombos, mint a legtermékenyebb vidéken a peći Metohijában. Mindenfelé mezők vannak, melyek árkokba vezetett vízben fürödnek, az igen feltűnően zöld természet pedig a skót tájakra emlékeztet.

A település és az életmód szoros összefüggését a morfológiai tulajdonságokkal és az éghajlattal sehol a Balkán-félszigeten nem lehet ennyire világosan észlelni, mint a Pologi-medencében.

A Šar-hegység a vetődések mentén ereszkedik a Pologi-medencébe. A vetődés észak-északnyugat, dél-délnyugat irányú, Ljubotinától Vrutokig fut. Ez határozza meg minden morfológiai elem irányát, ezekhez pedig a települések és az életmód is kötődik. A vetődés a podgorai falvak fölött húzódik.

A Šar és Ljubotina alatti falvak mind egy sorban állnak, észak-északkelet, dél-délnyugat irányban, ugyanúgy a podgorai falvak és a vardariaiak is, és mind három fő morfológiai elemhez kapcsolódik: a šari völgyekhez (régebbiekhez és újabbakhoz a vetődések felett), a törmelékkúpok övezetéhez és a Podgora legjobban öntözött vidékéhez, valamint a Vardar körüli mezőhöz.

A hasadék magas szakaszai és a hasadék felszínei úgy állnak, mint a metszett síkok, melyek a nagyszámú völgy között megmaradtak, és a Šar-hegységet így felszabdalva a medencébe törnek ki. Ilyen szakasz védi Podgorát az északi szelektől, és kialakult egy szélvédett hely a hasadéki szakasz alatt.

Akárcsak a hasadék és a medence vonulata, ugyanúgy minden fontosabb út észak-északkeleti, dél-délnyugati irányú. Ez az az irány, melyben e vidék élete lüktet. Ez továbbá a népek mozgásának és a migrációnak az iránya.

A hasadék mentén savanyúvíz és vastartalmú források sora tör fel a Leskától Vrutokig, mely vizeket egyre inkább felhasználják. A Šar-hegységtől délre, egészen Szerbia déli határáig található területek közül ennek vannak a legjobb természeti és gazdasági feltételei. Mégis az utóbbi négy-öt évtizedben nagyban megindult a vándormunka, és ma nincs olyan falu, sőt olyan ház, melynek férfiembere nem indul vándormunkára Szerbiába, Romániába, Bulgáriába, az utóbbi húsz évben pedig Amerikába is. Miért jelentkezik vándormunka egy ilyen termékeny vidéken? Az okok egyike kétségtelenül az, hogy Polog a mai életfeltételek szempontjából túl sűrűn lakott az egészséges és termékeny lakosság szaporodása következtében. Az utóbbi 50-60 évben jelentős albán betelepülés is történt, gyakran a föld erőszakos elvételével. Ezek mellett Vardariában a népet elnyomta a jobbágyrendszer, amely nem fejleszti az emberi aktivitást. További ok még az általános személyi és vagyoni bizonytalanság

Törökországban. Okként sorolható fel továbbá a mijakok, és általában Radika más lakóinak utánzása, akik errefelé mennek el vándormunkára és térnek vissza onnan.

A mavrovói csoport példáját követve először a Gostivar környéki falvakból indultak vándormunkára, majd ez fokozatosan kiterjedt az egész Polog mentére: minél alacsonyabban állnak a falvak, annál később indultak útra lakosai.

E medence lakosainak pszichikai tulajdonságait és életmódját illetően külön típusai vannak, mint ahogy a medence természeti adottságai is különböznek a központi balkán csoport más vidékeinek természeti adottságaitól. Általánosságban ebben a tekintetben a Sredska és Sirinić környékén élő emberekhez állnak legközelebb. A ljubotinai falvak és Vratinice lakosai pedig a kosovóiakhoz és ezek történelmi tudatához hasonlítanak.

Vratinicitól zárt típusú, halmazos falvak jelentkeznek, házaik rendszer nélkül tömörülnek össze, valódi utcák nélkül, csak a falu közepén van egy kis tér, a *sredselo* vagy *zborilo*, ahol beszélgetésre gyűlnek össze, és ahol az *orót* (körtáncot) járják.

Az udvarok vagy *avliják* piszkosak és elhanyagoltak. A házak kétszintesek, melyből az alsót a jószágoknak szánják. Ez majdnem az egész központi típus jellemzője, kivéve a Prilepi- és a Bitolai-mezőt, ahol a ház egyszintes és itt az emberek együtt élnek a jószággal. Jellegzetes a felső emeleten levő tornác (*čardak*), amely a ház elején teljes hosszában végighúzódik. Ez is leginkább piszkos és rendetlen. Nyáron itt alszanak, télen csak éléskamraként szolgál.

A házban az a legnagyobb helyiség, ahol a tűz ég, és ahol a leginkább használatos edények vannak. A tűz fölött kis gerendák találhatók, melyeken a lábbelit és ruhákat szárítják, ez a *sušalnik* (szárító). A víztároló edények (*stomna*) külön helyét *vodnik*nak vagy *vodnicének* hívják, továbbá itt vannak a dagasztóteknők (*načve* vagy *našve*). Néhány házban van hűtő (*hladnik*) a hús számára, mely kas formájúra van fonva. A ház tehát elég üres, ezenkívül kormos, többnyire piszkos és rendetlen. Vannak szobák, egy vagy két-három, ha nagyobb a házközösség. Így például egy nagy, harminc lelket számláló közösség házában Vratinában több szobája volt. Itt vagy ládákban vagy kiakasztva tartják minden értékesnek vélt tárgyat, különösen a szőnyegeket és a női ruhákat. Ágy sehol sincs. A ház körül kisebb épületek vannak, főleg a *plevna* a szénának és a *koš* a gabonának.

Röviden: bár ezek többnyire olyan parasztok, akiknek saját földjük van, a ház tisztasága és az élet színvonala alacsonyabb, mint Kosovón, bár ott a parasztok többnyire jobbágyok.

A pologi falvak természetes övezete azonban majdnem, hogy szebb a kosovóinál. Ezek körül gyakran évszázados nagy koronájú gesztenyefák zöldellnek, valamint más gyümölcsfák a falu körül és a falun belül. A zöld mezők a falvak között terülnek el. Az udvarokban soha nincs fa. Ritkébbak a veteményeskertek. Gyakoriak az árkok, és mindegyikben víz csörgedez (különösen a pologi falvakban). A kerítések kőből épülnek.

A faluból majdnem minden felnőtt volt már vándormunkán, vagy most van ott. Minden faluból sok ember van távol. A vándormunkásság újabb keletű, de azért megváltoztatta az embereket. Sokukat elválasztotta az igazi paraszti lélettől, így ezek nem jó alanyai az etnikai tulajdonságok vizsgálatának. De mivel csak nemrég kezdtek a vándormunkás életet, mégis elcsíphető e csoport legfontosabb etnopszichikai (néplélektani) jellegzetessége. Azokat választottam megfigyelésem célpontjául, akik

nem mentek vándormunkára, bár ezek nagyon ritkák. Az asszonyok etnikailag frissebbek és szinte erősebbek a férfiaknál, akiket, különösen Gornji Pologban (Felső-Pologban), a vándormunkás életmód és a gondok meggyötörték. Kétségtelenül gyorsabban öregszenek a nőknél. A fizikai típust és arckifejezést tekintve nehéz különbséget találni a pologiak és kosovóiak között. Mint teljesen bizonyosat csak a következőket állapíthattam meg:

Elég sok apró, élénk arc van, melyek ugyanazok, mint a kosovóiaknál, de ezek mellett az asszonyoknál és embereknél egyaránt gorombább arcok is jelentkeznek, kevésbé kifejezők, kevesebb érzelemtől és együttérzésről árulkodók. Ezekhez kötődik az a zárkózott, szorongó és nyomott típus, amely innentől dél felé egyre gyakrabban megtalálható. Ritkább a nyitottság, a közlékenység és érzelmesség, kevesebb az a nyájas vendégszeretet, mely nem törődik a kiadásokkal, mint a dinári emberek. Vendégül látnak ők, meg is kínálnak valamivel, de vigyáznak a kiadásra és igen kicsinyesek. Ritkán tisztelnek és ismernek el valakit, kivéve, ha hasznuk származik belőle.

A dinári típusnál több van itt azokból, akik dolgozók, akinek fontos, vagy szinte mindene a munka, és az állandó, ezzel együtt járó apró aggodalom. Állandóan dolgoznak és munkálkodnak, még ünnepnapokon is. Van valami alantas és fukar ebben az állandó munkálkodásban. Mert az „üzlet” nem csak munka, hanem üzletelés általában: amennyit dolgoznak, szinte ugyanannyit mesterkednek, úgy intézik, úgy nézik, hogy a legnehezebb munkákat elkerüljék, hogy kihúzzák magukat, hogy kis befektetéssel, gyakran csalással nagy haszonra tegyenek szert. Ennek következményeként a valódi termelőmunka értéke kétségtelenül kisebb, mint a moravai Szerbiában. A dolgosságuk és állandó aggodalmuk miatt szinte semmi sem érdekli őket, ami nincs összefüggésben anyagi érdekeikkel. Ez mind igaz – jóllehet kisebb mértékben – a kosovói parasztságra is.

Van néhány igen tehetős ember, de ők mások, mint a dináriak, és életükre és jellemvonásaikra mindaz vonatkozik, amit e szempontból már előzőleg említettünk a központi típus tehetős embereinél általában. Ezek is állandóan siránkoznak és panaszkodnak. Náluk nincs elég lendület. Semmi nyoma sincs a nagylelkűségüknek.

A legjobb tulajdonságaikat is elnyelő dolgosságuk és aggodalmaskodásuk az oka annak, hogy nem sokra emlékeznek a múltból, az általánosból sem és a vidék múltjából sem. Mikor erről faggatóztam, éreztem, hogy ez számukra korántsem olyan fontos lelki tényező, mint a dinári emberek számára. Gyakran komolytalannak tűnik számukra ez a dolog, és „szégyellnek” erről beszélni. Gyakran mondják: Okosabb, ha a munkáról beszélünk.

Ugyanakkor, ahogy a nyelvük szerb, úgy történelmi tudatuk nyomai is kizárólag szerbek, és korántsem bolgárok, aminek semmilyen nyomát nem fedezhettem fel. Mindenki tartja a védszentünnepet, a slavákon pedig hősi és királyi dalokat énekelnek, főleg az idősebb emberek. Kraljević Markón kívül Kosovóról és a kosovói hősökéről is énekelnek, azonkívül Miloš pásztorról (Vojnovićról). Gornji Jelovac falu fölött Miloševo Jezero (Miloš tava) áll. Guzlicáik nincsenek. Néha emlegetik az ott található régi romokat, mint például Gradište a Vardári-szorosban (Derventa), Zvezdino Kale, vagy a régi Krev város romjait. Podgorában áll a Lešak kolostor, melyről azt mesélik, hogy Lazar cár alapította. Ezenkívül a vardári Derventa, Rogočevo falu határában áll a „Savin Kamen” (Sava köve), amely körül a Vardar csendes és titokzatosan hömpölyög, és ehhez a helyhez Szent Száváról szóló történetek kötődnek. E törté-

nelmi emlékek élénkebbek a šari falvakban (például Jelošnikban), mint Podgorában és Vardariában. Fennmaradtak továbbá Kraljević Markóról és a tündérekről szóló történetek (Samovilsko Navijalište és mások). A šari falvakban több a vendégszeretet és több a nyíltság, mely szinte dinári.

Bár minden görcsös, elfojtott és fejletlen, és nem ad alapot *valódi jellemvonásaik* megítéléséhez, mégis megfigyelhető néhány ezek közül. Nekem ez volt különösen szembetűnő. Jó pszichológiai megfigyelők és képesek megítélni, felmérni az embert és annak hajlamait. A dináriaknál visszafogottabbak az emberekről és dolgokról alkotott véleményük kinyilvánításában. Ezen a vidéken soha nem történt meg, hogy beszélgetés közben a paraszt „elszólta” magát, vagy valami illetlent tett. Úgy tűnik nekem, hogy leleményesek és tapintatosak.

A vidéknek nem volt különösebben fontos szerepe a történelemben, nem voltak különösen kiemelkedő alkotásaik és cselekedeteik, melyekből a lakosság kollektív képességeit megítélhetnénk. A török uralom alatti körülmények miatt nem is adott magasabb kultúrájú embereket. Még a török fennhatóság alatt észleltem, hogy a tetovói szerb vezetők bizonyos tapintattal és leleményességgel bírnak. Ezenkívül Nikola Pašić, volt szerb miniszterelnök azt állította, hogy ősei a Tetovói-medencében lévő Rogачevóból költöztek Zajecarba. Más források alapján én úgy gondoltam, hogy ő a Šop övezetből való. Legyen egyik vagy másik, mindenféleképpen a központi típusból származik. Ismerem néhány szerbiai kereskedőt és katonatisztet, akik Pologból származnak. Kivétel nélkül mindegyiküknél megfigyelhető a leleményesség és a tapintat.

Kosovóból Polog vidékére érkezve felfigyelhetünk a női viseletre és annak hímzésére. A nagyszámú folyócska mentén fekete hímzéssel díszített fehér népviseletű nőket látunk, ahogy ruhát sulykolnak és köveken, kerítéseken teregetik ki azt. E viselet legfontosabb része a nehéz lenből vagy kenderből készült ing, legyen az a *letošnica*, melyet a munkák során viselnek, akár a *velikdenska* (ünnepi, jelesnap). Csak valamelyest hasonló ehhez a Skopska Crna Gora inge a maga fekete díszítésével a fehér anyagon. Ez a díszítés megtalálható az ing hátulján, az ujjakon és a mellrészen is. A minták fekete gyapjúból készültek, és csak függőleges vonalakat és felületeket alkotnak egy ezüstcsillag körül. Távolról nagyon ízléses benyomást keltenek, még a Kosovóinál is jobban mutatnak. Közelről azonban látszik, hogy nem annyira tökéletes kompozíciójúak, és gorombább kidolgozásúak. Nem látható rajtuk a Kosovo-metohijai hatás.

Első pillantásra észrevehető Gornji és Donji Polog viseletében a különbség: Tetovóig az alsó-pologi viselet díszes, cikornyás, sok hímzéssel, Tetovótól Vlajnicéig pedig a felső-pologi díszítés nélküli, minden külön sajátosság nélkül. Az ősi viselet azonban, mely letúnőfélben van, a női *klašenica*król (posztóból akár a mellény) és *dolamák*król volt híres. Az alsó-pologiakkal ellentétben a felső-pologiak ruházódásuk, pszichológiájuk szempontjából közelebb állnak a mavrovói csoporthoz.

A sirinići–sredskai csoport

Sirinić és Sredska šari zsupák Prizren és Kosovo között, az első Lepenac, a másik Prizrenska Bistrica körül. Az elsőt Kosovótól és Kačaniktól magas hágó választja el a sirinići Brod falu alatt. A másikat Dervengrad mészkőhágója és a Bistrica folyó zárja körül, melyek a Prizreni-völgyet választják el a Sredskától. Itt földrajzilag védett és rejtett vidékek találhatók.

Bistrica körül kis mezők (kisebb teraszok) és keskeny síkságok vannak. A magasabb talaj is megművelt, már ameddig ezt az éghajlat megengedi. Sirinićben a síkságok tágasabbak, különösen két köves teraszon és a Gotovuša alatti törmelékűpokon. Megfigyelhető itt a völgy alakja, valamint a település és az életmód közötti aránytalanság, ugyanis a falvak többsége és minden nagyobb falu a Lepenac bal partjához kötődik.

Ez a föld azonban nem ad elég megélhetési lehetőséget a zsupák lakosságának, különösen a túl sűrűn lakottaknak. Az állattartás maradt fenn, aminek feltételei igen kedvezőek, különösen a Šar-hegységen levő legelők miatt. Kifejlődhetne itt a szállásos állattartás. Betört azonban Ljumából az albán hatás, amely megakadályozta az állattartás nagyobb méretű fejlődését. Nagy csapatban támadtak a szerbekre, és mielőtt lecsaptak volna a pásztorokra, hangosan jajgattak, hogy még jobban megijesszék őket. Puskalövésekkel úgyszintén riogatták a pásztorokat. A legerősebb falvakba is betörték, és elhajtották a jószágot, így Gornje Selóból Sredskában és Štrbacról Sirinićben. Magukba a falvakba is bementek. Mindennek következtében az állattartás a falu közvetlen közelére korlátozódott.

Annak ellenére, hogy ilyen kedvezőtlenek az életfeltételek, a szerbek száma megnőtt. Kosovóról, Metohijából és a Drin mentéről ezekre az eldugott hegyi vidékekre húzódtak az erőszak elől az iszlám vallást felvett szerbek. Sok az őslakos és a már nagyon régen idetelepült. A Šar-hegységtől délre fekvő vidékekről is érkeztek, de kevesebben.

Zsúfolt, vagy egy-két utcára osztott, sűrűn egymás mellett épített házakból álló falvakban élnek. Nagyon kötődnek vidékükhöz, ezért ritkán költöznek el távolabbra, csak leginkább Kosovóra, főleg Gatnje és Nerodimlje környékére. Mióta felszabadultak, megindult a költözködési áramlat Kosovo felé. A vándormunkásság intézménye is kialakult. Minden munkát elvállalnak, de különösen a kőművesmunkát. Romániába, Bulgáriába, Szerbiába, az utóbbi évtizedekben Amerikába vándorolnak. Ennek eredményeképp egyre több a kényelem a falvakban. Olyan szép kőházakat építenek, melyekhez hasonlóak még a kosovói városokban sincsenek. A lakosság felszaporodása, tömörülése és a vándormunkából származó haszon eredményeként a falvak városi típusúak lettek, olyan falvak fejlődtek ki, melyek kisvárosokra hasonlítanak, és szinte minden falu ilyen: Sredska, Gornje Selo, Štrbci, Gotovuša stb.

A nőknél és leginkább azoknál, akik nem mentek vándormunkára maradt fenn a kosovói nyelvjárás, a kosovói viselet, különösen a női hímzések. Elég sok helyen előfordul, hogy saját földjük van. Vannak guzlicáik. Szinte senki sem akad, aki ne tudna a kosovói csatáról, vagy ne ismerné a régi szerb történelmet. Az önállóság és szabadszelleműség jellemző, sokkal inkább mint a Kosovo-metohijai változatban bárhol, Podgorát és a kijevo–dresniki csoportot kivéve. Feltűnő a nők szellemi élénksége. Az embereknél gyakran a gogok pszichikai típusa figyelhető meg a vándormunka és kőművesség következményeként, mely pszichikailag formálja és alakítja őket.

Az iszlám hitre térítés, mely minden területet felölelt, ide is betört, különösen mikor Gora is iszlám hitre tért. E téren Szinan pasa (Sinadin) tett legtöbbet, az iszlám hitre tért keresztények jól ismert pszichológiája következtében. Az iszlám terjedése Sredskában és Sirinićben is az alsó, a körzet bejáratánál levő falvakat érte el, ami természetes földrajzi folyamat. Sredskában beljebb is hatolt, így most a falvak összetétele vegyes. Tisztán szerb, pravoszláv falunak csak Sredska és Gornje Selo

maradt meg, itt nincs iszlám hitre tért lakos. Az albán és muzulmán szerb falvak Sredska és Sirinić bejáratánál nyomorúságosnak hatnak a pravoszláv szerb falvakhoz viszonyítva. Házaik megdőltek, a tetők félreecsapottak, a nők elrongyolódtak. Ilyenek például Firaja és Brod Sirinićben és Rečane Sredskában.

Itt az elalbánosodás folyamata lassan, évszázadokon keresztül ment végbe és lassan haladt. Ez hű képet fest arról, hogyan szerbesítették el a szerbek a balkáni őslakosokat a hegyekben. Ennek a lakosságnak ugyanúgy vissza kellett húzódnia a hegyi medencékbe, és csak a peremeken voltak kitéve a hatásoknak.

A nemzeti tudat gyengülése és annak elhagyása Sredskában is megkezdődött. E folyamat utolsó fázisa a nemzeti név elvesztése vagy mellékessé válása, helyét csak a vallás tartja meg. Találkoztam Sredskában olyan asszonyokkal és emberekkel, akik, habár nyelvük szerb, kerülik annak hangoztatását hogy ők szerbek, azt állítják hogy ők keresztények, nyelvük pedig régről maradt rájuk. Ez a folyamat Macedónia nagyobb részében is végbement.

A vranjei Morava mente csoportja

A Preševótól a Grdelička Klisuráig (Grdelicai-szorosig) terjedő vidéket öleli fel, Vranjéval mint fő, Bujanovaccal és Surdulicával mint körzeti központokkal. Az Izmornikot elhagyva Bujanovacnál a 10 kilométer hosszú, kristálypalából álló *Končuljska Klisurán* át a Morava kitör a nagy Morava-varđari-medencébe. Szinte a szoros közepén van Končulj albán falu, amely újabb település. A szoros akadályként viselkedik, amely elválasztja a lakosság két különböző csoportját: a binačka-moravait a vranjei Morava menti lakosságától, annál is inkább, mert az újabb időkig nem vezetett igazi út a Končulji-szoroson át. Ezt az akadályt még inkább megerősítik Končulj és a többi albán falu, melyek innentől egészen Bujanovacig sorakoznak (Lučane, Oslare és mások). Habár itt van út és különösen Izmornik vidékének lakossága szállítja ezeken a földművelésből származó termékeket elsősorban Bujanovacba, kereskedelemre szinte csak piacnapokon kerül sor.

A Morava völgyének Bujanovac környéki nagy kiszélesedését *bujanovaci Morava mentének* fogom nevezni. Alacsony szorossal leszűkíti a Moravica völgyét délen, Lesovoj falu fölött. Északon a Krapina alacsony hegykoszorúját a Trnovska Reka (Trnovói folyó) szeli át, ezenkívül pedig nagyszámú párhuzamos hegyi patakkal van felbarázdálva, és bordákra oszlik. Úgy néz ki, mint egy szobrász alkotása, annyira szabályosan alakított. Ez a hegykoszorú távolabb a Sveti Ilijához és Vranjénál a Pljačkavicához kötődik. Keleten az alacsony és kopár Rujan hegy áll, oldalai enyhék, sok út vezet keresztül rajta a hegyes és erdős Kozjačica és felső Pčinj vidékére, amely keleten a Čupino Brdóig és a szerb–bolgár határon fekvő Pataricáig terjed. Kosovo után itt találkozunk ismét nyitott részekkel és szélesebb látóhatárral. A föld termékeny, sok a legelő, keleten pedig az erdő is. A vidék ezért gazdag, így falvaiból csak kivételes esetben mennek egyénenként vándormunkába, melynek itt a távolabbi délhez viszonyítva nem volt akkora gazdasági jelentősége. Ennek következtében Bujanovac környékén erős földművelési és állattenyésztési forgalom fejlődött ki, az egyik legerősebb Leskovactól délre. Piacára nemcsak Bujanovac környékéről érkeznek, hanem a Binačka-Morava jelentős része, különösen Izmornik. Gabonapiac, ezenkívül zöldségpiac van itt, krumpli, káposzta, szárazbab és paprika található

nagy mennyiségben. Ezek mellett kendert is árulnak, mint az egyik legjellemzőbb terméket, jelentősebbet, mint a Binačka-Morava vidékén. Itt kezdődik nagyobb méretekben a dél-moravai kender területe, amely Leskovacig terjed. Bőséges az állattenyésztésből származó termékek felhozatala is, különösen sok a gyapjú és a bőr. Bujanovac kedvező földrajzi fekvése miatt egy nagyobb terület jelentős gazdasági központjává vált, és a környező falvak lakosságából sokat magához vonzott, akik az utóbbi évtizedekben elvárosiasodtak: érezhető az embereken és asszonyokon az erőteljes és friss paraszti típus, annak ellenére, hogy ruházatuk és életmódjuk városias. Érkeztek ide telepések Leskovacból, Vranjéból, Kumanovából és Prilepből. Nemrég kisvárosi rangot kapott.

A falvak zárt típusúak, ám eltűnnek a déli vidékek kétszintes házai (ágyastól), helyettük a ház egyszintes, földszintes, vályogból rakott vagy sövényfalú, többnyire öblös cseréppel fedett, azzal az otromba és esetlen kéménnyel, amely vesszőfonatból készült, valamint a *kominnak* nevezett eresszel. Ez a ház, ezzel a különös kéménnyel jellegzetesen régi moravai ház, és nemcsak Bujanovacig, hanem a preševói vízválasztón átlépve délebbre, a Vardar vízgyűjtőjénél is itt-ott megtalálható. Minden ház főbejárata előtt *suvota* vagy *doksat* (erkély, tornác) található, ahol ősszel a pirosuló paprikaláncok száradnak, itt-ott a falakat is paprika, esetleg dohányfüzerek borítják. A házak körül kenderkúpok állnak.

A bujanovaci Morava mente népe minden tulajdonságát tekintve ugyanaz az emberfajta, mint a vranjei vidéken élő. Elég sok a magas, fejlett ember, akiknél különösen jellegzetes a rövid, sűrű bajusz. Többségükben barnák, és úgy tűnik több a szőke, mint a fekete. A nők között az erőteljes és gyakran jól táplált típusokból van sok.

Ez a nép az utóbbi évtizedekben sok Észak-Szerbiából érkező hatást vett át és sokat változott, nem csak anyagi szempontból. Az emberek elhagyták régi öltözködési szokásaikat (szabásaikat), és a fejükre csavart törölköző is elmarad (most illet ritkán látni), és a vranjeiakat követve nadrágban és fekete posztóból készült *gunjčeban*, zekében járnak, melyekből még mindig hiányzik a šumadijai viselet tetszetősebb szabása és anyaga.

A női viselet egyetlen darabján sincs hímzés. A hímzett minták Slivovnál eltűnnek, és csak Kumanovónál és a Szkopjei-völgyben jelentkeznek újból. A nők *fitát* viselnek, ez pedig egy közönséges szőtt gyapjúkötény, amely, akár a szoknya egész testüket befedi deréktól, de nincs összevarrva. Hátukon fekete posztóból készült *dolamát*, mellényt hordanak, amely a férfi zekére hasonlít. Lábukon csak bocskor van, fejükön főleg olajsínű vagy zöld fejkendő. Ugyanaz az öltözék tehát, mint Vranje környékén. Érdemes lenne kivizsgálni, hogy a már kiszorított régi öltözéken volt-e hímzés, mert ez olcsóbb és praktikusabb viselet, amely északról tört be.

Akárcsak a házformákban, az öltözködésben, a nyelv fejlődésében és a pszichikai jellemvonásokban is a Morava völgyének északról érkező hatása érezhető, amivel a bujanovaci vidék a régi időkben is állandó összeköttetésben állt Észak-Szerbiával.

Olaf Brock és Aleksandar Belić kutatásai szerint a nyelvjárás kétségtelenül szerb. Számomra az volt érdekes, hogy a *po* és *naj* szókkal fokoznak (povisok, pogolem, najgolem), és hogy a *-gu* toldalékot használják a *-ju* és a *-je* helyett. Ezek bizonyosan délről érkező hatások.

Több olyan paraszttal találkoztam, aki jellemvonásaiban és érzelmeiben, különösen nemzeti érzelmeiben moravai típusú. Ez egy újabb keletű (az utóbbi évtizedre

tehető) fejlődés, amely könnyen bekövetkezhetett a régi szerb történelmi tudaton alapulva. Minden más tulajdonságuk is megváltozott bizonyos fokig: az elfoglaltság és foglalatosság azoknál az embereknél, kiknek a munka a legfontosabb, a ridegség, a tartózkodás, a nyugodtság és józanság. Igen szerények és gyorsan, gyakran teljesen feltárják lelküket.